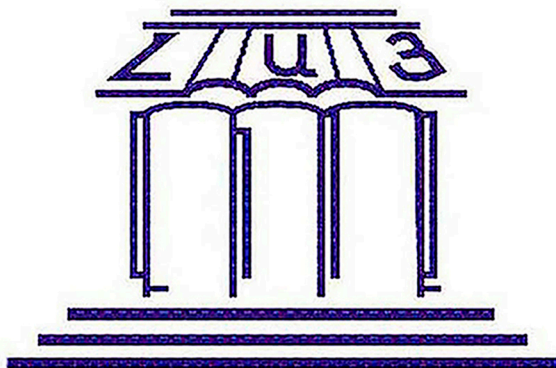

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

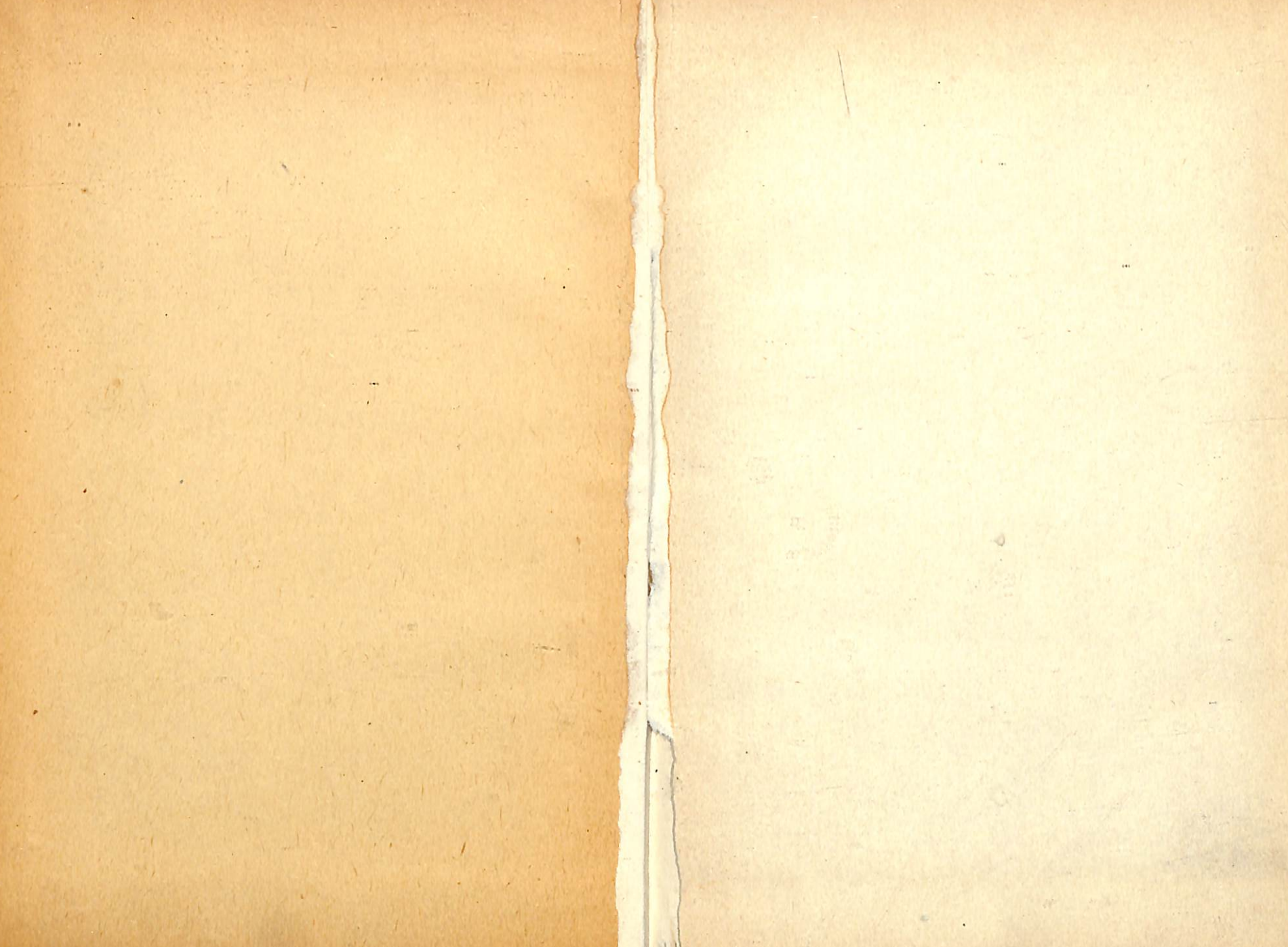
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

0 1 JUN 2005

«ԲԱՆՈՒՈՐ»Ի ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ԹԻԻ 1.

03 NOV 2008

Պրովետարներ՝ բոլոր երկրների, միացե՛ք.

3423
7-50
այ.

Ն. ԼԵՆԻՆ

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

(Մարխիզի ուսմունքը պետութեան մասին եւ պրովետարիատի դերը յեղափոխութեան մէջ)

Թարգ. ՎԱՀԱՆ ՏԷՐԵԱՆ

ՀԻԱՏՈՐԿՈՒԹԻՒՆ
2. ԲԱՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒՄԵԱՆ
ԱՐԵՐԵԿԱ — 1922

0120

9849

11 SEP 2013

2497
39

«ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ»

ՀԱՅԵՐԷՆ:

Լենինի «Պետութիւն եւ Յեղափոխութիւն» գիրքը նորագոյն հասարակական պատմութեան համար մի խոշոր անկիւնաքար է կազմում: Կարելի է համարձակ ասել, որ այդ գիրքը համեմարեղ ստեղծագործութիւն է: Ըստ իս Մարքսի «Կապիտալից» յետոյ իր նշանակութեամբ, խորութեամբ ու պարզութեամբ նա երկրորդ գիրքն է: Եւ ահա թէ ինչու:

Հին սօցիալիստները երկրորդ *Ինտերնացիոնալի* բանակից վերջ ի վերջոյ դաւաճանեցին *մարքսիզմին* — թէ գաղափարապէս եւ թէ գործնականում: Երկրորդ կարգի դաւաճանութիւնը հասկանալի դարձաւ մեծ *իմպերիալիստական* կռիւ ընթացքում: Առաջին տիպի դաւաճանութիւնը վաղուց բռն էր դրած սօցեալ-դեմոկրատական շարժմանում, բայց *մաստաւերը* եւ շատ ու շատ անկեղծ, ոգեւորած առաջաւորները չէին նկատում այն: Երկրորդ *Ինտերնացիոնալի* տակտիկան այն աստիճան խոհեմ, խորամանկ ու նուրբ էր, որ հռոման ռատիքի տակից շատ դժուար էր դուրս բերել իրականը, իսկականն ու էականը: Խօսենք օրինակներով:

Մարքս ու Էնգելս շատ են գրել պրօլետարիատի *գլխատուրայի*, պրօլետարական յեղափոխութեան եւ սօցիալիստական պետութեան մասին: Նրանք քանիցս խօսել են կոմունիզմի ու սօցիալիզմի մասին, քաշելով նրանց մէջ որոշ ու յայտնի գիծ, սակայն կարողացել են արդեօք նրանց *կոմենտատօրները*, նրանց անմիջական աւակերտները (Բէրէլ, Կաուցկի, Գէդ, Պիլսոնով) պարզ ու յստակ կերպով յուսարանել մասսաների համար *մարքսիզմի* այդ կարեւոր հիմունքները: Այն եւ ոչ: Երկրորդ *Ինտերնացիոնալի* սօցիալիստները այդ խնդիրների կողքից անցել են միշտ զարմանալի *քեքեւամտութեամբ* եւ սրտի անհասկանալի *քեքեւութեամբ*:

Պրօլետարիատի *գլխատուրա*: Դա մի ցանկութիւն, մի ինչ որ անբացատրելի հեռաւոր ապագայ էր սօցիալ-դեմոկրատի համար, դէպի այն կարելի էր գնալ պարլամենտական խաղաղ կուռով, ընտրողական պայքարով, *պրօպագանդայով*, մեծամասնութեան սօցիալիստական դաստիարակութեամբ, ինչով կուզէք, բայց ոչ յե-

դափնոյութեամբ, ապստամբութեան միջոցով, փողոցի կառով: Մեզ բողոքիս էլ այդ կրքութիւնն էր աշխատում տալ սօցիալ-դեմոկրատիան:

Պրօլետարական յեղափոխութիւն: Սա էլ ոչ այլ ինչ էր, երբ ոչ հանգիստ կերպով մեծամասնութիւն դառած ճնշւած դասակարգերի փութեան յայտարարութիւնը յօգուտ նոր յեղափոխութեան: Իսկ ի՞նչ էր տալու այդ յեղափոխութիւնը, ի՞նչ բովանդակութիւն էր ունենալու նա.— սրա մասին սօցիալիստները չէին էլ մտածում: Պրօլետարական պետութիւն կոչւածը սօցիալ-դեմոկրատի համար մի դատարկ հնչիւն է եղել: Մարքսի յայտնի դարձածքը «Գոտայի ծըրագրի փնտրատութիւնը» գրեթէ յիշ, թէ «կապիտալիստական ու կօմիւնիստական հասարակութիւնների միջև գտնուում է յեղափոխական վերակազմութեան քայքայ, որին փառաքան կեանքում համապատասխանում է այն անցողական ժամանակամիջոցը, որի ընթացքում, բազի պրօլետարիատի յեղափոխական դիկտատուրան, չի կարող լինել ուրիշ պետութիւն» — այս դարձածքը ոչ թէ միայն անհասկանալի է մնացել սօցիալ-դեմոկրատական սերնդին, այլ նոյն իսկ պահ է դրւած եղել փոշու ու մագաղաքների քանձր ծածկացի տակ:

Լենինի անգնահատելի ծառայութիւնը նրանումն է կայանում, որ նա առաջինը եղաւ հին սօցիալիստական բանակում, որ դուրս գալով նրանից՝ կտրուէր ու համարակի դրեց նրասանների առաջ այս խնդիրների այժմեականութիւնը եւ սուց նրանց իսկական ու յեղափոխական, ուստի եւ գիտական բացատրութիւնը: Իր գրքում նա ցոյց է տալիս, որ նրանք վերջինս համարում են աւելի բարձր հասարակակարգ, քան առաջինը, որ կօմունիզմին կարելի է հասնել սօցիալիզմի միջոցով, որ դրա համար պէտք է ստեղծել պրօլետարական պետութիւն, որից գուրկ կլինի կօմունիզմը, քան որ նա կարիք չի գգայ առհասարակ որ եւ է պետական կազմի, որ այդ պետութիւնը առաջ կգայ եւ կը զարգանայ պրօլետարական *դիկտատուրայի* կամ իշխանութեան միջոցով, իսկ որ առանց ապստամբութեան, բռնի ոյժի եւ արհիւն թափելու անհնար է հասնել *դիկտատուրայի*: Այստեղ մեր առաջն է ցցուած բուրժուական կամ առհասարակ դեմոկրատիայի խնդիրը: Առաջին դեմոկրատիային համապատասխանում է բուրժուական կամ կապիտալիստական պետութիւնը (*պարլամենտարիզմը*), իսկ երկրորդին — սօցիալիստական կամ սովետական իշխանութիւնը:

Այն, ինչ որ այժմ կատարւում է մեր աչքերի առաջ Ռուսաստանում, Ունկրայինայում, Արեւելեան ազգերի մօտ, Ազերբեյջանում ու Հայաստանում իսկ վաղը պիտի լինի եւ միւս երկրներում, այդ ամենը սուրկայօրէն ապացուցանում է մարքսիզմի հանճարեղ ուսմունքի ճշմարտութիւնը եւ նրա նոյնքան հանճարեղ պարզաբանութեան իրաւացիութիւնը: Ահա թէ ինչու մենք այն համարում ենք երկրորդ «կապիտալ»: «կապիտալը» տեղ մարդկութեան կապիտալիստական տնտեսութեան ու կազմի ըմբռնողութեան բանալին, «Պետութիւնն ու Յեղափոխութիւնը» մեր առաջ բաց է անուշ պրօլետարիատի յեղափոխութեան դռները: Ով չի իմանայ այս բանը, ով չի ուսումնասիրի այս փոքրիկ գրքիկը, ով չի ըմբռնի նրա էականը, նա կօպէկի զին չի ունենայ նոր ժամանակների շինարար աշխատանքի համար:

Հանգուցեալ ընկ. վահան Տերեանը շատ լաւ էր ըմբռնում *մարքսիզմի* այդ փառաքան կիմունիզմները: Ռուսաստանի հակոյեմութեան օրերին պրօլետարիատի հետ միասին եւ նրա շարժքում նա կռիւ էր մղում բուրժուական անբարոյականացնող կարգերի դէմ: Ահա թէ ինչու մի հայ խաղաղ բանաստեղծ, մի լիբիք կարեւոր համարեց Լենինի խոշոր գրածքը հայ ընթերցողին մատակարարել եւ դեռ այն ժամանակ, երբ այդ ընթերցողը տնքում էր հայ ու եւրոպական երիւնդների դժնդակ լծի տակ:

Տերեանի քարգմանութիւնը իսկապէս նրա յեղափոխական պատգամն է հայ պրօլետարիատին: Տերեան այսուհետեւ անբաժանելի է պրօլետարիատից եւ մասնաւորապէս հայ աշխատանքից: Նրա համար նա կուրց եւ կուրււմ ստացաւ մահացու վերք: Մինչեւ վերջին շունչը նա մնաց պրօլետարիատին հաւատարիմ: Եւ հեռաւոր Օրենբուրգում, վերջին պահ ամուր կանգնած յեղափոխութեան ու կօմունիզմի դիրքում ու մտատարւած պրօլետարիատի հոգսերով, նա կնքեց իր մահկանացուն:

Մեծ գրքի հայկական փարքամ քարգմանութիւնը, լինելով մի ուղեցոյց աստղ եւ ուսյ պրօլետարիատի համար, թո՛ղ լինի եւ մի յաւէտ մահաբաժն ընկած խոշոր հայ գրողի ու խիզախ մարտիկի հեռաւոր ու անուշ շիրմի վրայ:

ԱԼ. ՄԱՐՏՈՒՆԻ

9 Յունւարի, 1921.

Մոսկւա.

Ե Ր Կ ՈՒ Խ Օ Ս Ք

Անցեալ տարի, առանը, ուղեւորելով Թուրքեստան, վահան Տէրեանը յանձնել էր Հայոց Կոմիսարիատին «Պետութեան եւ յեղափոխութեան» քարգմանութիւնը յանձնարարելով տողերիս գրողին խմբագրել եւ հսկել տպագրութեան վրայ:

Ինչպէս անցեալներում, այնպէս էլ հիմա, մենք չէինք բերանայ մեր ընկերական պարտքը կատարելուց, եթէ պոէտի շուրթերի վրայ դուռ չլինէր յաւիտեանական համարութեան սեւ նիւթ:

Այն ամենը, ինչ երբ եւ իցէ դուրս է եկել վահան Տէրեանի գրչի տակից — այլեւս նրա վերջին խօսքն է:

Բացի այդ մենք ի նկատի ենք ունեցել նաեւ մի այլ նախադրամբ:

Աւելի զարգացած լեզուից պակաս մշակած լեզուի վերածելիս՝ քարգմանիչը դէմ է առնում յատուկ դժարութիւնների, մանաւանդ եթէ նիւթը վերացական ու բարդ է: Թարգմանութեան միջոցով մենք իսկապէս ուրիշ հոգի վրայ բսած, այլ մթնոլորտում հասունացած հասկացողութիւնները տեղափոխում ենք մեր երկիրը, որտեղ այդ հասկացողութիւնները, հետեւապէս եւ նրանց համապատասխան լեզուային միջոցները, օրգանապէս չեն աճել:

Վահան Տէրեանը, որ այնպիսի հոյս, փարքամ հայերէնով արտայայտել է ինտելիգենտ մարդու *զգացումներն ու տրամադրութիւնները*, նոյն ինտելիգենտի մտածողութիւնն ու մտապահուկները նկարագրելու ներքին է լեզուային միջոցների պակասից, անգամ բացակայութիւնից:

Ներկայ աշխատութիւնը քարգմանչական գործի մի շարք դժարութիւններ յաղթահարելու փորձեր է պայտւանակում: Ընթերցողի աչից անուշտ չի վրիպի, թէ ինչպէս երբեմն միեւնոյն խնդիրը քարգմանիչը լուծում է մի քանի տարբեր եղանակներով: Մեր խօսքը պարզելու համար վերցնենք թէկուզ օտար բառերի հարցը:

Պահպանել օտար բառերը թէ հայացնել: Պոլիօցիա, ռէլիէֆ, լոգիքակա՞ն, էֆսգէ՞ն, անարիթմոս պանեգի՞րիկ եւ այլն, թէ ուտիկանութիւն, ցայտուն, տրամաբանական, ծայրայեղութիւն, անիւթանական, ներքող եւ այլն: Խրացնել այդ բառերի օտար վերջաւորութիւնները՝ դեմոկրատիկ, բիւրոկրատիկ, մեթոտիկ, պարլամենտար, ռեֆորմիզմ, եւ այլն, թէ հայերէն վերջաւորութիւն-

ներ կցել համաձայն մեր լեզուի օրէնքներին (ինչպէս վրացիներն են անում) — չինովնիկական, չինովնիկութիւն, պրոպագանդային, ագիտացիական, եւ այլն: Սիւտ, աւատատէ՞ր, աւատակա՞ն, քէֆէտ, ֆէտատէր, ֆէտոսկան կամ նոյն իսկ ֆէտալ, ֆէտալական եւ այլն, եւ այլն: Վահան Տէրեանի լեզուային տատանումներն ու տարակուսանքները — մեր գիտական լեզուի ազատութեան վնասը:

Այս նկատումներով «Պետութիւնն ու յեղափոխութիւնը» մենք լոյս ենք ընծայում անփոփոխ, լրացնելով լոկ առանց քարգմանութեան քողած տողերն ու տեղերը:

Հայոց Կոմիսարիատում Վահան Տէրեանի օրօք քանիցս խօսք է բացել յատուկ տեքմիկաբանական յանձնաժողով գումարելու, քարգմանիչների գործը կանոնաւորելու եւ դիրքացնելու նպատակով: Ինչ — ինչ պատճառներով այդ գործը Մոսկուայում գլուխ չեկա:

Թերեւս խորհրդային Հայաստանում իրագործւի այդ միտքը:

Պ. ՄԱԿԻՆՑԵԱՆ

1920, Դեկտ. 22

Ա. Ռ. Ա. Զ. Ա. Բ. Ա. Ն.

Պետութեան խնդիրը ներկայումս առանձին կարեւորութիւն է ստանում թէ տեսական թէ գործնական — քաղաքական տեսակէտից: Իմպերիալիստական պատերազմը գերազանցօրէն արագացրել ու սրել է մոնոպոլիստական կապիտալիզմը պետական — մոնոպոլիստական կապիտալիզմ դարձնող պրոցեսը: Պետութիւնը հրէշաւոր կերպով ճնշում է աշխատաւոր մասսաներին եւ ինքը քանի գնում աւելի ու աւելի սերտ կերպով ձուլում է կապիտալիստների ամենազօրեղ միութիւնների հետ՝ դառնալով աւելի ու աւելի հրէշաւոր: Առաջաւոր երկրներ — մեր խօսքը նրանց թիկունքին է վերաբերւում — զինւորական — տաժանակիր բանտեր են դառնում բանւորների համար:

Զգալով պատերազմի չլուծած աղէտներն ու սարսափները մասսաների դրութիւնն անտանելի են դարձնում եւ աւելի ու աւելի ուժեղացնում նրանց ըմբոստացումը: Ակնյայտ կերպով աճում է միջազգային պրոլետարական յեղափոխութիւնը: Եւ նրա վերաբերմունքը դէպի պետութիւնը գործնական նշանակութիւն է ստանում:

Տասնեակ տարիների հրամամատարար խաղաղ զարգացման միջոցին ողջ աշխարհի պաշտօնական — սոցիալիստական կուսակցութիւնների մէջ, օպպորտունիստներն ստեղծել են սոցիալ-չովինիստական հոսանք: Այդ հոսանքը (Պլեխանով, Պոտրեսով, Բերեզկովսկայա, Ռուբանովիչ, ապա քիչ աւելի քողարկւած ձեռով Մերեթելի, Զերնով եւ ընկ. — Ռուսիա, Շայդէման, Լեգին, Դաւիդ եւ այլն — Գերմանիա, Ռէնոքէլ, Գէդ, Վանդեր-

վելդե—Փրանսիա, եւ Բէլգիա, Հայնդման եւ Փաբլա-կաններ—Անգլիա եւ այլն, եւ այլն) խօսքով սոցիալիզմ է, գործով չովինիզմ — նրա յատկանիշն է՝ սոցիալիզմի առաջնորդների ղաղիր, լաքէյական համակերպում ոչ միայն «իրանց» ազգային բուրժուազիայի շահերին, այլ հէնց «իրանց» պետութեան շահերին, որովհետեւ այսպէս կոչւած մեծ պետութիւնների մեծազոյն մասը վաղուց արդէն շահագործում ու ստրկացման է ենթարկում մի շարք փոքր ու թոյլ ազգութիւններ: Իսկ իմպերիալիստական պատերազմը հէնց այդ տեսակ որսի բաժանման ու վերաբաժանման համար մղուող մի պատերազմ է հանդիսանում: Անհնարին է կռիւ մղել աշխատաւոր մասսաները բուրժուազիայի ազդեցութիւնից ազատելու համար, մանաւանդ իմպերիալիստական բուրժուազիայից ազատելու համար առանց օպպորտունիստական նախապաշարմունքների դէմ կռուելու:

Մենք քննում ենք նախ Մարքսի եւ Էնգելսի ուսմունքը պետութեան մասին, յատկապէս կանգ առնելով այդ ուսմունքի մոռացւած կամ օպպորտունիստական աղաւաղման ենթարկւած կողմերի վրայ: Ապա մենք յատուկ քննութեան կ'ենթարկենք այդ աղաւաղումների գլխաւոր ներկայիչ Կարլ Կաուցկուն, երկրորդ ինտերնացիոնալի (1889—1914) այդ ամենայայտնի առաջնորդին, որն այնպիսի խղճալի սնանկութեան հասաւ ներկայ պատերազմի ընթացքում: Վերջապէս մենք ընդհանուր հաշեկարգար կը կատարենք 1905 եւ մանաւանդ 1917 թւի յեղափոխութիւնների նկատմամբ: Այս վերջինն, ըստ երեւոյթին ներկայումս (1917 թ. օգոստոսի սկզբին) աւարտում է իր զարգացման առաջին շրջանը, բայց իր ամբողջութեամբ այդ յեղափոխութիւնը կարելի կը լինի ըմբռնել միայն իբրեւ իմպերիալիստական

պատերազմից ծագած սոցիալիստական—պրոլետարական
յեղափոխութիւնների շղթայի օղակներից մէկը: Պրո-
լետարիատի սոցիալիստական յեղափոխութեան եւ պե-
տութեան փոխադարձ յարաբերութեան խնդիրը այդպի-
սով ոչ միայն դործնական—քաղաքական այլ եւ օրւայ
շարիքի նշանակութիւն է ստանում, դառնում է խնդիր—
մասնաներին բացատրելու նրանց անելիքը՝ իրանց ամե-
նամօտ ապագայում կապիտալի լծից ազատելու համար:

Օգոստոս 1917 թ.

ՀԵՂԻՆԱԿ

Գ Լ Ո Ւ Խ 1.

ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ՝ ՈՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ:

1. Պետութիւնն՝ արդիւնք դասակարգային հակասութեանց
անհաւտելիութեան:

Մարքսի ուսմունքն այժմ նոյն վիճակում է, որում
չատ ու շատ անգամ պատմութեան ընթացքում եղել են
ճնշւած ու իրանց ազատութեան համար մարտնչող դա-
սակարգերին առաջնորդող յեղափոխական մտածողների
ուսմունքները:

Ճնշող դասակարգերը մեծ յեղափոխականներին նը-
րանց կենդանութեան ժամանակ յար ու անդադար հա-
լածում են, դուրս են գալիս նրանց ուսմունքի դէմ ա-
մենավայրի չարութեամբ, ամենակատաղի ատելու-
թեամբ, ստութեան ու զրպարտութեան ամենասանձար-
ձակ արշաւանքով: Իսկ մահից յետոյ փորձեր են անում
նրանց անվնաս սրբապատկերներ դարձնելու այսպէս ա-
սած կանոնականացնելու նրանց որոշ փառքով պսակելու
նրանց անունը, որպէս զի այդպիսով «մխիթարեն» ճըն-
շւած դասակարգերին, յիմարացնեն նրանց՝ կրտելով
յեղափոխական ուսմունքի բովանդակութիւնը, գոեհա-
ցնելով այն:

Մարքսիզմի այդօրինակ «մշակման» գործում միա-
ցած են այժմ բուրժուազիան ու բանտորական շարժման
մէջ գտնուող օպորտունիստները: Մոռացութեան են

տալիս, յետ եւն մղում, աղաւաղում եւն ուսմունքի յեղափոխական կողմը, նրա յեղափոխական հոգին: Ընդհակառակը՝ առաջ եւն քաջում, փառարանում եւն այն, ինչ ընդունելի է, կամ ընդունելի է թուում բուրժուազիային: Կատակ չանէ՛ք, — այժմ բոլոր սոցիալ — շովինիստները մարքսիստ եւն: Գերմանացի բուրժուական գիտնականները, նրանք, որ դեռ երեկ մարքսիզմի ոչընչացման մասնագէտներ էին, այժմ քանի գնում աւելի ու աւելի յաճախ եւն խօսք բաց անում «գերմանական — ազգային» Մարքսի մասին, որն իբր թէ կրթել է հրաշալի կերպով կազմակերպւած բանւորական միութիւնները կողոպտիչ պատերազմ մղելու համար:

Քանի որ իրերի դրութիւնն այդպէս է, քանի որ չըտեսնւած չափերով տարածւած է մարքսիզմի աղաւաղումը — մեր հոգսը պիտի լինի նախ եւ առաջ վերականգնել Մարքսի իսկական ուսմունքը պետութեան մասին: Դրա համար անհրաժեշտ կրլինի մէջ բերել մի շարք ցիտատներ (քաղածներ) Մարքսի եւ Էնգելսի սեփական գրւածներից: Ծիշտ է՝ ցիտատները կը ծանրացնեն մեր շարադրութիւնը ու բնաւ չեն նպաստի նրա մատչելութեան: Բայց առանց ցիտատների անհնար է եօլա գնալ: Մարքսի եւ Էնգելսի պետութեան վերաբերեալ գրւածների բոլոր, կամ գոնէ բոլոր վճռական նշանակութիւն ունեցող հատւածները անհրաժեշտ կրլինի մէջ բերել կարելիին չափ լիովին, որպէսզի ընթերցողը կարողանայ ինքնուրոյն գաղափար կազմել գիտական սոցիալիզմի հիմնադիրների բովանդակ հայեացքների եւ այդ հայեացքների զարգացման մասին, նմանապէս եւ նրա համար, որ փաստացի ապացուցւած եւ ակներե ցոյց տրւած լինի այն աղաւաղումը, որ կատարում է այժմ իշխող «կաուցկիականութիւնը»:

Սկսինք Ֆր. Էնգելսի ամենատարածւած՝ «ընտանիքի, մասնաւոր սեփականութեան եւ պետութեան ծագումը» գրւածից, որ 1894 թւին լոյս է տեսել Շտուտըրտգարտում արդէն վեցերորդ տպագրութեամբ:

Մենք ստիպուած ենք ցիտատները գերմանական բընագրից թարգմանելու, որովհետեւ գոյութիւն ունեցող ուսերէն թարգմանութիւնները թէեւ բազմաթիւ եւ, այնուամենայնիւ կամ անլրիւ եւ կամ անբաւարար:

«Պետութիւնն, ասում է Էնգելսը ամփոփելով իր պատմական անալիզը, բնաւ այնպիսի մի ոյժ է, որը դրսից փաթաթւում է հասարակութեան վրին: Ոչ էլ «բարոյական գաղափարի իրականացումն» է պետութիւնը կամ «մտքի պատկերն ու իրականացումն» ինչպէս Հէգէլն է ասում: Պետութիւնն արդիւնք է հասարակութեան, — սրա զարգացման որոշ աստիճանի վրայ գտնւող հասարակութեան: Պետութիւնն ինքնին մի խոստովանք է, որ հասարակութեան ծոցում անլուծելի ներհակութիւններ կան, որոնցից նա անգոր է ազատելու: Բայց, որպէս զի այդ ներհակութիւնները միմեանց հակասող տնտեսական շահեր ունեցող դասակարգերը աննպատակ կռոււմ իրար եւ հասարակութիւնը չըլլանեն՝ անհրաժեշտ եղաւ մի ոյժ, ըստ երեւոյթին հասարակութիւնից վեր կանգնած, մի ոյժ, որ պիտի չափաւորէր ընդհարումը, «կարգի սահմաններում» պահէր նրան: Եւ այդ ոյժը, որ հասարակութիւնից էր ծնունդ առել, բայց իրան նրանից վեր էր դասում, որը գնալով աւելի ու աւելի խորթանում էր հասարակութեան — ահա դա է պետութիւնը»: (Գերմաներէն վեցերորդ տպագր. 177—178 եր.):

Այստեղ կատարեալ պարզութեամբ արտայայտուած է մարքսիզմի հիմնական գաղափարը պետութեան պատմական դերի եւ նշանակութեան մասին: Պետութիւնը դասակարգային հակասութիւնների արդիւնք ու արտայայտութիւն է: Պետութիւնը ծագում է միայն ա'յնտեղ, ա'յն ժամանակ եւ ա'յն չափով, որտեղ, ե'րբ եւ ո'ր չափով դասակարգային հակասութիւններն օրինելի կերպով հաշտեցնել չեն կարող: Եւ ընդհանուակը՝ պետութեան գոյութիւնն ինքնին արդէն մի ապացոյց է որ դասակարգային հակասութիւններն անհաշտելի են:

Ահա այս կարեւորագոյն ու հիմնական կէտից է սկիզբ առնում մարքսիզմի աղաւաղումը, որ երկու գլխաւոր դժով է ընթանում:

Մի կողմից բուրժուական եւ մանաւանդ մանր — բուրժուական իդէոլոգները պատմական անվիճելի փաստերի ճնշման տակ հաքկաղբւած են ընդունել, որ պետութիւն կայ միայն ա'յնտեղ, ուր կան դասակարգային հակասութիւններ եւ դասակարգային կռիւ, բայց «սըրբագրում» են Մարքսին այն ձեւով՝ որ պետութիւնը դասակարգի հաշտեցման մի օրդան է դուրս գալիս: Ըստ Մարքսի՝ պետութիւնը ո'չ կարող էր ծագել, ո'չ էլ պահպանել, եթէ հնարաւոր չլինէր դասակարգերի հաշտեցում: Քաղքենի եւ Ֆիլիստեր պրոֆեսսորներն ու սուբլիցիստներն այնպէս են դուրս բերում — այն էլ աղաղար կերպով Մարքսի վրայ բարեացակամ ցուցմունքներ անելով — իբր թէ հէնց պետութիւնն է, որ հաշտեցնում է դասակարգերը: Ըստ Մարքսի՝ պետութիւնը դասակարգային տիրապետութեան օրդան է, մի օրդան, որի միջոցով մի դասակարգ ճնշում է միւսին, ստեղծագործումն է այն «կարգի», որն օրինականացը-

նում եւ ամրապնդում է այդ ճնշումը, չափաւորելով դասակարգային ընդհարումները: Մանր — բուրժուական քաղաքագէտների կարծիքով կարգը հէնց դասակարգերի հաշտեցման մէջ է՝ կայանում եւ ոչ թէ նրանում, որ մի դասակարգ ճնշէ միւսին. նրանց կարծիքով չափաւորել ընդհարումը՝ կնշանակէ հաշտեցնել եւ ոչ թէ խլել ճնշւած դասակարգերից՝ նրանց ճնշողներին տապալելու համար մղւող կռիւի միջոցներն ու ձեւերը:

Օրինակ՝ բոլոր էսէրները (սոցիալիստ — յեղափոխականներն) ու մենչեւիկները 1917 թւի յեղափոխութեան մէջ, երբ պետութեան դերի ու նշանակութեան խնդիրն իսկ որ ծառացաւ իր ամբողջ մեծութեամբ, ծառացաւ գործնականապէս, իբր անմիջական գործի, այն էլ մասսայական գործի խնդիր — բոլոր էսէրներն ու մենչեւիկներն իսկոյն ցած դլորեցին դէպի դասակարգերի պետութեան միջոցով հաշտեցնելու մանր բուրժուական թէորիան: Այն, որ պետութիւնը որոշ դասակարգի տիրապետութեան օրդան է, որը չի կարող հաշտեցնել իր անտիպոզի հետ (հակոտնեայի — իրան ներհակ դասակարգի հետ) մանր — բուրժուական դեմոկրատիան երբէք չըպիտի կարողանայ ըմբռնել: Այդ կուսակցութիւններին պատկանող քաղաքագէտների անթիւ — անհամար ռեզիւլցիաններն ու յօդաձևներն ամբողջովին այդ Ֆիլիստերային քաղքենիական «հաշտեցման» թէորիայով են թողնուած: Մեր էսէրների եւ մենչեւիկների դէպի պետութիւնն ունեցած վերաբերմունքն ամենից լաւ է արտայայտում այն, որ նրանք բոլորովին սոցիալիստ չեն (մի բան, որ մենք, բոլշեւիկներս չարունակ ապացուցել ենք), այլ համարեա թէ սոցիալիստական Ֆրագէնդուզիա բանեցնող մանր-բուրժուական դեմոկրատնէր:

Միւս կողմից մարքսիզմի «կաուցկիական» աղաւա-
ղումն է, որը շատ աւելի նուրբ է: «Թէորիայով» նա չի
ժխտում, որ պետութիւնը դասարգւային տիրապետու-
թեան օրգանն է, ոչ էլ այն, որ դասարգւային հակասու-
թիւնները անհաշտելի են: Բայց նա աչքաթող է անում
կամ մթութեան քողով է պատում հետեւեալը. եթէ պե-
տութիւնը դասակարգւային հակասութեանց արդիւնք է,
եթէ նա հասարակութիւնից վեր կանգնած մի ոյժ է, ո-
րը «քանի գնում աւելի ու աւելի խորքացնում է իրան
հասարակութիւնից», ապա պարզ է, որ նշւած դասա-
դասակարգի ազատումը ոչ միայն առանց բռնի յեղա-
փոխութեան է անհնար այլեւ առանց ջնջման այն պետա-
կան ապարատի, որն ստեղծել է տիրող դասակարգն
ու քրի մէջ այդ «խորքացումը» մարմնացել է: Այս եզ-
րակացութիւնը, որ Թէորիայէս պարզ է ինքն ըստ ինք-
եան, Մարքսն արել է, ինչպէս ցածում կրտսնեմք, ա-
մենակատարեալ որոշութեամբ յեղափոխութեան խնդրի
կոնկրետ-պատմական վերլուծութեան հիման վրայ: Եւ
հէնց այդ եզրակացութիւնն է, որ կաուցկիկն, — մեմք այդ
մանրամասնօրէն ցոյց կրտանք մեր յետագայ շարադը-
րութեան մէջ — ... «մոռացել» ու աղաւաղել է:

2. Զինւած մարդկանց յատուկ խմբեր, բանտեր եւ այլն:

«Հին գենտիլ (կլանային կամ տոհմային) կաղ-
մակերպութեան հետ համեմատած, շարունակում է
ինգելսը, պետութիւնը տարբերում է նախ նրանով,
որ իր հպատակներին բաժանում է ըստ երկրամա-
սերի:

Այդ բաժանումը մեզ «բնական» է թւում, բայց
նա արդիւնք է երկարատեւ կռիւի, որ մղւել է հին
տոհմային եւ սերնդային կազմակերպութեան դէմ»:

— «Երկրորդ յատկանիշը՝ հասարակական իշ-
խանութեան հաստատումն է, այն իշխանութեան,

որն արդէն անմիջապէս չի նոյնանում ինքն իրեն
իր զինւած ոյժ կազմակերպած բնակչութեան հետ:
Այդ յատուկ հասարակական իշխանութիւնն անհը-
րաժեշտ էր նրա համար որ արդէն այն օրից, երբ
հասարակութիւնը բաժանւել էր դասակարգերի՝
անհնար էր դարձել բնակչութեան ինքնագործ զին-
ւած կազմակերպութիւնը... Այդ հասարակական
իշխանութիւնը գոյութիւն ունի ամեն մի պետու-
թեան մէջ: Նա բաղկացած է ոչ միայն զինւած
մարդկանցից, այլեւ զանազան տեսակի նիւթական
յաւելածներից, որպիսիք են բանտեր ու զանազան
տեսակի հարկադիր հիմնարկութիւններ, որոնք ան-
յայտ էին հասարակութեան տոհմային (կլանային)
կազմակերպութեանը:

Ինգելսը բաց է անում պետութիւն կոչուող այդ «ոյ-
ժի» զաղապարը, այն ոյժի, որը ծագել է հասարակու-
թիւնից, բայց իրան հասարակութիւնից վեր է դասում
եւ քանի դնում աւելի ու աւելի բաժանում է իրան հա-
սարակութիւնից: Ինչո՞ւ է կայանում գլխաւորապէս
այդ ոյժը: Նա կայանում է զինւած մարդկանց յատուկ
խմբերում, որոնք իրանց տրամադրութեան տակ ունեն
բանտեր եւ այլն:

Մենք իրաւունք ունենք խօսելու զինւած մարդկանց
յատուկ խմբերի մասին, որովհետեւ ամեն մի պետու-
թեան յատուկ հասարակական իշխանութիւնը «անմիջա-
պէս չի նոյնանում» զինւած բնակչութեան հետ, նրա
«ինքնագործ զինւած կազմակերպութեան հետ»:

Ինչպէս եւ բոլոր մեծ յեղափոխական մտածողները՝
ինգելսը աշխատում է գիտակից բանտերի ուշադրու-
թիւնը հրաւիրել հէնց այն բանի վրայ, ինչ տիրող քաղ-
քենիներին թւում է ամենից քիչ ուշադրութեան արժանի,

9494
39

ամենից սովորական, նախապաշարումներով սրբագործւած եւ ոչ միայն հաստատուն, այլ կարելի է ասել քարացած: Մշտական զօրքն ու պոլիցիան պետական իշխանութեան ոյժի գլխաւոր զէնքերն են, եւ մի՞թէ կարող էր այլ կերպ լինել:

19 ըզ դարի վերջի եւրոպացիների ահագին մեծամասնութեան համար որոնց դիմում էր էնգելսը եւ որոնք չեն ապրել եւ մօտիկից չեն դիտել ոչ մի մեծ յեղափոխութիւն, դա այլ կերպ լինել չի կարող: Նրանց համար բոլորովին անհասկանալի է, թէ ի՞նչ բան է այդ «հասարակութեան ինքնագործ, զինւած կազմակերպութիւնը»: Այն հարցին, թէ ինչո՞ւ կարիք ստեղծւեց յատուկ, հասարակութիւնից բարձր դասւած եւ իրանց հասարակութիւնից բաժանող զինւած մարդկանց խմբերի (ոստիկանութիւն, մշտական զօրք), արեւմտաեւրոպական եւ ոռւս Փիլիսոսերը հակւած է պատասխանելու Սպենսերից ու Միխայլովսկուց փոխ առած մի երկու Փրագով, մատնանիչ անելով հասարակական կեանքի զարգացումը, Փունկցիաների դիֆֆերենցիացիան եւ այլն:

Այդպիսի մատնանշումը «դիտական» է թւում եւ հըրաշալի կերպով քննցնում է օբի՝ առեւին, խաւարով պատելով գլխաւորն ու հիմնականը հասարակութեան բաժանումը անհաշտելի թշնամի-դասակարգերի:

Եթէ այդ բաժանումը չըլինէր, «հասարակութեան ինքնագործ զինւած կազմակերպութիւնը» իր բարդութեամբ, իր տեխնիկայի բարձրութեամբ եւայլն կը տարբերէր մահականերով զինող կապիկների հօտից կամ տոհմական հասարակութիւններ կազմող նախնական մարդկանցից, բայց այդպիսի կազմակերպութիւնը հնարաւոր կը լինէր:

Նա անհնար է նրա համար, որ քաղաքակիրթ հասարակութիւնը բաժանւած է թշնամական եւ այն անհաշտելի թշնամական դասակարգերի, որոնց «ինքնագործ» զինումը պիտի զինւած կռիւ առաջացնէր նրանց մէջ: Կազմւում է պետութիւն, ստեղծւում է յատուկ ոյժ, զինւած մարդկանց յատուկ խմբեր եւ ամեն մի յեղափոխութիւն քանդելով պետական ապարատը, ակներեւ կերպով ցոյց է տալիս մեզ, թէ ինչպէս տիրող դասակարգը ձգտում է վերականգնել իրան ծառայող զինւած մարդկանց յատուկ խմբերը, ինչպէս ճնշւած դասակարգը ձգտում է ստեղծել այդ տեսակ մի նոր կազմակերպութիւն, որ ընդունակ պիտի լինի ծառայել ոչ թէ շահագործողներին, այլ շահագործւողներին:

Էնգելսը մեր առաջ բերած դատողութեան մէջ տեսականապէս դնում է հէնց այն հարցը, որը գործնականապէս, որոշակի եւ այն մասսայական գործողութեան մասշտաբով, զնում է մեր առաջ ամեն մի մեծ յեղափոխութիւն, այն է՝ զինւած մարդկանց «յատուկ» խմբերի եւ հասարակութեան ինքնագործ զինւած կազմակերպութեան» յարաբերութեան խնդիրը: Մենք կը տեսնենք, թէ ինչպէս է այդ խնդիրը կոնկրետ կերպով պատկերանում եւրոպական եւ ոռւսական յեղափոխութեանց փորձում: Սակայն դառնանք էնգելսի շարադրութեանը:

Նա մատնանշում է, որ երբեմն, օրինակ Հիւսիսային Ամերիկայի որոշ կէտերում, այդ հասարակական իշխանութիւնը թոյլ է (խօսքը վերաբերւում է կապիտալիստական հասարակութեան սակաւագոյն բացառութեան եւ Հիւսիսային Ամերիկայի նրա մինչ-իմպերիալիստական չըջանի այն մասերին, ուր գերիշխող էր ազատ կոլոնիատը) բայց խօսելով ընդհանրապէս նա ուժեղանում է:

«Հասարակական իշխանութիւնը ուժեղանում է այն չափով, որ չափով սրւում են դասակարգերի հակասութիւնները պետութեան ծոցում եւ քանի իրար հետ չփռող պետութիւնները աւելի մեծ ու բազմամարդ են դառնում: Նայեցէք թէ կուզէ՞ք ներկայ Եւրոպային, որի մէջ դասակարգային կռիւն ու նւաճման մրցումը վեր են բարձրացրել հասարակական իշխանութիւնը դէպի այնպիսի մի բարձրութիւն, որ նա սպառնում է կլանել ողջ հասարակութիւնն ու մինչեւ իսկ պետութիւնը»...

Սա անցեալ դարու 90-ական թւականների սկզբներին է գրւած: Էնգելսի վերջին առաջարանը թւագրւած է 1891 թ. յունիսի 16 ին: Այն ժամանակ թէ՛ թրքստները կատարեալ տիրապետութեան իմաստով, թէ՛ խոշորագոյն բանկերի միահեծան իշխանութեան մտքով, թէ՛ հսկայածաւալ գաղութային քաղաքականութեան մրտքով չըջադարձը դէպի իմպերիալիզմը դեռ նոր-նոր էր սկիզբ առնում Ֆրանսիայում եւ աւելի թոյլ էր Հիւսիսային Ամերիկայում ու Գերմանիայում: Դրանից յետոյ — մինչեւ մեր օրերը — «նւաճողական մրցումը» հսկայական քայլերով է առաջ գնացել եւ արդէն 20-րդ դարու երկրորդ տասնամեակի կիսին երկրագունդը վերջնականորէն բաժանւած էր այդ «մրցակից նւաճողների» այսինքն, թալանիչ մեծ պետութիւնների մէջ: Ռազմա-ծովային սպառազինումն այդ չըջանից յետոյ աճել է աւսելի չափերով եւ 1914—1917 թւի թալանիչ պատերազմը, որ մղւում էր յանուն Անգլիայի եւ Գերմանիայի համալխարհային գերիշխանութեան, յանուն աւարի բաժանման, աւելի եւս մերձեց այն ժամը, երբ պետական իշխանութիւնը սպառնում է կլանել հասարակութեան բոլոր ոյժերը եւ կատարեալ կատաստրոֆ առաջացնել:

Էնգելսը դեռ 1891 թւին կարողացաւ մատնանշել

«նւաճողական մրցումը», իբր մեծ պետութիւնների արտաքին քաղաքականութեան կարեւորագոյն յատկանիշներից մէկը: Մինչդեռ ստոր սոցիալ-չովինիստները 1914—1917 թւականներին, երբ այդ մրցումիւն արդէն շատ աւելի սուր բնոյթ ստացաւ, երբ նա իմպերիալիստական պատերազմ յարուցեց, քողարկում են «իրանց հայրենիքի» բուրժուազիայի կողոպուտային շահերի պաշտպանութիւնն ու «հայրենիքի պաշտպանութեան», «յեղափոխութեան եւ հանրապետութեան պաշտպանութեան» անունով փրփուներ են հրապարակ նետում:

3. Պետութիւնը՝ գործիք մնւած դասակարգը հարստահարելու:

Յատուկ, հասարակութիւնից վեր կանգնած հասարակական իշխանութիւնը պահպանելու համար հարկաւոր են տուրքեր եւ պետական պարտքեր:

Հասարակական իշխանութիւնն ու հարկառութեան իրաւունք ունենալով, գրում է Էնգելսը, չինովիկները, որպէս հասարակութեան օրգաններ հասարակութիւնից վեր են դասւում: Այն ազատ ու կամաւոր յարգանքը, որ վայելում էին տոհմային (կլանի) հասարակութեան օրգանները, չի կարող գոհացնել չինովիկներին, եթէ անգամ նրանք այդ յարգին արժանանան: Ստեղծւում են չինովիկների սրբութեան ու անձեռնմխելիութեան մասին յատուկ օրէնքներ: «Ամենաողորմելի ոստիկանական ծառայողն աւելի «հեղինակութիւն» ունի, քան տոհմի ներկայիչը, սակայն քաղաքակիրթ պետութեան ռազմական իշխանութեան պետն իսկ կարող էր նախանձել կլանի աւագին, որը հասարակութեան ոչ թէ «բունի ոյժով կորզւած յարգն է վայելում» այլ կամովի յարգանքը:

Չինովիկների մեղաշնորհւած զրութեան խնդիրն իբրեւ պետական օրգանների խնդիր այստեղ գրւած է:

իրբեւ հիմնականը գծւած է՝ թէ ի՞նչն է նրանց հասարակութիւնից վեր դասում: Մենք կրտսններ թէ այս տեսական խնդիրը ինչպէս է լուծում գործնականում Պարիզի կոմմունան 1871 թւին եւ ինչպէս ոչակցիական կերպով քողարկուած էր Կառուցկու կողմից 1912 թւին:

...«Որովհետեւ պետութիւնը ծագել է դասակարգային հակասութիւնները սանձահարելու կարիքից, որովհետեւ միեւնոյն ժամանակ նա ծագել է դասակարգերի այդ ընդհարմանց իսկ մէջ, դրա համար ըստ ընդհանուր կարգի պետութիւնը ամենագործող, տնտեսապէս տիրող դասակարգի պետութիւն է հանդիսանում: Եւ այդ դասակարգը պետութեան օգնութեամբ քաղաքականօրէն եւս տիրող դասակարգ է դառնում ու այդպիսով ճնշւած դասակարգը ճնշելու եւ կեղեքելու նոր միջոցներ է ձեռք բերում... Ոչ միայն հին եւ Ֆէոդալական պետութիւնն է եղել ստրուկների եւ ճորտերի շահագործութեան օրգան, այլ և «ժամանակակից ներկայացուցչական պետութիւնը հանդիսանում է մի օրգան, որով կապիտալը շահագործում է աշխատանքը: Սակայն իբր բացառութիւն լինում են ժամանակաշրջաններ, երբ կուռղ դասակարգերն ոյժերի այնպիսի հաւասարակշռութեան են հասնում, որ պետական իշխանութիւնը ժամանակաւոր կերպով անկախ է գգում իրան երկու դասակարգից էլ եւ երկուսի համար էլ միջնորդ է թուում: Այդպէս է 17 եւ 18-րդ դարի արտոլիւտ միապետութիւնը, առաջին եւ երրորդ իմպերիայի բռնապարտիզմը Ֆրանսիայում, Բիսմարկը՝ Գերմանիայում:

Այդպէս է, կաւելացնենք մենք, Կերենսկու կառավարութիւնը հանրապետական Ռուսիայում այն օրից, երբ նա յեղափոխական պրոլետարիատի անմիջական հա-

լածմանն է անցել, այն մոմենտում, երբ խորհուրդները մանր-բուրժուական դեմոկրատների ղեկավարութեան շնորհիւ արդէն անգոր են, իսկ բուրժուազիան դեռեւս բաւականաչափ ուժեղ չէ, որ ցրէ խորհուրդները:

Դեմոկրատիկ հանրապետութեան մէջ, — շարունակում է Էնգելսը, — «հարստութիւնն օգտուում է իշխանութիւնից անուղղակի բայց դրա համար եւ աւելի հաստատ կերպով» — նախ՝ «չինովնիկներին ուղղակի կաշառելով» Ամերիկան), ապա՝ «կառավարութեան ու բորսայի դաշնակցութեան միջոցով (Ֆրանսիա եւ Ամերիկա):

Ներկայումս իմպերիալիզմն ու բանկերի տիրապետութիւնը հարստութեան ինքնիշխանութեան հաստատման այդ երկու ձեւն էլ արտակարգ հնարագիտութեան աստիճանի են հասցրել բոլոր դեմոկրատիկ հանրապետութիւնների մէջ: Եթէ, օրինակ Ռուսիայում դեմոկրատական հանրապետութեան առաջին իսկ ամիսներում — «սոցիալիստ» էսէրների, մենշեւիկների եւ բուրժուազիայի պատկաղրութեան առաջին իսկ ամսում, մեղրամիսում իսկ կռաւիցիոն կառավարութեան մէջ Պ. Պալ՝չինսկին սաբոտաժ էր անում կապիտալիստների եւ նրանց մարդերութեան, սանձահարման համար ձեռնարկւած բոլոր միջոցները եւ նրանց ռազմական մատակարարման միջոցով դանձարանի թալանը սանձահարելու եւ եթէ յետոյ մինիստրութիւնից հեռացած Պալ՝չինսկին (որին փոխարինեց ի հարկէ մի այլ ճիշտ նոյնպիսի Պալ՝չինսկի) «վարձատրուած է» կապիտալիստներից 120 հազար ռուբլի ռոճիկանոց պաշտօնով — արդեօք ի՞նչ է դա, ուղղակի՞ կաշառում, թէ անուղղակի:

Արդեօք դաշինք է կառավարութեան ու սինդիկալիստների թէ «միայն» բարեկամական յարաբերութիւն: Ի՞նչ դեր են կատարում Չերնովներ եւ Ծերեթելները,

Աւքսենտիւններն ու Սկոբելեւները — արդեօք նրանք գանձարանը թալանող միլլիոնատէրերի «ուղղակի» դաշնակիցներն են, թէ՞ միայն անուղղակի:

«Հարստութեան» միահեծան իշխանութիւնը աւելի հաստատ է դեմոկրատիկ հանրապետութեան մէջ նաեւ նրա համար, որ նա կախած չէ կապիտալիզմի քաղաքական վատ կեղեւից: Դեմոկրատիկ հանրապետութիւնը կապիտալիզմի հնարաւորներից լաւագոյն քաղաքական կաղապարն է եւ դրա համար կապիտալը տիրելով (Պալ՝ չինսկիներին, Չերնովների, Ծերեթելիների եւ ընկ. միջոցով) այդ լաւագոյն կաղապարին հիմնաւորում է իր իշխանութիւնն այնքան հաստատուն, որ բուրժուական-դեմոկրատիկ հանրապետութեան մէջ այդ իշխանութիւնը չի կարող երբեք ոչ անձերի, ոչ հաստատութիւնների, ոչ կուսակցութեանց փոփոխումը:

Պէտք է նիշել եւ այն, որ Խնդելսը ամենաորոշակի կերպով ընդհանուր ընտրական իրաւունքը բուրժուազիայի տիրապետութեան գործիք է անւանում: Ընդհանուր ընտրական իրաւունքն, ասում է նա հաշի առնելով գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի երկարատեւ փորձը՝

«Բանւոր դասակարգի հասունութեան նշանն է:

Աւելին նա չի կարող տալ եւ երբէք չի տալ այժմեան պետութեան մէջ»:

Մեր էսէյներին ու մենչելիկների նման մանր բուրժուական դեմոկրատներն ու նրանց հարադատ եղբայրները՝ Արեւմտեան Եւրոպայի բոլոր սոցիալ-լոժիկիստներն ու օպպորտունիստները հէնց «աւելին» են սպասում ընդհանուր ընտրական իրաւունքից: Նրանք իրանք ընդունում են եւ ժողովրդին էլ ներշնչում այն սխալ միտքը, իբր թէ ընդհանուր ընտրական իրաւունքը «այժմեան պետութեան մէջ» իրօք կարող է արտայայտել աշխատա-

ւոր մեծամասնութեան կամքը եւ հաստատել այդ կամքի իրականացումը կեանքում:

Այստեղ մենք կարող ենք միայն մատնանշել այդ սխալ միտքը, մատնանշել միայն, որ Խնդելսի միանգամայն պարզ, ճշգրիտ, կոնկրետ յայտարարութիւնը ազաւորում է ամեն մի քայլափոխում «սպաշտօնական» (այսինքն օպպորտունիստ) սոցիալիստական կուսակցութիւնների պրոպագանդի ու ազդեցիկայի մէջ: Խնդելսի կողմից դէն չարտած այդ մտքի ողջ ստույթիւնը մանրամասն կը պարզարանւի մեր յետագայ չորագրութիւննից, ուր բացառւում է Մարքսի եւ Խնդելսի հայեացքն «այժմեան» պետութեան վրայ:

Խնդելսն իր հայեացքներն ամփոփում է իր ամենաժողովրդական հեղինակութեան մէջ հետեւեալ խօսքերով՝

«Ուրեմն, պետութիւնը յաւիտեան գոյութիւն չի ունեցել: Եղել են հասարակութիւններ, որոնք առանց նրան են եօլա գնացել, որոնք հասկացողութիւն անգամ չեն ունեցել պետութեան եւ պետական իշխանութեան մասին: Տնտեսական զարգացման որոշ աստիճանի վրայ, որ անհրաժեշտօրէն կապւած է եղել հասարակութեան բաժանումը դասակարգերի, այդ բաժանման պատճառով պետութիւնը անհրաժեշտութիւն դարձաւ: Այժմ մենք արագ քայլերով մօտենում ենք արտադրութեան այն աստիճանին, որի վրայ այդ դասակարգերի գոյութիւնը ոչ միայն դադարել է անհրաժեշտութիւն լինելուց, այլ ուղղակի խոչնդոտ է հանդիսանում արտադրութեան համար: Դասակարգերի չքացումը կլինի նոյնքան անխուսափելի, որքան անխուսափելի է եղել նրանց ծագումը անցեալում: Դասակարգային չքացման հետ միասին անխուսափելի

կերպով կընթանայ եւ պետութիւնը: Հասարակութիւնը, որ նոր ձեւով կազմակերպելու է արտադրութիւնը — արտադրողների ազատ ու հաւասար աստեղծացիայի հիման վրայ, կուղարկէ պետական մեքենան այնտեղ, ուր նրա խսկական տեղն է՝ հր-նութիւնների թանգարանը իլիկի ու բրօնզէ կացնի կուշտը»:

Ժամանակակից սոցիալ-դեմոկրատիայի պրոպագանդիստական ու ագիտացիական գրականութեան մէջ շատ էլ յաճախ չէք պատահի այս ցիտատին: Բայց նոյն խսկ այն ժամանակ, երբ այս ցիտատը պատահում է — նրան առաջ են բերում այն ձեւով, կարծես թէ մի սրբապատկերի առաջ գլուխ են խոնարհում, այսինքն էն-գելսին պաշտօնական պատիւ տալու համար, առանց որ-եւէ փորձ անելու մտասոյզ լինել այն բանի մէջ, թէ որ-քա՞ն խոր թափ է նախատեսւում այդ «պետական մեքե-նան հնութեանց թանգարանը ուղարկելու» մտքում: Մեծ մասամբ չի երեւում անգամ այն, ինչ էնգելսը պե-տական մեքենայ է անւանում:

4. Պետութեան «մահացումն» ու բռնի յեղափոխութիւնը:

Էնգելսի խօսքերը պետութեան աստիճանաբար վախ-ճանման մասին լայն ժողովրդականութիւն են վայելում եւ շատ յաճախ են քաղածօրէն մէջ բերւում: Նրանք շատ ցայտուն կերպով են ցուցադրում օպպորտունիզմը մարքսիզմի տեղ բանացնելու սովորական կեղծարարու-թեան հր-ն ու հոտը եւ դրա համար պէտք է մանրամասն կանգ առնել այդ խօսքերի վրայ: Մենք ամբողջապէս առաջ ենք բերում այն դատողութիւնը, որից վերցրած են այդ խօսքերը:

«Պրոլետարիատը վերցնում է պետական իշ-խանութիւնն ու արտադրական միջոցները նախ եւ

առաջ պետական սեփականութիւն է դարձնում: Բայց հէնց դրանով նա ոչնչացնում է ինքն իրան, իբրեւ պրոլետարիատ, հէնց դրանով նա ոչնչացնում է բոլոր դասակարգային տարբերութիւններն ու դասակարգային հակասութիւնները իսկ դրա հետ միասին եւ պետութիւնը: Մինչ այժմ գոյութիւն ունեցած եւ ունեցող հասարակութեան, որը դասա-կարգային հակասութիւնների միջեւ է առաջ շար-ժւում, պետութիւնն անհրաժեշտ էր, այսինքն ան-հրաժեշտ էր կեղեքող դասակարգի կազմակերպու-թիւնը նրա արտադրութեան արտաքին պայմանների պահպանութեան համար, ուրեմն ղլխաւորապէս կե-ղեքած դասակարգը բռնի կերպով պահելու տւեալ արտադրական ձեւով պայմանաւորւած ճնշման մէջ (ստրկութիւն, ճորտութիւն, վարձու աշխատանք): Պետութիւնը ողջ հասարակութեան պաշտօնական ներկայացուցիչն էր, նրա կենտրոնացումը ակա-նաւոր կորպորացիայի մէջ, բայց այդպիսին հան-դիսանում էր նա այն չափով, որ չափով որ նա պե-տութիւնն էր այն դասակարգի որն իր ժամանակա-չրջանում հասարակութեան միակ ներկայացուցիչն է հանդիտանում. — հին դարերում նա ճորտատէր-քաղաքացիների պետութիւն էր ներկայացնում, միջին դարերում՝ ֆեոդալական ազնականութեան, մեր ժամանակ — բուրժուազիայի: Երբ պետու-թիւնը իրօք դառնում է ողջ հասարակութեան ներ-կայացուցիչ՝ նա ինքն իրան աւելորդ է դարձնում: Այն օրանից, երբ չի լինի եւ ոչ մի հասարակա-կան դասակարգ, որը պէտք է ճնշման մէջ պահել, այն օրից, երբ դասակարգային տիրապետութեան հետ միասին, արտադրութեան մէջ այժմ իշխող անարխիայից ծագող անհատական գոյութեան կուր-

հետ միասին կընթանան այն ընդհարումներն ու է-
քսցեսները (ծայրայեղութիւնները), որոնք այդ
կուռից են ծագում, այդ իսկ օրւանից ճնշելու բան
չի մնայ, ուրեմն եւ կարիք չի լինի ճնշման յատուկ
ոյժի՝ — պետութեան: Առաջին իսկ ակտը, որի մէջ
պետութիւնը հանդէս է գալիս իրօք որ իբրեւ ողջ
հասարակութեան ներկայացուցիչ — հանուր հա-
սարակութեան անունից արտադրութեան միջոցները
նրանց տէր լինելու նպատակով վերցնելու ակտը —
միաժամանակ եւ նրա, իբրեւ պետութեան, վերջին
ինքնուրոյն ակտն է հանդիսանում: Այն ժամանակ
պետութեան հասարակական յարաբերութեանց մի-
ջամտելու դէպքերը մէկը միւսի յետեւից աւելորդ
են դառնում եւ ինքն իրանց քնում: Մարդկանց կա-
ռավարելը երկրի եւ արտադրական պրոցեսների
կառավարման է փոխւում: Պետութիւնը չի «վե-
րացւում», նա «մահանում է»: Ահա այդ հիման
վրայ պէտք է դնահատել «ազատ ժողովրդական
պետութիւն» Փրազը, որ իր ժամանակ ազիտացիա-
կան նպատակով գոյութեան իրաւունք ունէր, բայց
ի վերջոյ դիտական տեսակէտից անհիմն էր: Նոյն
հիմունքով պէտք է դնահատել նմանապէս եւ ա-
նարխիստների պահանջը՝ պետութիւնն ալիս-
էզոլց վերացնելու»:

(Անտի-Դիւրինդ «Գիտութեան տապալումը
Եւզենի Դիւրինդի ձեռքով եր. 302—3, Յրդ
գերմ. հրատ.):

Առանց սխալելուց վախենալու կարելի է ասել, որ
Էնգելսի այսքան մտքերով հարուստ դատողութիւնից
ժամանակակից սոցիալիստական կուսակցութիւններում
սոցիալիստական մտքի իրական սեփականութիւն է դար-
ձել միմիայն այն, որ պետութիւնն ըստ Մարքսի՝ հա-

կառակ անարխիստական պետութեան «վերացման» ուս-
մունքին՝ «մահանում է»:

Այդպէս աղճատել մարքսիզմը, կնշանակէ մարքսիզ-
մը օպպորտունիզմի վերածել, որովհետեւ այդպիսի
«մեկնութիւնից» յետոյ դանդաղ հաւասար, աստիճանա-
կան փոփոխութեան մի աղօտ դադախար է ստացւում —
թուիչքների ու փոթորիկների եւ յեղափոխութեան բա-
ցակայութեան մի դադախար: Պետութեան «մահացման»
դադախարը առօրեայ, ընդհանուր, տարածւած եթէ կա-
րելի է ասել՝ մասնայական ըմբռնումով վերցրած ան-
կասկած յեղափոխութեան եթէ ոչ ժխտումը, գոնէ նրա
բողարկումն է նշանակում:

Մինչդեռ այդպիսի «մեկնութիւնը» մարքսիզմի ա-
մենակուպիտ եւ միմիայն բուրժուազիային ձեռնտու մի ա-
ղաւաղում է, որը տեսականօրէն հէնց թէկուզ Էնգելսի
մեր ամբողջութեամբ առաջ բերած դատողութեան ա-
մենակարեւոր հանգամանքների ու նկատումների մո-
ռացման վրայ է հիմնւած:

Առաջինը՝ այդ դատողութեան սկզբում իսկ Էնգելսն
ասում է, որ պետական իշխանութիւնը վերցնելով պրո-
լետարիատը «գրանով իսկ ոչնչացնում է պետութիւնն
իր պետութիւն»։ Թէ ի՞նչ է նշանակում այդ՝ դրա վը-
րայ խորհելն «ընդունւած չէ»։ Սովորաբար դա կամ բո-
լորովին անուս է անւում, կամ Էնգելսի «Հէգէլական
թուլութեան» նման մի բան է համարւում։ Իսկ իրօք
այդ խօսքերում համառօտ կերպով արտայայտւած է ա-
մենամեծ պրոլետարական յեղափոխութիւններից մէկի
այն է՝ 1871 թւի Պարիզեան կոմունի փորձը, որի մա-
սին մենք դեռ կրիսօսինք։ Իրօք Էնգելսն այստեղ աչքի
առաջ ունի բուրժուազիայի պետութեան «ոչնչացումը»
պրոլետարական յեղափոխութեան միջոցով, իսկ մա-
հացման մասին ասւած խօսքերը վերաբերւում են պրո-

լետարական պետութեան մնացորդներին՝ սոցիալական յեղափոխութիւնից յետոյ: Բուրժուական պետութիւնն ըստ էնդելսի ոչ թէ «մահանում է» այլ «ոչնչացում է» պրոլետարիատի ձեռքով, յեղափոխութեան միջոցով: Եւ դրանից յետոյ է, որ մահանում է պրոլետարական պետութիւնը կամ կիսապետութիւնը:

Երկրորդ՝ պետութիւնը «ճնշման յատուկ ոյժ է»: Այս հոյակապ ու վերին աստիճանի խոր բնորոշումը էնդելսը տւել է այստեղ կատարեալ պարզութեամբ: Եւ դրանից բխում է, որ բուրժուազիայի՝ պրոլետարիատին «ճնշելու յատուկ ոյժը», միլիոնաւոր աշխատատեղերի ճնշումը մի բուռ ունեւորների ձեռքով, պիտի դառնայ «ճնշման յատուկ ոյժ» պրոլետարիատի ձեռքում» բուրժուազիային ճնշելու համար (պրոլետարիատի դիկտատուրա): Հէնց դրանում է կայանում «պետութեան ոչնչացումը իբր պետութիւն»: Հէնց դրանում է կայանում հասարակութեան անունից արտադրութեան միջոցները նրանց տէր լինելու նպատակով վերցնելու «ախտը»: Եւ ինքն ըստ ինքեան ակներեւ է արդէն, որ մի (բուրժուական) «յատուկ ոյժի» մի ուրիշ (պրոլետարական), «յատուկ ոյժի» փոխելը ոչ մի կերպ չի կարող կատարւել «մահացման» ձեռով:

Երրորդը՝ «մահացման» կամ նոյն իսկ աւելի ուշիւ՝ էֆ ու գունեղ՝ «նիւջի» մասին էնդելսը խօսում է միանգամայն պարզ ու որոշ այն շրջանի վերաբերմամբ, որը դառն է «երբ արդէն պետութիւնը հասարակութեան անունից գրաւած կրկնի արտադրութեան միջոցները նրանց տէր լինելու նպատակով» այսինքն սոցիալական յեղափոխութիւնից յետոյ: Մենք գիտենք, որ «պետութեան» քաղաքական ձեւն այդ ժամանակ լինելու է կատարեալ դեմոկրատիա: Բայց մարքսիզմն անամօթ կեր-

պով աղճատող օպպորտունիստներից ոչ մէկը գլխի չի բնկնում, որ հետեւապէս այստեղ էնդելսի մօտ խօսքը դեմոկրատիայի «նիւճման» կամ «մահացման» մասին է: Առաջին հայեացքից դա տարօրինակ է թւում: Բայց դա «անհասկանալի» է միմիայն նրանց համար, ով մտառու չի եղել, որ դեմոկրատիան նոյնպէս պետութիւն է, եւ ուրեմն նա եւս կը չքանայ երբ պետութիւնը չքանայ: Բուրժուական պետութիւնը միայն յեղափոխութեամբ կարող է ոչնչացւել: Պետութիւնն ընդհանրապէս, այսինքն լիակատար դեմոկրատիան կարող է միայն «մահանալ»:

Չորրորդ — առաջադրելով իր հռչակաւոր դրութիւնը — «պետութիւնը մահանում է» — էնդելսը իսկոյն կոնկրետ կերպով բացատրում է, որ այդ դրութիւնը ուղղւում է եւ օպպորտունիստների եւ անարխիստների դէմ: Եւ առաջին տեղում էնդելսը դրել է «պետութեան մահացման» դրութեան այն եզրակացութիւնը, որ օպպորտունիստների դէմ է ուղղւած:

Կարելի է գրազ գալ, որ պետութեան «մահացման» մասին կարգացած մարդկանցից 10,000 ից 9990ը բոլորովին չգիտեն ու չեն յիշում, որ էնդելսն իր եզրակացութիւններն այդ դրութիւնից ուղղել է ոչ միայն անարխիստների դէմ: Իսկ մնացեալ 10 հօգուց — անշուշտ 9ը չըգիտէ, թէ ինչ է «ազատ ժողովրդական պետութիւնը» եւ ինչու յարձակւել այդ լողունգի վրայ կնշանակէ օպպորտունիստների վրայ յարձակւել: Ահա այդպէս է գրւում պատմութիւնը... Ահա թէ ինչպէս է աննկատելի կերպով կեղծւում յեղափոխական մեծ ուսմունքը, որպէս զի յարմար գայ տիրող քաղքենի ճաշակին: Անարխիստների դէմ ուղղւած եզրակացութիւնը հազար անգամ կրկնւել, գոհակացման է ենթարկւել ու մտցւել

մարդկանց գլուխը՝ ամենապարզ ձևով նախապաշարմունքի մնայնությունն ստացել: Իսկ օպպորտունիստների դէմ ուղղաձեռն եղբայրացությունը քողարկել են ու «մոռացել»:

«Ազատ ժողովրդական պետությունը» 70 ական թափանցիկ գերմանական սոցիալ — դեմոկրատների ծրագրային պահանջն ու սովորական լոգունդն է եղել: Այդ լոգունդի մէջ չկայ ոչ մի քաղաքական բովանդակություն բացի դեմոկրատիա հասկացողություն քաղքենիօրէն — փքուն նկարագրությունից: Որ չափով որ նրա մէջ լեզալ կերպով ակնարկում էին դեմոկրատիկ հանրապետությունը՝ այն չափով էնգելսը պատրաստ էր «ժամանակաւորապէս» արդարացնել» այդ լոգունդը ազիտատորական տեսակէտից: Սակայն այդ լոգունդն օպպորտունիստական էր, որովհետեւ նա ոչ միայն բուրժուական դեմոկրատիային սոցիալիստական ներկ քսել է, այլ եւ առհասարակ պետութեան սոցիալիստական քննադատությունն անհասկացողութիւն: Մենք կողմնակից ենք դեմոկրատիկ հանրապետութեան՝ իրրեւ պրոլետարիատի համար լաւագոյն պետական ձեւի կապիտալիզմի շրջանում, բայց մենք իրաւունք չունենք մոռանալու, որ վարձու ստրկությունը բաժին է ընկնում ժողովրդին նոյնիսկ ամենադեմոկրատիկ հանրապետութեան մէջ: Եւ յետոյ՝ ամեն պետութիւն ճնշւած դասակարգը «խեղդելու յատուկ մի ոյժ է»: Դրա համար՝ ամեն մի պետութիւն ոչ ազատ է եւ ոչ ժողովրդական: 70 ական թափանցիկ Մարքսն ու էնգելսը բազմիցս բացատրել են այդ իրանց կուսակցական ընկերներին:

Հինգերորդ՝ էնգելսի նոյն գրւածքում, որի միջից բոլորն իրանց մտքում պահել են պետութեան «աստիճանական մահացմանը» վերաբերող դատողությունը կայ

եւ բոնի յեղափոխութեան նշանակութեանը վերաբերող մի դատողութիւն: Դրա ունեցած դերի պատմական գնահատությունը էնգելսի մօտ բոնի յեղափոխութեան մի իսկական պահեղիթի է դառնում: Այդ բանը «ոչ ոք չի յիշում», այդ մտքի նշանակութեան մասին խօսելը, նոյն իսկ խորհն ընդունւած է ժամանակակից սոցիալիստական կուսակցությունների մէջ եւ մասսաների մէջ մղող առօրեայ ազիտացիայում եւ պրոպագանդում այդ մտքերը ոչ մի դեր չեն խաղում: Մինչդեռ այդ մտքերը պետութեան աստիճանական «մահացման» հետ անխզի կերպով կապւած են եւ մի ներդաշնակ ամբողջություն են կազմում:

Ահա էնգելսի այդ դատողությունը՝

...«Որ բոնությունը պատմութեան մէջ մի այլ դեր էլ է կատարում (բացի չարիք գործելուց), այն է՝ յեղափոխական ուժ, որ նա ըստ Մարքսի, աստժայր է հանդիսանում հին հասարակութեան համար, երբ վերջինը յղի է նորով, որ բոնությունը հանդէս է գալիս իրրեւ այն պէնքը, որով հասարակական շարժումն իր համար ճանապարհ է բաց անում եւ փչում քարացած, մահացած քաղաքական ձեւերը — այդ ամենի մասին պ. Դիւրինգի մօտ չըկայ եւ ոչ մի բառ: Եւ ախ ու վախ քաշելով միայն նա հնարաւոր է համարում, որ հարստահարիչ տնտեսութիւնը խորտակելու համար գուցէ տարախտաբար հարկ լինի բոնություն գործադրելու, տարաբախտաբար, որովհետեւ իրր թէ բոնությունը անարդյակաւնաշում է նրան, ով այդ բոնությունը գործադրում է: Եւ այդ ասում է Գերմանիայում, ուր բոնի ընդհարումը, որը կարող են

վաթաթեկ ժողովրդի շինքին, կունենար այն առաւելութիւնը, որ դուրս կըվանէր 30 ամեայ պատերազմի ստորացումների հետեւանքով ազգային դիտակցութեան մէջ մտած ստրկութեան ոգին: Եւ այդ անգոյն, թուլամորթ, անոյժ տէրտէրական մտածողութիւնը համարձակուով է առաջարկել, որ ընդունէ իրան պատմութեան ճանաչած կուսակցութիւններից ամենայնզաւորականը: (Եր. 193 զեւմ. 3րդ տպագր. II բաժնի IV գլխի վերջը):

Ինչպէս կարող են միանալ միեւնոյն ուսմունքի մէջ բոնի յեղափոխութեան ներառած այդ ներքողը՝ որ էնգելսն անդադար մատուցանում է գերմանական սոցիալ դեմոկրատներին 1878 թւականից մինչեւ 1894, այսինքն մինչեւ իր մահը, պետութեան աստիճանական «մահացման» թէորիայի հետ:

Սովորաբար միացնում են մէկն ու միւսը, էկլեկտիցիզմի միջոցով, կամ անգաղափարական, սոփեստական ձեւով դուրս խելով ըստ իրենց քմահաճոյքի (կամ իշխանութիւն ունեցողներին դուր գալու նպատակով) մէկ այս մէկ միւս դատողութիւնը, ըստ որում 100ից 99 դէպքում առաջ են քաշում հէնց աստիճանական «մահացումը»: Մեր օրերի պաշտօնական սոցիալ-դեմոկրատիայի գրականութեան մէջ այդ վերաբերմունքը գէպի մարքսիզմը ամենասովորական ու ամենատարածւած երեւոյթ է: Այդ փոխարինումը իհարկէ նորութիւն չէ. այդ բանը դիտել են նոյն իսկ յունական կլասիկ փիլիսոփայութեան պատմութեան մէջ: Երբ օպպորտունիզմը հանդէս է բերում իբրեւ մարքսիզմ, էկլեկտիզմն էլ հանդէս է գալիս իբրեւ դիալեկտիկա եւ ամենահեշտ կերպով խաբում է մասսաներին, նրանց երեւոյթական բաւարարութիւն է տալիս, իբր թէ հաշի է առնում պրոցեսսի բոլոր

կողմերը, զարգացման բոլոր տենդենցները, բոլոր հակասական ազդեցութիւնները եւ այն, իրօք բնաւ չի տալիս հասարակական զարգացման պրոցեսսի ամբողջական եւ յեղափոխական ըմբռնում:

Վերը մենք արդէն ասացինք եւ յետագայ շարադրութեան մէջ աւելի մանրամասնօրէն ցոյց կըտանք, որ Մարքսի ու էնգելսի ուսմունքը բոնի յեղափոխութեան անխուսափելութեան մասին վերաբերում է բուրժուական պետութեան: Այդ պետութիւնը պրոլետարական պետութիւն (պրոլետարիատի դիկտատուրա) չի կարող դառնալ աստիճանական «մահացման» միջոցով, այլ, ըստ ընդհանուր կանոնի՝ լոկ բոնի յեղափոխութեան միջոցով: Այն ներքողը, որ ասում է էնգելսը բոնի յեղափոխութեան համար եւ որը կատարելապէս համապատասխան է Մարքսի բազմիցս արած յայտարարութիւններին (յիշենք «Փիլիսոփայութեան խեղճութեան» վերջն ու «Կոմմունիստական Մանիֆեստը», ուր բացայայտ ու հսկայտ կերպով յայտարարուած է բոնի յեղափոխութեան անխուսափելութեան մասին, յիշենք Գոթի 1875 թ. ծրագրի քննադատութիւնը դրեթէ երեսուն տարի անց, — ուր Մարքսն անխնայ կերպով մտրակում է այդ ծրագրի օպպորտունիզմը) — այդ ներքողը բնաւ «ոգելորութեան» արդիւնք չէ, բնաւ դեկլամացիա չէ, ոչ էլ պոլեմիկային մի ձեւ: Այն միտքը, թէ անհրաժեշտ է սիստեմատիկ կերպով կրթել մասսաներին, ներշնչելով նրանց այդ եւ հէնց այդ տեսակէտը բոնի յեղափոխութեան վրայ Մարքսի եւ էնգելսի ողջ ուսմունքի հիմունքներից մէկն է կազմում: Այժմ տիրող սոցիալ-ըմպիւրիստ եւ կառուցկիական հոսանքի դաւաճանութիւնը Մարքսի եւ էնգելսի ուսմունքին յատկապէս ցայտուն կերպով արտայայտուած է նրանում, որ այդ երկու հո-

սանքն էլ մոռացութեան են մատնում այդպիսի պրոպագանդի, այդպիսի ագիտացիայի անհրաժեշտութիւնը: Բուրժուական պետութիւնը չի կարող պրոլետարական պետութիւն դառնալ առանց բռնի յեղափոխութեան: Պրոլետարական պետութեան ոչնչացումը, այսինքն պետութեան իրա ոչնչացումն, անհնար է այլ կերպ, քան աստիճանական «մահացման» եղանակով: Մարքսն ու էնգելսն այդ տեսակէտները կոնկրետ ու մանրագնին կերպով արծարծում են ուսումնասիրելով ամեն յի յեղափոխական սխառացիա, անալիզի ենթարկելով ամեն մի յեղափոխութեան փորձի դասերը: Եւ մենք այժմ կանցնենք դէպի նրանց ուսմունքի այդ անպայման կարեւորագոյն մասը:

Գ Լ Ո Ւ Խ II.

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ:

1848—1851 թ. ՓՈՐՁԸ:

1. Յեղափոխութեան նախօրեակը:

Ամբողջացած մարքսիզմի առաջին երկերը՝ «Փիլիսոփայութեան խեղճութիւնն» ու «Կոմմունիստական Մանիֆեստը» 1848 թ. — ի յեղափոխութեան հէնց նախօրեակին են լոյս տեսել:

Այդ հանգամանքն է պատճառը, որ այդտեղ մարքսիզմի ընդհանուր հիմունքների բացատրութեան հետ միասին մենք գտնում ենք որոշ չափով եւ այն չըջանի յեղափոխական սխառացիայի ցլացումը: Դրա համար թուում է, որ աւելի նպատակայարմար կըլինի նախ քան Մարքսի եւ էնգելսի 1848—1851 թվականների փորձից արած եզրակացութիւններին անցնելը՝ քննել թէ ինչ են տեսում նրանք պետութեան մասին:

...Բանուր դասակարգը, գրում է Մարքսը «Փի-

լիսոփայութեան խեղճութեան» մէջ, զարգացման ընթացքում, հին բուրժուական հասարակութեան տեղ կը հաստատէ մի այնպիսի աստիճանացիա, որը ոչնչացնում է դասակարգերն ու նրանց ներհակութիւնը: Այլեւս չի լինի բուն քաղաքական իմաստով իշխանութիւն, որովհետեւ հէնց քաղաքական իշխանութիւնը դասակարգերի ներհակութեան պաշտօնական արտայայտիչ է հանդիսանում բուրժուական հասարակութեան մէջ: (1885 թ. գերմ. հրատ. եր. 182):

Ուսանելի կըլինի դասակարգերի ոչնչացումից յետոյ պետութեան չքացման վերաբերող մտքի այս ընդհանուր արտայայտութիւնը համեմատել այն արտայայտութեան հետ, որ գտնում ենք Մարքսի եւ էնգելսի դրանից մի քանի ամիս անց, այն է 1847 թվի նոյեմբերին գրած «Կոմմունիստական Մանիֆեստի» մէջ:

...«Նկարագրելով պրոլետարիատի զարգացման ամենաընդհանուր փազերը, մենք հետեւում էինք դոյութիւն ունեցող հասարակութեան ներսում կատարուող քիչ թէ շատ քողարկած քաղաքացիական կռիւն մինչեւ այն կէտը, երբ այդ քաղաքացիական կռիւր բացարձակ յեղափոխութիւն է դառնում եւ պրոլետարիատը բուրժուազիայի բռնի խորտակման միջոցով իր տիրապետութիւնն է հաստատում...»

...«Վերը մենք արդէն տեսանք, որ բանւորական յեղափոխութեան մէջ առաջին քայլը պրոլետարիատի տիրող դասակարգ դառնալն է, դեմոկրատիայի ձեռք բերելը»:

«Պրոլետարիատն իր քաղաքական տիրապետութիւնը օգտագործելու է այնպէս, որ աստիճանաբար իսկ բուրժուազիայից ողջ կապիալը, ար-

տաղերութեան բոլոր գործիքները կենտրոնացնէ պետութեան ձեռքում, այսինքն իբրեւ տիրող դասակարգ կազմակերպւած պրոլետարիատի ձեռքում, եւ հնարաւորին չափ արագ շատցնէ արտադրական ոյժերի գումարը»: (1906 թւի գերմ. 7-րդ հրատ. 31 եւ 37 եր.) :

Այստեղ մենք տեսնում ենք մարքսիզմի պետութեան խնդրին վերաբերող ամենանշանաւոր ու կարեւորագոյն գաղափարներից մէկը, այն է՝ «պրոլետարական զինվ. տատուրայի» (ինչպէս Մարքսն ու Էնգելսն սկսեցին ասել Պարիզի կոմմունից յետոյ) գաղափարը եւ ասպ պետութեան վերին աստիճանի հետաքրքիր բնորոշումը, որ նոյնպէս «մոռացած խօսքերի» թւին է պատկանում: «Պետութիւն, այսինքն իբրեւ տիրող դասակարգ կազմակերպւած պրոլետարիատ»:

Բաւական չէր, որ պաշտօնական սոցիալ-դեմոկրատական պրոպագանդային ու ագիտացիական տիրող գերականութեան մէջ այդ բնորոշումը ոչ միայն երբէք չէր բացատրուում, այլ նա մոռացման էր մատնւած, որովհետեւ այդ բնորոշումը ոչ մի կերպ չէր կարելի հաշտեցնել ռեֆորմիզմի հետ, որովհետեւ նա մերկացնում ու խորտակում էր «դեմոկրատիայի խաղաղ զարգացման» սովորական օպպորտունիստական նախապաշարմունքները ու մեղչանական իլլիւզիաները (ցնորքները):

Պրոլետարիատին հարկաւոր է պետութիւն: Այս բանը կրկնում են բոլոր օպպորտունիստները, սոցիալ շովինիստներն ու կառուցկիականները, հաւատացնելով, որ այդ է Մարքսի ուսմունքն, ու «մոռանալով» աւելացնել, որ նախ ըստ Մարքսի պրոլետարիատին հարկաւոր է միայն աստիճանաբար—մահացող պետութիւն, այսինքն մի պետութիւն կազմւած այնպէս, որ իսկոյն սկսի մա-

հանալ եւ անկարող լինի չըմահանալու եւ երկրորդ — աշխատաւորներին հարկաւոր է «պետութիւն», «այսինքն իբրեւ տիրող դասակարգ կազմակերպւած պրոլետարիատ»:

Պետութիւնը ոյժի յատուկ կազմակերպութիւն է, բռնութեան կազմակերպութիւն — որեւէ դասակարգի ճնշելու համար: Ո՞ր դասակարգին պէտք է ճնշէ պրոլետարիատը: Իհարկէ չահագործող դասակարգին — այսինքն բուրժուազիային: Աշխատաւորներին պետութիւնը հարկաւոր է միմիայն չահագործողների դիմադրութիւնը ճնշելու համար եւ ղեկավար լինել այդ ճնշման գործում, կեանքում իրականացնել այդ ճնշումը ձեռնհաս է միմիայն պրոլետարիատը, իբրեւ միակ դասակարգը, որ յեղափոխական է, մինչեւ վերջը, իբրեւ միակ դասակարգը, որ ընդունակ է միացնել բոլոր աշխատաւորներին ու չահագործողներին բուրժուազիայի դէմ կռուելու եւ նրան տապալելու համար:

Շահագործող դասակարգերին քաղաքական տիրապետութիւնը հարկաւոր է չահագործումը պահպանելու համար, այսինքն — չնչին փոքրամասնութեան շահամուլտիւնը պաշտպանելու համար ընդդէմ ժողովրդի ահազին մեծամասնութեան: Իսկ չահագործող դասակարգերին քաղաքական տիրապետութիւնը հարկաւոր է ամեն չահագործում ոչնչացնելու համար, այսինքն — յօգուտ ժողովրդի ահազին մեծամասնութեան ընդդէմ ժամանակակից ճորտատէրերի, այսինքն՝ կապիտալիստների եւ կալաճատէրերի չնչին փոքրամասնութեան:

Մանր բուրժուական դեմոկրատները, այդ իբր թէ սոցիալիստները, որ դասակարգային պայքարը փոխաբերում էին դասակարգերի համաձայնութեան ցնորքներով՝ սոցիալիստական վերանորոգումն էլ պատկերացնում էին որպէս ցնորդներ, ոչ թէ իբրեւ հարստահա-

բող դասակարգի բռնի խորտակում, այլ այնպէս, որ իբր թէ փոքրամասնութիւնը խաղաղ կերպով պիտի հպատակուի իր դերը ճանաչած մեծամասնութեան: Այդ մանր բուրժուական ուսուցիւրն, անխցելի կերպով կապւած է պետութիւնը դեր դասակարգային համարելու հետ՝ գործնականում առաջ էր բերում աշխատաւոր դասակարգերի շահերի ինչպէս այդ ցոյց տւեց, օրինակ, 1848 եւ 1871 թ. Ֆրանսիական յեղափոխութեանց պատմութիւնը, ինչպէս այդ ցոյց տւեց «սոցիալիստներ» բուրժուական միեմստութիւնների մէջ մասնակցելու փորձը Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Իտալիայում եւ այլ երկրներում 19րդ դարի վերջում եւ 20-րդի սկզբում:

Մարքսն իր ողջ կեանքում կուել է այդ մանր բուրժուական սոցիալիզմի դէմ, որն այժմ վերածնւել է Ռուսիայում էսէրների եւ մենչեւիկների կուսակցութեանց շնորհիւ: Մարքսը դասակարգային կուի ուսմունքը հետեւողական կերպով հասցրել է մինչեւ քաղաքական իշխանութեան ուսմունքը, մինչեւ պետութեան ուսմունքը:

Միայն պրոլետարիատն է, որ կարող է խորտակել բուրժուազիայի տիրապետութիւնը, միայն պրոլետարիատը իբրեւ յատուկ մի դասակարգ, որի գոյութեան տնտեսական պայմանները պատրաստում են նրան եւ ոյժ ու հնարաւորութիւն են տալիս նրան իրագործելու այդ խորտակումը: Մինչդեռ բուրժուազիան փոշիացնում ու ցիրցան է անում գիւղացիութիւնն ու բոլոր մանր բուրժուական խաւերը, նա համախմբում, ամփոփում կազմակերպում է պրոլետարիատը: Միայն պրոլետարիատն է, որ շնորհիւ խոշոր արդիւնաբերութեան մէջ իր կատարած դերի ընդունակ է առաջնորդ լինել բոլոր աշխատաւոր ու հարստահարող մասսաների, որոնց բուրժուազիան շահագործում է, ճնշում ու նեղում շատ յաճախ ոչ պակաս, այլ նոյնիսկ աւելի քան պրոլետարները:

ըին եւ որոնք սակայն անընդունակ են իրանց ազատման համար ինքնուրոյն կերպով կռիւ մղելու:

Դասակարգային պայքարի ուսմունքը, որ կիրառել է Մարքսը պետութեան եւ սոցիալիստական յեղափոխութեան խնդրի նկատմամբ անհրաժեշտ հետեւողականութեամբ, հարկադրում է ընդունել պրոլետարիատի քաղաքական տիրապետութիւնը, նրա դիկտատուրան, այսինքն — նրա միահեծան իշխանութիւնը, որ անմիջական կերպով յենւած է մասսաների զինւած ոյժի վրայ: Բուրժուազիայի տապալումը կարող է իրականանալ միմիայն այն ժամանակ, երբ պրոլետարիատը կըդառնայ տիրող դասակարգ, որն ընդունակ կըլինի ճնշել բուրժուազիայի անխուսափելի, յուսահատ զիմադրութիւնը եւ կազմապետել տնտեսական նոր ձեւի համար բոլոր աշխատող ու շահագործող մասսաները:

Պրոլետարիատին հարկաւոր է պետական իշխանութիւն, կենտրոնացրած կազմակերպութիւն, բռնութեան կազմակերպութիւն թէ շահագործողների զիմադրութիւնը ճնշելու համար եւ թէ սոցիալիստական տնտեսութիւնը «սարքի բերելու» գործում ղեկավար հանդիսանալու ընակչութեան ահագին մասսայի համար՝ գիւղացիութեան, մանր բուրժուազիայի եւ կիսապրոլետարների համար:

Դաստիարակելով բանւորական կուսակցութիւնը՝ մարքսիզմը դաստիարակում է պրոլետարիատի աւանգարդը, որն ընդունակ է իշխանութիւնն իր ձեռքն առնել եւ տանել ողջ ժողովուրդը դէպի սոցիալիզմ, ուղղել ու կազմակերպել նոր կարգը, լինել ուսուցիչ, ղեկավար ու առաջնորդ բոլոր աշխատող ու շահագործողների ինքն հասարակական կեանքը առանց բուրժուազիայի եւ ընդդէմ բուրժուազիայի կազմակերպելու շինարար գործում: Իսկ այժմ տիրող օպորտունիզմն ընդհակա-

ռակը, դաստիարակում է մասսայից կտրուղ ներկայացուցիչներ, աւելի լաւ վարձատրուող բանւորներ, կապիտալիզմի շրջանում «իրենց բանը սարքողներ», ոսպապուրի գնով իրանց անդրանկութեան իրաւունքը վաճառողներ, այսինքն՝ ընդդէմ բուրգուազիայի ժողովրդի յեղափոխական առաջնորդների դերից հրաժարողներ:

«Պետութիւն՝ այսինքն իբրեւ տիրող դասակարգ կազմակերպւած պրոլետարիատ» — Մարքսի այս թէորիան անխղելի կերպով կապւած է նրա պրոլետարիատի պատմութեան մէջ ունեցած յեղափոխական դերի վերաբերեալ ողջ ուսմունքի հետ: Այդ դերի կատարումը պրոլետարական դիկտատուրան է, պրոլետարիատի քաղաքական տիրապետութիւնը:

Բայց եթէ պրոլետարիատին հարկաւոր է պետութիւն, իբրեւ բռնութեան յատուկ մի կազմակերպութիւն ընդդէմ բուրգուազիայի՝ ապա սրանից ինքնիրան բըղխում է հետեւեալ հարցը. — հնարաւոր է արդեօք ստեղծել այդպիսի մի կազմակերպութիւն՝ առանց նախօրօք ոչնչացնելու, առանց խորտակելու այն պետական մեքենան, որն ստեղծել է բուրգուազիան իրա համար: Այդ հարցին մօտեցնում է «Կոմմունիստական Մանիֆեստը» եւ այդ հարցի մասին խօսում է Մարքսը 1848—1851 թ. յեղափոխութեան փորձի հաշւեյարդար կատարելիս:

2. Յեղափոխութեան հաշւեյարդարը:

Պետութեան խնդրի նկատմամբ, որը մեզ հետաքրքրում է, Մարքսը 1848—1851 թ. յեղափոխութեան հաշւեյարդար է կատարում իր հետեւեալ դատողութեամբ «Լուի Բոնապարտի Դրիւմերի 18» դրւածքում:

...Սակայն յեղափոխութիւնը հիմնաւոր է: Նա դեռեւս մաքրարանով անցնելու ճանապարհին է գտնւում: Նա իր գործը կատարում է մեթոդիկ կերպով: Մինչեւ 1851 թ.ի դեկտեմբերի 2-ի (Լուի Բո-

նապարտի ձեռքով յեղաշրջում կատարելու օրը) նա վերջացրեց իր պատրաստական աշխատանքի կէսը եւ այժմ նա միւս կէսն է վերջացնում: Նա նախ կատարելութեան է հասցնում պարլամենտական իշխանութիւնը, որպէս զի հնարաւորութիւն ունենայ նրան տապալելու: Եւ այժմ, երբ այդ արւած է, նա գործադիր իշխանութիւնն է կատարելութեան հասցնում, տանելով նրան մինչեւ իրա մաքուր արտայայտութեան սատիճանը եւ նրան մեկուսացնելով, իբրեւ միակ կշտամբանք իր առաջն է բերում նրան, իրա համար, որպէս զի կենտրոնացնէ նրա դէմ աւերման բոլոր ոյժերը (նոտրգիրը մերն է): Եւ երբ որ յեղափոխութիւնը կը վերջացնէ իր նախապատրաստական աշխատանքի այդ երկրորդ մասը, այն ժամանակ Եւրոպան տեղիցը վեր կը կենայ ու ցնծագին կասէ՝ «դու լաւ ես փորում պառաւ խլուրդ»:

Այդ գործադիր իշխանութիւնը իր բիւրոկրատական ու ռազմական ահագին կազմակերպութեամբ, իր բարդագոյն եւ արհեստական պետական մեքենայով, չինովնիկների այդ կէսմիլլիոնանոց զօրքով մի այլ կէսմիլլիոնանոց զօրքի կողքին, այդ սոսկալի պարագիտ-օրդանիզմը, որ ցանցի նման փաթաթում է Ֆրանսիական հասարակութեան ողջ մարմինը ու լցնում նրա բոլոր ծակոտիքը՝ ծագել է արսուիւտիստական միապետութեան շրջանում աւատական կարգի (ֆեոդալիզմի) անկման ժամանակ, անկման, որն այդ օրդանիզմն օգնում էր արագացնելու: Ֆրանսիական, առաջին յեղափոխութիւնը զարգացրեց կենտրոնացումը «բայց միժամանակ ընդլայնեց կառավարական իշխանութեան տարածութիւնը, ատրիբուտներն ու օգնականների թիւը: Նապոլէոնը

լրացրեց այդ պետական շէնքը»։ Լեզլտիմ միապետութիւնն ու յուլիսեան միապետութիւնը «ռչինչ նոր բան չաւելացրին, բացի աշխատանքի բաժանումն աւելացնելուց»։

...«Վերջապէս պարլամենտական հանրապետութիւնը յեղափոխութեան դէմ կուելիս ստիպւած էր ռեսպրեսսիւ միջոցներէ հետ միասին ուժեղացնել նաեւ կառավարական իշխանութեան միջոցներն ու կենտրոնացումը։ Բայդ յեղաշրջումները փշրելու փոխարէն կատարելագործում էին այդ մեքենան (նոտրդիրը մերն է)։ Տիրապետութեան համար կուող եւ մէկը միւսի տեղը բռնող կուսակցութիւնները իրանց յաղթութեան դէպքում՝ խլիլիք գլխաւոր աւարը պետական այդ հսկայական շէնքն էին համարում։ (Լուի Բոնապարտի Բրիւմերի 18, եր. 98—99, 4-րդ հրատ. Համբուրգ 1907 թ.)։

Այս նշանաւոր դատողութեան մէջ մարքսիզմը մի ահագին քայլ առաջ է գնում «Կոմմունիստական Մանիֆեստից»։ Այստեղ պետութեան խնդիրը դրւում էր դեռեւս բոլորովին արատրակտ, ամենաընդհանուր հասկացողութիւններով ու արտայայտութիւններով։ Այստեղ հարցը դրւում է կոնկրետ կերպով եւ եզրակացութիւնն արւում ծայր աստիճան ճշգրիտ, որոշ, գործնականապէս չօչափելի։ Բոլոր նախկին յեղափոխութիւնները կատարելագործել են պետական մեքենան, մինչդեռ ներան պէտք է փշրել, խորտակել։

Այդ եզրակացութիւնը դիտւորն ու հիմնականն է մարքսիզմի պետական ուսմունքի մէջ։ Եւ այդ հիմնականը ոչ միայն մոռացման է մատնել տիրող պաշտօնական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութեանց կողմից, այլ եւ ուղղակի աղաւաղւած է (ինչպէս կը տեսնենք

քիչ յետոյ) Երկրորդ ինտերնացիոնալի ամենանշանաւոր թէորետիկ Կ. Կաուցկու կողմից։

«Կոմմունիստական Մանիֆեստում» կատարւած է պատմութեան ընդհանուր հաշիւարդար, որն ստիպւած է նկատել պետութիւնն իրրեւ դասակարգային տիրապետութեան օրդան եւ անհրաժեշտօրէն եզրակացնել, որ պրոլետարիատը չի կարող խորտակել բուրժուազիային առանց նախօրօք քաղաքական իշխանութիւն նաճելու, առանց քաղաքական տիրապետութիւն ձեռք բերելու, առանց պետութիւնը «իրրեւ տիրող դասակարգ կազմակերպւած պրոլետարիատ» դարձնելու եւ որ այդ պրոլետարական պետութիւնը իր յաղթութիւնից յետոյ անմիջապէս կսկսի մահանալ, որովհետեւ դասակարգային հակաութիւններից զուրկ հասարակութեան մէջ պետութիւն հարկաւոր չէ եւ անհնար է։ Այստեղ հարց չի դրւում թէ պատմական զարգացման տեսակէտից ինչ կերպով պիտի բուրժուական պետութիւնը պրոլետարականի փոխի։

Չէնց այդ հարցը Մարքսը դնում է եւ լուծում 1852 թին։ Հաւատարիմ մնալով իր դիալեկտիկական մատենաբանութիւնի փելիսոփայութեանը, Մարքսն իրրեւ հիմք վերցնում է 1848 — 1851 յեղափոխութեան մեծ տարիների փորձը։ Այստեղ եւս ինչպէս միշտ Մարքսի ուսմունքը հանդիսանում է փորձի հաշիւարդար՝ փելիսոփայական խոր աշխարհայեացքով եւ պատմութեան ճոխ դիտութեամբ լուսարանւած։

Պետութեան խնդիրը դրւում է կոնկրետ. պատմականօրէն ինչպէ՞ս է ծագել բուրժուական պետութիւնը, բուրժուազիայի տիրապետութեան համար անհրաժեշտ պետական մեքենան։ Որպիսի՞ փոփոխութիւններ է կրել նա, ի՞նչ էւոլյուցիայի է ենթարկւել բուրժուական

յեղափոխութեանց ընթացքում եւ ճնշած դատակարար-
գերի ինքնուրոյն ապստամբութեանց դիմաց: Ո՞րն է
պրոլետարիտի անելիքը այդ պետական մեքենայի նկատ-
մամբ:

Բուրժուական հասարակութեան յատուկ կենտրո-
նացած պետական իշխանութիւնը ծաղել է արսուիւտիզ-
մի անկման շրջանում: Այդ Պետական մեքենայի ամե-
նաբնորոշ հաստատութիւններն են՝ չինովնիկութիւնն ու
մշտական զօրքը: Այն մասին՝ թէ ինչպէս այդ հաստա-
տութիւնները ընդաւոր թելերով կապւած են հէնց բուր-
ժուազիայի հետ, բազմիցս խօսւում է Մարքսի ու էն-
գելսի գրածներում: Ամեն մի բանւորի փորձը կատա-
րելապէս ազդու եւ չօչափելի կերպով բաց է անում այդ
կապը: Բանւոր դատակարգն իր կաշւի վրայ է սովորում
ճանաչել այդ կապը — ահա թէ ինչու այնքան ճիշտ է
ըմբռնում եւ հիմնաւոր կերպով իւրացնում այդ կապի
անհրաժեշտութեան վերաբերեալ գիտութիւնը, այն գի-
տութիւնը, որ մանր բուրժուական դեմոկրատները կամ
տգիտօրէն ու թեթեւամտօրէն ժխտում են, կամ աւելի
եւս թեթեւամտօրէն ընդունում են «ընդհանրապէս»,
մոռանալով համապատասխան եզրակացութիւններն ա-
նելու: Չինովնիկութիւնն ու մշտական զօրքը «պարագիտ»
են բուրժուական հասարակութեան մարմնի վրայ, պա-
րագիտ, որին հասարակութիւնը ծւատող ներքին հակա-
սութիւններն են ծնել, բայց իսկ որ կենսական ծակոտի-
քը խցիկող պարագիտ: Պաշտօնական սոցիալ-դեմոկրա-
տիայի մէջ ներկայումս տիրող կաուցկիական օպպոր-
տիւնիզմը պետութիւնը պարագիտական օրգանիզմ հա-
մարող հայեցակէտը նկատում է իբրեւ անարխիզմի բա-
ցառիկ ու յատուկ սեփականութիւն: Իհարկէ մարքսիզմի
այդ աղաւաղումը շատ օգտակար է այն քաղքենիներին,
որոնք «հայրենիքի պաշտպանութիւն» հասկացողութիւ-

նը դործադրելով՝ սոցիալիզմը իմպերիալիստական պա-
տերազմն արդարացնելու եւ գեղեցկացնելու չլսուած
խայտառակութեան հասցրին, բայց իշխումանայնիւ դա-
անպայման աղաւաղում է:

Աւատականութեան անկումից յետոյ Եւրոպան բազ-
մաթիւ բուրժուական յեղափոխութիւններ է տեսել եւ
բոլոր յեղափոխութիւնները զարգացրել, կատարելա-
գործել ու ամրապնդել են այն չինովնիկական ու ռազ-
մական ապպարատը: Մասնաւորապէս հէնց մանր բուր-
ժուազիային, որ գրաւում են խոշոր բուրժուազիայի
կողմը եւ հպատակեցնում վերջինին այդ ապպարատի
միջոցով, որը գիւղացիութեան, մանր արհեստաւորնե-
րի եւ առեւտրականների վերին խաւերին եւ այլն տալիս
է համեմատաբար յարմար, հանգիստ ու պատւաւոր պաշ-
տօններ, որոնք այդ պաշտօնատէրերին ժողովրդից բարձր
են դասում: Վերցրէք այն, ինչ կատարեց Ռուսաստա-
նում 1917 թ. փետրւարի 27-ից յետոյ կէս տարւայ ըն-
թացքում: Չինովնիկական պաշտօնները, որ առաջ ա-
ռաւելապէս սեւ հարիւրականներին էին տրւում, կա-
տէգներին, մենչեւիկներին ու էսէրներին աւարի առարկան
դարձան:

Ոչ մի լուրջ ռեֆորմի մասին իրօք դրանք չեն մտա-
ծել, աշխատելով յետաձգել ռեֆորմները «մինչեւ հիմ-
նադիր ժողով», իսկ հիմնադիր ժողովը քիչ-քիչ յետա-
ձրգել մինչեւ պատերազմի վերջը: Իսկ աւարը բաժա-
նելիս, մինիստրների, նրանց օգնականների, գեներալ
գուբերնատորների եւ այլ պաշտօններն ստանձնելու հա-
մար չէին սպասում ոչ մի հիմնադիր ժողովի: Կառա-
վարութեան կազմին վերաբերող կոմբինացիաների
խաղն ըստ էութեան «աւարի» բաժանման եւ վերբաժա-
ման արտայայտութիւնն է եղել եւ այդ աւարաբաժա-
նումն անց է կացել վերելում ու ներքեւում, ողջ երկ-

րում, ողջ կենտրոնական ու տեղական վարչութեան մէջ: Եւ եթէ օրինակել հաշւարդար կատարներ 1917 թւի փետրարից մինչեւ օգոստոսի 27 անցած կեսամեակի նկատմամբ, պարզ պիտի տեսնենք, որ ռեֆորմները յետաձգւած են, իսկ չինովնիկական տեղերի բաժանումը կատարւած է բաժանման պահին եղած «սխալները» մի քանի վերաբաժանումների միջոցով ուղղւած:

Բայց որքան որ շատ են կատարուած չինովնիկական ապօրինի «վերաբաժանումները» զանազան բուրժուական ու մանչ-բուրժուական կուսակցութիւնների միջեւ (կատետներ, էսէրներ, եւ մենշեւիկների միջեւ, եթէ ուսական օրինակը վերցնելու լինենք), այնքան աւելի է պարզուած ճշւած դասակարգերի եւ նրանց գլուխը կանգնած պրոլետարիատին իրանց անհաշտ թշնամական դիրքը դէպի ողջ բուրժուական հասարակութիւնը: Եւ այստեղից է, որ բոլոր բուրժուական կուսակցութիւնների համար նոյնիսկ ամենազեմօկրատիկ ու «յեղափոխական — դեմօկրատիկ» կուսակցութիւնների համար անհրաժեշտութիւն է ծագում ուժեղացնել ռեպրեսիաները յեղափոխական պրոլետարիատի դէմ, ամբաստել ռեպրեսիաների ապօրինատը, այսինքն՝ նոյն պետական մեքենան՝ իրերի այդ ընթացքը հարկադրում է, որ յեղափոխութիւնը «կենտրոնացնէ աւերման բոլոր ոյժերը» ընդդէմ պետական իշխանութեան, հարկադրում է հարց դնել ոչ թէ պետական մեքենայի լաւացման մասին, այլ նրա խորտակման, ոչնչացման մասին:

Լոգիքական դատողութիւնները չեն, որ ստիպել են խնդիրն այդ կերպ դնել, այլ անցքերի իրական դարդացումը, 1848—1851 թ. կենդանի փորձը: Թէ որ աստիճան խիստ կերպով է Մարքսը պատմական փորձի վաստակաւ բազիսի վրայ կանգնած, ցոյց է տալիս այն բանը, որ 1852 թւին նա կոնկրետ կերպով հարց չի բարձրանում, թէ

ինչո՞վ պէտք է փոխարինել այդ ոչնչացնելիք պետական մեքենան: Այն ժամանակ փորձը այդպիսի հարց դնելու համար նիւթ չէր տալիս եւ այդ հարցը օրւայ հերթական հարցը դարձաւ աւելի ուշ, այն է 1871 թւին: 1852 թւին բնապատմական դիտողութեան ճշգրտութեամբ կարելի էր հաստատել միայն, որ պրոլետարական յեղափոխութիւնը մօտեցել է «աւերման բոլոր ոյժերը» պետական իշխանութեան դէմ «կենտրոնացնելու» խնդիրն, պետական մեքենան «խորտակելու» խնդիրն:

Այստեղ հարց կարող է ծագել, թէ ուղի՞ղ է արդեօք փորձի այն ընդհանրացումը, որ կատարել է Մարքսը, ուղի՞ղ են արդեօք նրա դիտողութիւններն ու եզրակացութիւնները եւ նրանց 1848—1851 թւականների Փրանսիական պատմութեան սահմաններից դուրս աւելի լայն սահմաններում կիրառելը: Այդ հարցը քննելու համար նախ կը յիշեցնենք Խնդելսի մի նկատողութիւնը եւ ապա կանցնինք վաստակաւ տեսանքներին:

... Փրանսիան, գրում էր Խնդելսը «Բրիւմերի 18»-ի 3րդ հրատարակութեան համար, Փրանսիան մի երկիր է, ուր դասակարգերի պատմական պայքարը աւելի քան որեւէ այլ երկրում հասնում էր միշտ իր վճռական վախճանին: Փրանսիայում աւելի ցայտուն զօեր են ստացել այն փոփոխող քաղաքական ձեւերը, որոնց ներսեւը առաջ է մղել դասակարգային այդ պայքարը եւ որոնց մէջ իրենց արտայայտութիւնն են գտել այդ պայքարի հետեւանքները: Փրանսիան, որ եղել է աւատականութեան կենտրոն միջին դարերում, դասային օրինակելի ու միաձեւ միապետութեան երկիր, Ռենեսանսի շրջանից սկսած, խորտակեց մեծ յեղափոխութեան ժամանակ աւատականութիւնը եւ բուր-

Ժուաղիայի մաքուր տիրապետութիւնը հաստատեց մի այնպիսի յստակութեամբ, որի նմանը չի եղել Եւրոպական եւ ոչ մի երկրում: Եւ ըմբոստացող պրոլետարիատի պայքարը ընդդէմ տիրող բուրժուազիայի այստեղ հանդէս է դալիս մի այնպիսի սուր ձեւով, որը անծանօթ է միւս երկրներին: (1907 թ. հրատ. եր. 4):

Վերջին նկատողութիւնը հնացել է, որ չափով որ 1871 թւից յետոյ ընդմիջւել է Ֆրանսիական պրոլետարիատի յեղափոխական պայքարը: Բայց այդ ընդմիջումը, որքան էլ երկար տեւէ նա՝ բնաւ չի կարող անհնար դարձնել, որ Ֆրանսիան արտայայտէ ինքն իրեն — իբրեւ կլասիկ երկիր մինչեւ վճռական վախճանը մղւող դասակարգային պայքարի:

Սակայն ընդհանուր հայեացք նետենք առաջաւոր երկրների 19-րդ դարի վերջի եւ 20-րդ դարի սկզբի պատմութեան վրայ: Եւ մենք կըտեսնենք, որ աւելի դանդաղ, աւելի բազմաձեւ կերպով աւելի լայն ասպարէզի վրայ կատարւում է նոյն պրոցէսը — մի կողմից «պարլամենտական իշխանութիւն» է մշակւում թէ հանրապետական երկրներում (Ֆրանսիա, Ամերիկա, Զւիցարիա) թէ միապետական երկրներում (Անգլիա, Գերմանիա որոշ չափով Իտալիա, Սկանդինաւեան երկրներ եւ այլն), իսկ միւս կողմից այլ եւ այլ բուրժուական ու մանր — բուրժուական կուսակցութիւններ կռիւ են մղւում բաժանելով ու վերբաժանելով «աւարը»՝ չինովնիկական պաշտօնները, անխախտ պահպանելով բուրժուական կարգի հիմքը, վերջապէս կատարելագործւում ու ամրապնդւում է «գործադիր իշխանութիւնը», նրա չինովնիկական ու ռազմական ապսպարաւը:

Ոչ մի կասկած չըկայ, որ բոլոր կապիտալիստական պետութիւնների նորագոյն էտիւլցիայի ընդհանուր գծերն են դրանք: Երեք տարւայ ընթացքում, 1848—1851, Ֆրանսիան արադ, ցայտուն, կենտրոնացրած ձեւով ցոյց տւեց զարգացման այն պրոցէսները, որոնք յատուկ են են ողջ կապիտալիստական աշխարհին:

Յատկապէս իմպերիալիզմը՝ բանկային կապիտալի շրջանը, հսկայական կապիտալիստական մոնոպոլիաների այն շրջանը, երբ մոնոպոլիստական կապիտալիզմը աճելով պետական — մոնոպոլիստական կապիտալիզմ է դառնում՝ ցոյց է տալիս «պետական մեքենայի» արտասովոր ուժեղացում, այդ «մեքենայի» չինովնիկական ու ռազմական ապսպարաւի չորսնեւած քաճում եւ միաժամանակ պրոլետարիատի դէմ ուղղւած ռեպրեսսիաների ուժեղացում թէ միապետական, թէ ամենաազատ հանրապետական երկրներում: Համաշխարհային պատմութիւնն, անտարակոյս, այժմ եւ այն՝ աւելի մեծ մասը տարով, քան 1852 թւին, տանում է դէպի պրոլետարական յեղափոխութեան «բոլոր ոյժերի կենտրոնացումը» պետական մեքենան խորտակելու համար: Թէ ինչով պիտի փոխարինէ պրոլետարիատն այդ մեքենան՝ դրա վերաբերմամբ վերին աստիճանի ուսանելի նիւթ է տւել Պարիզի Կոմմունան:

Գ Լ Ո Ւ Խ III.

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ: 1871
ԹԻՒ ՊԱՐԻԶԵԱՆ ԿՈՄՄՈՒՆԻ ՓՈՐՁԸ:
ՄԱՐԳՍԻ ԱՆԱԼԷԶԸ:

1. Ինչո՞ւմ էր կայանում կոմմունարների փորձի հերոսականութիւնը:

Յայտնի է, որ Կոմմունից մի քանի ամիս առաջ, 1870 թ. աշնանը, Մարքսը նախազգուշացնում էր բան-

ւորներին, ջանալով ապացուցել, որ կառավարութիւնը խորտակելու փորձը յուսահատութիւնից բխած մի յիմարութիւն կըլինի: Բայց, երբ 1871 թիւի մարտին բանւորներին ստիպեցին վճռական պայքարի հրահրելն ընդունել, երբ ապստամբութիւնն արդէն փաստ էր, Մարքսը զերազոյն հիացմունքով ողջունեց պրոլետարական յղափոխութիւնը, չնայած աննպաստ նշաններին: Մարքսը պեղանտի յամառութեամբ չըղատապարտեց «վաղաժամ» շարժումը, ինչպէս մարքսիզմի ուրիշ ունեւորատ տխրահոգի Պրէխանովը, որ 1905 թիւի նոյեմբերին բանտորակաւ ու գիւղացիական պայքարը խրախուսող ողով էր գրում, իսկ 1905 թիւի զեկտեմբերից յետոյ լիբերալանսման գոտում էր. «հարկաւոր չէր գէնք վերցնել»:

Սակայն Մարքսը յոկ հիացմունք չէր արտայայտում. ըստ իր խօսքի «երկինքը շուրմի ենթարկող» կոմմունարներին հերոսականութեան համար: Մասնաշաղկաւան յիլափոխական շարժումը, (թէպէտ եւ այդ շարժումն իր նպատակին չըհասաւ) նա համարում էր ահագին կարեւորութիւն ունեցող պատմական մի փորձ, համաշխարհային յեղափոխութեան գործի որոշ քայլ, դէպի առաջ գործնական մի քայլ, որ աւելի կարեւոր է, քան հաբիւրաւոր ծրագիրներն ու դատողութիւնները: Անալիզի ենթարկել այդ փորձը, նրանից տակտիկայի դաս առնել, վերաքննել դրա հիման վրայ սեփական ծրագիրը — ահա թէ ինչպէս էր ըմբռնում Մարքսն իր անելիքը:

Միակ «ուղղումը», որ արեց Մարքսը «կոմմունիստական Մանիֆեստի» նկատմամբ, Պարիզի կոմմունարներին յեղափոխական փորձի հիման վրայ արեց նա:

«կոմմունիստական Մանիֆեստի» գերմաներէն նոր հրատարակութեան առաջաբանը, որի տակ ստորագրել

են երկու հեղինակն էլ, թւագրած է՝ 1872 թ. յունիսի 24: Այդ առաջաբանում հեղինակները — Կարլ Մարքսն ու Ֆրիդրիխ էնգելսը — ասում են, որ «կոմմունիստական Մանիֆեստն» «այժմ տեղ տեղ հնացել է»:

...«Մանաւանդ», շարունակում են նրանք — կոմմունիստական ապացուցեց, որ բանւոր դասակարգը չի կարող լոկ պետական պատրաստ մեքենան պարգապէս իր ձեռքն առնել եւ սկսել բանեցնել նրան իր սեփական նպատակների համար»...

Այս ցիտատում երկրորդ չափերների մէջ առնւած բառերը հեղինակները փոխ են առել Մարքսի «Բաղաքայական կոիւր Ֆրանսիայում» գրած քից:

Այդպիսով Պարիզի կոմմունի մի հիմնական ուղիւաւոր դասին Մարքսն ու էնգելսն այդպիսի ահագին կարեւորութիւն էին տալիս, որ այն մտցրին, իրրեւ էական ուղղում, «կոմմունիստական Մանիֆեստի»:

Ծայր աստիճան բնորոշ է, որ հէնց այդ էական ուղղումը աղաւաղել են օպպորտունիստները եւ նրա իմաստը, հաւանաբէն, յայտնի չէ կոմմունիստական Մանիֆեստի ընթերցողների տասից իննին, եթէ ոչ հարիւրից իննսուն եւ իննին: Մանրամասն այդ մասին մենք կը խօսենք ներքեւը, այն դիւրում, որը յատկապէս աղաւաղումներին է ներառւած: Իսկ այժմ բուական է նիշել մի. այն, որ Մարքսի վերեւն առաջ բերած հոչակաւոր խօսքերի սովորական ու գոհհիկ «ըմբռնումն» այն է, որ իբր թէ Մարքսը չեչում է այդտեղ դանդաղ զարգացման դադալարը ընդդէմ իշխանութեան բռնազրաւման եւ ալլն: Բայց իսկը՝ նիշտ դրա հակառակն է: Մարքսի միտքը այն է, թէ բանւոր դասակարգը պիտի փշրէ, խորտակէ «պատրաստ պետական մեքենան» եւ ոչ թէ բաւականանայ այդ մեքենան սարգապէս բռնազրաւելով:

1871 թվի ապրիլի 12 ին, այսինքն հէնց Կոմմունի ժամանակ Մարքսը գրում էր Կուզելմանին՝

... «Եթէ դու աչքի անցնես իմ «Բրիւմերի 18 ի» վերջին գլուխը, կը տեսնես, որ ըստ իս Ֆրանսիական յեղափոխութեան փորձը հետեւեալը պիտի լինի՝ — ոչ թէ բիւրոկրատական ռազմական մեքենան խել մէկից ու միւսին յանձնել, ինչպէս որ եղել է մինչև այժմ, այլ կոտորել այդ մեքենան (նոտրդիւրը Մարքսինն է.) բնագրում գրւած է (zerbrechen) եւ իսկ որ այդ է եւրոպական ցամաքի վրայ կատարուող ամեն մի իրապէս ժողովրդական յեղափոխութեան նախապայմանը: Եւ հէնց դրանում է կայանում մեր պարիզեան հերոս-ընկերների փորձը»: (1901—2 Neue Zeit XX, I, էր. 709):

Այս խօսքերում «կոտորել բիւրոկրատական ռազմական պետական մեքենան» ամփոփւած է, համառօտ արտայայտութեամբ, մարքսիզմի գլխաւոր դասը այն խնդրի մասին, թէ պետութեան վերաբերմամբ ինչ դիրք պիտի բռնէ պրոլետարիատը յեղափոխութեան ժամանակ: Եւ հէնց այդ դասը ոչ միայն բոլորովին մոռացւած է, այլ եւ ուղղակի աղաւաղւած մարքսիզմի տիրող կառուցկիական «մեկնարանութեամբ»:

Իսկ ինչ վերաբերում է Մարքսի «Բրիւմերի 18 ի» մատնանշումին՝ մենք վերը ամբողջութեամբ առաջ բերինք համապատասխան հատւածը:

Հետաքրքիր է առանձնապէս նիշել երկու հատւած Մարքսի վերեւն առաջ բերած դատողութիւնից: Նախ՝ նա սահմանափակում է իր եզրակացութիւնը եւրոպական ցամաքով: Դա հասկանալի էր 1871 թվին, երբ Անգլիան դեռեւս մաքուր կապիտալիզմի օրինակելի մի երկիր էր, սակայն ազատ ռազմամոլութիւնից ու որոշ չափով նաեւ բիւրոկրատիայից: Դրա համար Մարքսը բացառում էր

Անգլիան: Թւում էր, եւ այն ժամանակ դա հնարաւոր էր, որ այնտեղ յեղափոխութիւնը, նոյնիսկ ժողովրդական յեղափոխութիւնը, հնարաւոր է առանց «պետական պատրաստ մեքենան խորտակելու» նախապայմանի:

Այժմ, 1917 թվին առաջին իմպերիալիստական մեծ պատերազմի շրջանում Մարքսի այդ սահմանափակումը վերանում է, որովհետեւ Անգլիան էլ, Ամերիկան էլ, որ ողջ աշխարհում անդլո-սակսոնական «աղատութեան» (ռազմամոլութեան ու բիւրոկրատիզմի բացակայութեան իմաստով) վերջին եւ խոշորագոյն ներկայացուցիչներն էին՝ ցած գլուխներ դէպի ողջ իրենց ենթարկող եւ ողջը ճնշող համաեւրոպական բիւրոկրատիկ-ռազմական հիմնարկութիւնների կեղտոտ, արնոտ ճահիճը: Այլա յատուկ ուշադրութեան է արժանի Մարքսի վերին աստիճանի այն խորամիտ նկատողութիւնը, թէ բիւրոկրատիկ-ռազմական պետական մեքենայի խորտակումը ամեն մի իսկական ժողովրդական յեղափոխութեան նախապայմանն է: Այդ «ժողովրդական» հասկացողութիւնը տարօրինակ է թւում Մարքսի բերանում եւ ուսումնականները եւ մենչեւիկներ, Ստրուվէի այդ հետեւողները, որ ուզում են մարքսիստ համարել, կարող են դուրս գալ արտայայտութիւնը Մարքսի բերանում «լապտու» համարել: Նրանք մարքսիզմն այնպիսի ողորմելի լիբերալիան աղաւաղում են դարձրել, որ բացի պրոլետարիան եւ բուրժուական յեղափոխութեանց հակադրութիւնից էլ ոչինչ գոյութիւն չունի նրանց համար եւ հէնց այդ հակադրութիւնն էլ նրանք բաւական մեռած կերպով են ըմբռնում:

Եթէ օրինակի համար վերցնելու լինենք 20րդ դարի յեղափոխութիւնները, այն ժամանակ, ի հարկէ, եւ թիւրքական, եւ փորթուգալական յեղափոխութիւնը

բուրժուական պէտք է համարել: Բայց դրանցից ոչ մէկը, ոչ միւս «ժողովրդական» չեն, որովհետեւ ժողովրդական մասան, նրա ահազին մեծամասնութիւնը ակտիւ կերպով, ինքնուրոյն, իր սեփական տնտեսական ու քաղաքական պահանջներով այդ երկու յեղափոխութիւններից եւ ոչ մէկի մէջ նկատելի կերպով հանդէս չի եկել: Ընդհակառակը Ռուսիայի բուրժուական յեղափոխութիւնը 1905—7 թ., թէպէտեւ չի ունեցել այնպիսի «փայլուն» յաջողութիւններ, քրպիսիք մերթ ընդ մերթ բաժին են ընկել փորթուղական ու թիւրքական յեղափոխութեան, անտարակոյս «իրաւ պէս ժողովրդական» յեղափոխութիւն է եղել, որովհետեւ ժողովրդի մասան, նրա մեծամասնութիւնը, հասարակութեան «ամենատարին» խաւերը, որ ճմլած են են եղել ճնշման ու հարստահարութեան բեռի տակ, ուսքի էին ելնում, ինքնուրոյն կերպով, յեղափոխութեան ողջ ընթացքի վրայ իրենց պահանջների կնիքն էին դնում, հնի տեղ նոր հասարակութիւն իրենց ուղած ձեւով, կադմակերպելու փորձի կնիքը:

1871 թւականի Եւրոպայում, եւրոպական ցամաքի վրայ եւ ոչ մի երկրում պրոլետարիատը ժողովրդի մեծամասնութիւն չէր կազմում: «ժողովրդական» յեղափոխութիւնը, որը շարժման մէջ է առնում իրօք որ մեծամասնութիւնը, կարող էր «ժողովրդական» լինել միմիայն ընդգրկելով թէ պրոլետարիատը, թէ գիւղացիութիւնը: Այդ երկու դասակարգն էր, որոնցից այն ժամանակ կազմում էր ժողովուրդը: Երկուսն էլ միացած են նրանով, որ «բիւրոկրատիկ-ազգական պետական մեքենան» նեղում, ճնշում հարստահարում է նրանց: Փըշքի այն մեքենան, կոտրտել այն, ահա թէ ինչ է պահանջում «ժողովրդի», նրա բանւորների ու գիւղացիների մեծամասնութեան շահը, դա է չքաւորագոյն գիւղացի-

ների ու պրոլետարների ազատ դաշինքի նախապայմանը, իսկ առանց այդ դաշինքին անհատատ է դեմոկրատիան եւ սոցիալիստական վերանորոգումն՝ անհնար:

Հէնց դէպի այդ դաշինքն էր, որ ճանապարհ էր ուղում բաց անել իր համար Պարիզի Կոմմունը, որ այդ նպատակին չըհասաւ մի շարք ներքին եւ արտաքին պատճառներով:

Հետեւաբար, խօսելով «իսկական ժողովրդական յեղափոխութեան մասին Մարքսը մոռացութեան չէր տալիս մանր բուրժուազիայի յատկութիւնները (դրանց մասին նա խօսել է շատ եւ յաճախ) եւ խոսիւ հաշի էր առնում 1871 թւի Եւրոպայի պետութեանց մեծամասնութեան մէջ զոյլութիւն ունեցող դասակարգերի փաստական յարաբերութիւնը: Իսկ միւս կողմից նա հաստատում էր, որ պետական մեքենայի «փչրումն» է պահանջում բանւորների ու գիւղացիների շահը, որ դա միացնում է նրանց, նրանց առջեւ բնդհանուր նպատակ է դնում, այն է՝ վերացնել «պարագիտն» ու նրան մի ուրիշ բանով փոխարինել:

Բայց ինչով:

2. Ինչով փոխարինել փերւած պետական մեքենան:

Այդ հարցին 1847 թ. Մարքսը «Կոմմունիստական Մանիֆեստում» գեղեւ բոլորովին արատրակտ պատասխան էր տալիս, որն աւելի շուտ անելիքն էր մատնանըլում, քան հարցի լուծման միջոցները: Փոխարինել «պրոլետարիատի իրեւ տիրող դասակարգի կազմակերպութեամբ», «դեմոկրատիայի նւաճումով» — այս էր «Կոմմունիստական Մանիֆեստի» պատասխանը:

Մարքսն, առանց ուտոպիաներով տարւելու, մասսայական շարժումից էր ակնկալում պատասխան այն հարցին, թէ ի՞նչ կոնկրետ ձեւ կ'սկսէ ընդունել «պրոլետա-

լիատի իբր տիրող դասակարգ կազմակերպումն» եւ ինչ կերպ այդ կազմակերպումը միացած կըլինի ամենալիա- կատար ու հետեւողական «դեմոկրատիա նւաճելուն» :

Կոմմունի փորձը, որքան եւ փոքր էր նա, Մարքսն ամենաուշադիր կերպով անալիզի է ենթարկում իր «Քա- զաքացիական կռիւը Ֆրանսիայում» գրած քում :

19-րդ դարում զարգանում էր միջնադարից ծա- գած «կենտրոնացրած պետական իշխանութիւնը իր ամենուրեք գտնուող օրգաններով՝ մշտական զօր- քով, բիւրոկրատիայով, հոգեւորականութեամբ ու դատաւորական դատով» : Կապիտալի եւ աշխատան- քի միջեւ ծագած դասակարգային անտադնիկմի զարգացման հետ միասին «պետական իշխանութիւ- նը քանի զնում աւելի ու աւելի աշխատանքի ճնշման հասարակական իշխանութեան, դասակարգային տիրապետութեան մեքենայի բնոյթ էր ստանում :

Ամեն մի յեղափոխութիւնից յետոյ, որ դասա- կարգային կռիւ առաջադիմութեան մի քայլ է՝ պե- տութեան զուտ ճնշիչ բնոյթն աւելի ու աւելի բաց կերպով է արտայայտւում : «1848—9 թւականների յեղափոխութիւնից յետոյ պետական իշխանութիւնը դառնում է «կապիտալի ընդդէմ աշխատանքի վա- րած պատերազմի ազդային ղէնք» : Երկրորդ իմ- պերիան ամրապնդում է դա :

Ճիմպերիայի ճիշդ հակառակն էր Կոմմունը : Նա որոշ ձեւ էր մի այնպիսի հանրապետութեան, որը պիտի վերացնէր դասակարգային տիրապետութեան ոչ միայն միապետական ձեւը, այլ հէնց դասակար- գային տիրապետութիւնը :

Ինչո՞ւ էր կայանում սրբութարական, սոցիա- լիստական հանրապետութեան այդ որոշ ձեւը : Ո՞րն էր այն պետութիւնը, որ նա սկսել էր ստեղծել :

...«Կոմմունի առաջին ղեկընդուն էր՝ մշտական զօրքի ոչնչացումն ու նրա փոխարինումը ղինւած ժողովրդով :

Այդ պահանջն այժմ դրւած է բոլոր սոցիալիստական կոչւել ցանկացող կուսակցութեանց ծրագրում : Բայց թէ ինչ արժէք ունեն նրանց ծրագիրները, ամենից բաւ ցոյց տւին իրենց վարմունքով մեր էսէրներն ու մենշեւիկները որոնք հէնց կիտրւարի 29 ի յեղափոխութիւնից յետոյ հրաժարուցին այդ պահանջն իրականացնելուց :

...«Կոմմունը կազմեց Պարիզի զանազան չըր- ջաններում ընդհանուր ձայնատուութեան իրաւուն- քով բնորոշ ձայնաւորներից : Նրանք պատասխա- նատու էին եւ ամեն րոպէ կարող էին փոխարինւել : Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է որ նրանց մեծա- մասնութիւնը կազմում էին բանւորները կամ բան- ւոր դասակարգի ճանաչւած ներկայացուցիչները :

...Ոստիկանութիւնը, որ մինչ այժմ պետական կառավարութեան ղէնքն էր, իսկոյն զրկւեց իր քա- ղաքական ֆունկցիաներից ու դարձեց Կոմմունի պատասխանատու օրգան, որին ամեն ժամ կարելի էր փոխել...

...Նոյն կերպ եւ վարչութեան բոլոր ճիւղերի չինովնիկների վերաբերմամբ... Սկսած Կոմմունի անդամներից — վերելից մինչեւ ցածը — հասա- րակական պաշտօնը կատարելու էր քանութարկան օրավարձով : Պետական բարձր չինովնիկների հետ միասին անհետացան նաեւ բոլոր մենաշնորհումներն ու չինովնիկներին տրուող «ներկայացուցչական» վճարները :

...Մշտական զօրքն ու ոստիկանութիւնը հին կառավարութեան իշխանութեան այդ նիւթական ղէնքերը վերացնելուց յետոյ Կոմմունեան անմիջա-

պէս ձեռնարկեց հոգեւոր ճնշման դէնքը խորտակելու՝ տէրտէրների ոյժը... Դատաւորական աւտիճանաւորները կորցրին իրենց երեւոյթական անկախութիւնը... Նրանք այսուհետեւ պիտի բաց կերպով ընտրէին, լինէին պատասխանատու եւ փոխարինելի:»

Ուրեմն Կոմմունան փչրած պետական մեքենան կարծես թէ «միմիայն» աւելի լիակատար դեմոկրատիայով փոխարինեց՝ մշտական զօրքի ոչնչացում եւ բոլոր պաշտօնեաների բնտրելութիւն ու փոխարինելութիւն: Բայց իրապէս այդ «միմիայն» նշանակում է որոշ հաստատութիւնների հակադէպ փոխարինում այլ սկզբունքի տեսակէտից նախկիններից բոլորովին տարբեր հաստատութիւններով:

Այստեղ կարելի է դիտել այն դէպքերից մէկը, երբ քանակը որակ է դառնում: Դեմոկրատիան, երբ նա իրականացրած է այդքան լիակատար կերպով եւ այնպիսի հետեւողականութեամբ, որպիսին տոհմատարակ հեւրաւոր է երեւակայել՝ այն ժամանակ դեմոկրատիան բուրժուականից պրոլետարականի է փոխում, պետութիւնից (որոշ դասակարգ ճնշելու յատուկ ոյժ) փոխում է մի բանի, որն արդէն իսկական պետութիւն չէ:

Բուրժուապիային եւ նրա դիմադրութիւնը դեռ անհրաժեշտ է ճնշել: Կոմմունի համար առաւել եւս անհրաժեշտ էր եւ Կոմմունի պարտութեան պատճառներից մէկն էլ այն էր, որ նա հարկ եղածին չափ վճարական կերպով չէր կատարում այդ: Բայց իբր ճնշման օրդանայտեղ արդէն հանդէս է գալիս բնակչութեան մեծամասնութիւնը եւ ոչ թէ փոքրամասնութիւնն, ինչպէս որ եղել է միշտ թէ՛ ստրկութեան, թէ՛ ճորտութեան եւ թէ՛ վարձու ստրկութեան ժամանակ: Իսկ երբ Ժողովրդի մեծամասնութիւնն է ճնշում իր նեղիչներին, այն ժամա-

նակ «ճնշման յատուկ ոյժի» կարիք չըկայ: Ահա այդ մտքով պետութիւնն սկսում է մահաւալ: Առանձնաշնորհներ վայելող փոքրամասնութեան հիմնարկութիւնների փոխարէն (առանձնաշնորհաւ չինովնիկութիւն, մշտական զօրքի հրամանատարութիւն) ինքը մեծամասնութիւնը անմիջական կերպով կարող է կատարել այդ, եւ, որքան որ աւելի համաժողովրդական է դառնում պետական իշխանութեան վունկցիաների կատարումը, այնպեան նւագում է այդ իշխանութեան անհրաժեշտութիւնը:

Նշանաւոր է այդ կողմից Կոմմունի ձեռնարկած միջոցներից մէկը, որը Մարքսն ընդգծել է. դա չինովնիկների «ներկայացուցչութեան» համար արեւող ամեն տեսակ վճարների վերացումն է, չինովնիկների համալցութիւն ունեցած ամեն տեսակ փողային առանձնաշնորհների վերացումը, պետութեան բոլոր պաշտօնեաների սոճիկի «քանութեամբ աշխատավարձին» հաւասարեցնելը: Հէնց այստեղ է, որ ամենից պարզ կերպով է արտայայտում յեղաշրջման գիծը՝ բուրժուական դեմոկրատիայից դէպի սրբիտարականը, ճնշիչների դեմոկրատիայից դէպի ճնշւածների դեմոկրատիան, որոշ դատակարգ ճնշող «յատուկ ոյժի» տիրապետութիւնից դէպի Ժողովրդի մեծամասնութեան, բանւորների ու գիւղացիների ճնշիչներին ճնշող ընդհանուր ոյժը: Եւ հէնց այս, պետութեան վերաբերող առանձնապէս ակնհայտ ամենից աւելի եւ մոռացւած: Մատչելի մեկնաբանութիւններում, որ անթիւ ու անհամար են, այդ մասին խօսք չեն բաց անում: Այդ մասին «ընդունւած» է լուր, որպէս մի իր ժամանակն անցկացրած «միամտութեան» մասին, որպէս քրիստոնեաները պետական կրօնի դիրք ստանալով «մոռացան» նախնական քրիստոնէութեան

«ծարաւ է» էժանագին կառավարութեան: Այդ բանը մի-
միայն պրոլետարիատն է կարող իրականացանել եւ իրա-
կանացնելով այդ նա միեւնոյն ժամանակ մի քայլ է ա-
նում զէպի հասարակութեան սոցիալիստական վերա-
կազմութիւնը:

3. Պարլամենտարիզմի ոչնչացումը:

«Կոմմունը, գրում էր Մարքսը, պիտի լինի ոչ
թէ պարլամենտար, այլ աշխատող կորպորացիա,
միաժամանակ եւ օրէնսդիր եւ օրէնքները գոր-
ծադրող»...

Փոխանակ երեք կամ վեց տարին մի անգամ ու-
րոշելու, թէ տիրող դասակարգի ո՞ր անդամը պի-
տի ժողովրդի ներկայացուցիչը լինի ու ճնշէ (ver-
und zertreten) ժողովուրդը պարլամենտում, դրա
փոխարէն ընդհանուր ընտրական իրաւունքը պիտի
ծառայէր կոմմունաներում կազմակերպւած ժողո-
վրդին, որպէս զի վերջինս կարողանար դտնել իր
ձեռնարկութիւնների համար բանւորներ, հսկիչ-
ներ, հաշւապահներ ինչպէս, անհատական ընտրա-
կան իրաւունքը ծառայում է այդ նպատակի համար
ամեն մի աշխատանք տուողի:

Պարլամենտարիզմի այս հրաշալի քննադատութիւնը,
որ արւած է 1871 թ., նոյնպէս մարքսիզմի «մոռացւած
խօսքերի» թւին է պատկանում շնորհիւ սոցիալ-շովի-
նիզմի եւ օպպորտունիզմի տիրապետութեանը: Արհես-
տով մինիստրներն ու պարլամենտի անդամները, պրո-
լետարիատի դաւաճաններն ու մեր օրերի «գործնական»
սոցիալիստները պարլամենտարիզմի քննադատութիւնը
թողել են բացառապէս անարխիստներին եւ այդ դարձա-
նալի խելօք հիման վրայ պարլամենտարիզմի ամեն քնն-
նադատութիւն անարխիզմ են յայտարարել: Եւ մի՞թէ
տարօրինակ է, որ պարլամենտական առաջաւոր երկրնե-

րում պրոլետարիատը զգանք է զգում, տեսնելով Շալ-
զէմանների, Դաւիդների, Լեգինների, Սանբանների
Ռէնոդէլների, Գենդերսոնների, Վանդերվելդների, ըՍ-
տաունինգների, Բրանսինգների, Բիսսոլատիների եւ
ընկ. նման «սոցիալիստներ» և աւելի ու աւելի յաճախ իր
համակրանքը անարխ - սինդիկալիզմին նւիրում, չնա-
յած որ վերջինս օպպորտունիզմի հարադատ եղբայրն էր:

Բայց Մարքսի համար յեղափոխական դիակլետիկան
բնաւ չի եղել այն դատարկ մոդալի Փրաքը, այն խա-
ղալիքը, որպիսին դարձրին այն Պլեխանովը, Կաուցկին
եւ ուրիշները: Մարքսը գիտէր անխնայ կերպով խզել իր
կապերը անարխիզմից նրա համար, որ վերջինս չէր կա-
րողանում օգտագործել նոյնիսկ բուրժուական պարլա-
մենտարիզմի «ախոռը», մանաւանդ, երբ պարզապէս
բացակայում է յեղափոխական սխտուացիան — սակայն
միեւնոյն ժամանակ նա ցիտէր տալ պարլամենտարիզմի
իրապէս յեղափոխական-պրոլետարական քննադատու-
թիւնը:

Մի քանի տարին մի անգամ որոշել, թէ տիրող դա-
սակարգի ո՞ր անդամը պիտի ժողովրդին ճնշէ ու ճզմէ
պարլամենտում — ահա թէ ինչու է կայանում բուր-
ժուական պարլամենտարիզմի իսկական էութիւնը ոչ
միայն պարլամենտական-սահմանադրական միապետու-
թիւնների մէջ, այլ եւ ամենադեմոկրատիկ հանրապե-
տութիւններում:

Սակայն եթէ դրւում է պետութեան խնդիրը, եթէ
քննութեան է առնւում պարլամենտարիզմը իրրեւ պե-
տութեան հաստատութիւններից մէկը պրոլետարիատի
տեսակէտով այդ բնագաւառում, ապա ի՞նչ ելք կայ
պարլամենտարիզմից: Ինչպէս եօլա դնալ առանց նրան:

Կրկին ու կրկին ստիպւած ենք ասել. — Մարքսի Կոմ-
մունի ուսումնասիրութեան վրայ հիմնւած դասերը այն
աստիճան մոռացւած են, որ ժամանակակից «սոցիալ-
դեմոկրատի» համար (կարգա՝ սոցիալիզմի ժամանա-
կակից դաւաճանի համար) ուղղակի անհասկանալի է
պարլամենտարիզմի որեւէ քննադատութիւնը, բացի ա-
նարխիստական կամ ոչակցիոն քննադատութիւնից:

Պարլամենտարիզմից ելք պէտք է իհարկէ ոչ ներկա-
յացուցչական հաստատութիւնների եւ ընտրականութեան
ոչնչացման մէջ, այլ ներկայացուցչական հաստատու-
թիւնները խօսարաններից աշխատող հաստատութիւն-
ների վերածել: «Կոմմունը պիտի լինէր ոչ թէ պարլա-
մենտական հաստատութիւն, այլ աշխատող, միաժա-
մանակ եւ օրէնսդիր եւ օրէնքներ ի կատար ածող»:

«Ոչ թէ պարլամենտական, այլ աշխատող» հաստա-
տութիւն — այդ միտքը հանում է արդի պարլամենտա-
կանների եւ սոցիալ — դեմոկրատիայի պարլամենտական
«սենեակային չների» աչքը: Դիտեցէք պարլամենտական
երկրներից որն ուզում էք Ամերիկայից սկսած մինչեւ
Ջաւայի, Ֆրանսայից սկսած մինչեւ Անգլիա, Նորվե-
գիա եւայլն, իսկական «պետական» աշխատանքը անում
են կուլիսների յետեւում եւ կատարում են այդ դեպար-
տամենտները, դիւանատները, շտաբները:

Պարլամենտներում լոկ դատարկարանութիւն են ա-
նում յատկապէս «հասարակ ժողովուրդը» խաբելու նը-
պատակով: Դա այն աստիճան ճիշտ է, որ նոյնիսկ ու-
սաց հանրապետութեան մէջ, բուրժուական — դեմոկրա-
տիկ հանրապետութեան մէջ, նախ քան նա կարողացաւ
իսկական պարլամենտ ստեղծել՝ իսկոյն երեւան եկան
պարլամենտարիզմի այդ բոլոր նպատակները: Փթած
քաղքենութեան այնպիսի հերոսներ՝ որպիսիք են Սկո-
բելեներն ու Ծերեթեիները, Չերնովներն ու Աւքսեն-

տիեւները, կարողացան մինչեւ անգամ Խորհուրդներն
ապականել ու բուրժուական պարլամենտարիզմի տիպի
բաներ, անամէջ խօսարաններ դարձնել: Խորհուրդների
մէջ պարոն «սոցիալիստական» միաստները Փրադա-
նութեամբ ու ոչգոլիւցիաներով էին իւզում դիւրահա-
ւատ գեղջուկների դուրսը: Կառավարութեան մէջ մի
նկերմանն էր կադրիլ է տիրում — մի կողմից պատւաւոր
ու շահաւէտ տեղերում հերթով որքան կարելի է շատ
էսէր ու մենչելիկ նստեցնեն, միւս կողմից ժողովրդի
ուշադրութիւնը դադեցնեն: Իսկ դիւանատներում ու
շտաբներում «պետական» աշխատանք է եւում:

Սոցիալիստ-յեղափոխականների, այդ հառավարիչ
կուսակցութեան «Տէլօ Նարոտա» («Ժողովրդի Գործ»)
օրգանը «լաւ հասարակութեան» պատկանող մարդկանց
աննման անկեղծութեամբ, հասարակութեան, որի մէջ
«բոլորը» քաղաքական պոռնկութեամբ են պարապում,
խոստովանեց, որ նոյնիսկ այն միաստութիւններում,
որոնք «սոցիալիստների» (ներեցէք այս արտայայտու-
թեանս համար) ձեռքում ն գտնուում, նոյնիսկ նրանց
մէջ ողջ չինովնիկական ապարատը իրօք հինն է մնում,
իր Փունկիցիաները կատարում է հին ձեւով, սաբոտաժի
է ենթարկում յեղափոխական ձեռնարկութիւնները մի-
անգամայն «ազատ կերպով»:

Բայց հէնց թէկուզ այդ խոստովանութիւնը չլինէր
էլ մի՞թէ այդ բանը չի ապացուցանում մենչելիկների եւ
էսէրների կառավարութեան մէջ փաստական մասնակ-
ցութեան պատմութիւնը: Բնորոշն այստեղ միայն է,
որ կադետների հետ միաստորական մի համախմբման
մէջ գտնւելով պարոնայք Չերնովները, Ռուսանովները,
Չենգիւնովները եւ «Տէլօ Նարոտա»ի («Ժողովրդի Գոր-
ծի») միւս խմբագիրները այն աստիճան կորցրել են ա-

մօթի զդացումը, որ չեն քաշում հրապարակաւ պատմել, իբրեւ մի չնչին բան, որ «իրանց մօտ» մինիստրութիւններում ամեն ինչ հին կարգով է գնում... Յեղափոխական-դեմոկրատիկ Փրազ գիւղական Իվանուշկաների համար եւ չինովնիկական դիւանական ձգձգում կապիտալիստներին «գոհացնելու» համար — ահա ձեզ այդ «ազնիւ» կոալիցիայի էութիւնը:

Կոմմունը բուրժուական հասարակութեան ծախսող ու փթած պարլամենտարիզմը փոխարինում է այնպիսի հաստատութիւններով, որոնց մէջ դատողութեան ու քննութեան ազատութիւնը չի այլասերում ու խաբէութիւն չի դառնում, որովհետեւ պարլամենտի անդամներն իրենք պէտք է աշխատեն, իրենք պիտի կատարեն իրենց օրէնքները, իրենք պիտի ստուգեն թէ դրանից կեանքում ինչ է ստացւում, իրենք պիտի անմիջապէս պատասխանատու լինեն իրենց ընտրողների առաջ: Ներկայացուցչական հիմնարկութիւնները մնում են, բայց պարլամենտարիզմն իբրեւ առանձին մի սխտեմ, իբրեւ օրէնսդիր եւ դործադիր աշխատանքի բաժանում, իբրեւ դեպոտատների առանձնաշնորհած մի վիճակ այստեղ գոյութիւն չունի: Մենք չենք կարող երեւակայել դեմոկրատիա, նոյն իսկ պրոլետարական դեմոկրատիա չենք կարող պատկերացնել առանց ներկայացուցչական հաստատութիւնների, իսկ առանց պարլամենտարիզմի կարող ենք եւ պարտաւոր ենք, եթէ միայն բուրժուական հասարակութեան քննադատութիւնը մեզ համար, դատարկաբանութիւն չէ, եթէ բուրժուական տիրապետութիւնը խորտակելու ձգտումը մեր անկեղծ ձգտումն է եւ ոչ թէ «ընտրական» մի Փրազ բանւորների ձայները որսալու համար, ինչպէս մենշեւիկները եւ էսէրները, ինչպէս Շայդէմանների եւ Լեգինների, Սանրանների ու Վանդերվելդների համար:

Շատ ուսանելի է, որ խօսելով չինովնիկութեան ֆունկցիաների մասին, որը հարկաւոր է Կոմմունին եւ պրոլետարական դեմոկրատիային, Մարքսը համեմատութեան համար վերցնում է «ամեն մի ուրիշ աշխատատուի» ծառայողներին, այսինքն՝ կապիտալիստական մի ձեռնարկութիւնն իր «բանւորներով, հսկիչներով ու հաշւապահներով»:

Մարքսի մօտ չկայ ուտոպիզմի նշոյլ անգամ, այն ուտոպիզմի, որ հնարելիս լինէր, ֆանտազիայով ստեղծէր «նոր» հասարակութիւն: Ոչ, նա նոր հասարակութեան ծագումը հնից, հնից դէպի նորերը տանող անցողիկ ձեւերը ուսումնասիրում է, որպէս բնապատմական մի պրոցէս: Նա վերցնում է պրոլետարիատի մասսայական շարժման փաստացի փորձն ու աշխատում է նրանից գործնական դասեր առնել: Նա դաս է առնում Կոմմունից, ինչպէս որ մեծ յեղափոխական մտածողները չեն վախեցել դաս առնել ճշւած դասակարգի մեծ շարժումներից, առանց պեղանտական բարոյախօսութիւններ կարգալու այդ շարժումների նկատմամբ (ինչպէս Պրեսանովն իր «չըպէտք էր դէնքի դիմել» կամ Մերթելին իր «դասակարգը պէտք է ինքն իրեն սահմանափակէ» խօսքերով):

Չինովնիկութիւնը մէկէն ի մէկ, ու ամեն տեղ եւ մինչեւ վերջը ոչնչացնելու մասին չի կարող խօսք լինել: Դա ուտոպիա է: Բայց միանգամից փչրել չինովնիկական մեքենան ու իսկոյն սկսել կառուցանել նորը, որ թոյլ է տալիս աստիճանաբար չիք դարձնել ամեն տեսակ չինովնիկութիւն — ահա այդ ուտոպիա չէ, դա Կոմմունի փորձն է, դա յեղափոխական պրոլետարիատի անմիջական հերթական խնդիրն է:

Կապիտալիզմը «պետական» կառավարչութեան ֆունկցիան պարզացնում է եւ «թոյլ է տալիս դէն չը—

պրտել իշխողականութիւնը, ողջ դործը դարձնել պրո-
լետարիատի կազմակերպութիւն (կազմակերպել պրոլե-
տարիատն իբրեւ տիրող դասակարգ), որն ամբողջ հա-
սարակութեան անունից վարձում է «բանւորներ, հսկիչ-
ներ, հաշւապահներ»:

Մենք ուտոպիստներ չենք: Մենք այն մարդկանցից
չենք, որոնք «երազում են» մի անգամից սկսել եօլա գը-
նալ առանց որեւէ կառավարչութեան, առանց որեւէ մէ-
կին հպատակելու: Անարխիստական այդ ցնորքները,
որ պրոլետարական ղեկատուութեան խնդիրը չհասկա-
նալուց են բղիւղում միանգամայն օտար են մարքսիզմին եւ
իրապէս ծառայում են այն բանին որ սոցիալիստական
յեղափոխութիւնը յետաձգւի մինչեւ որ մարդիկ կըփոխ-
ւեն, ուրիշ կը լինեն: Ո՛չ, մենք սոցիալիստական յեղա-
փոխութիւն ուզում ենք հէնց այն ժամանակ, երբ մար-
դիկ այնպէս են, ինչպէս որ կան, այսինքն, երբ նրանք
դեռ եւս չեն կարող եօլա գնալ առանց հպատակելու,
առանց կոնտրոլի, առանց «հսկիչների եւ հաշւապահ-
ների»:

Սակայն հպատակել հարկաւոր է բոլոր աշխատա-
ւորների եւ հարստահարողների աւանգարդ՝ պրոլետա-
րիատին: Պետական չինովնիկների յատուկ իշխանաւո-
րութիւնը կարելի է եւ անհրաժեշտ է անմիջապէս փո-
խարինել հսկիչների եւ հաշւապահների ֆունկցիաներով,
որոնք արդէն իսկ այժմ լիովին մատչելի են քաղաքացի-
ներին նրանց զարգացման այժմեան մակարդակի վրայ
եւ որոնք կարող են կատարել «բանւորական աշխատա-
վարձով»:

Ելակէտ ունենալով այն ինչ որ կապիտալիզմն ար-
դէն ստեղծել է՝ արտադրութիւնը կըկազմակերպենք
մենք ինքներս, բանւորներս, յենւելով մեր բանւորական
փորձի վրայ, հաստատելով ամենախիստ երկաթեայ

դիպցիպլին, որը պահպանւելու է զինւած բանւորների
պետական իշխանութեամբ, իսկ պետական չինովնիկ-
ների դերը կըդառնայ մեր յանձնարարութիւնները կա-
տարող, պատասխանատու, փոխման ենթակայ համեստ
վարձատրութիւն, տացող «հսկիչների եւ հաշւապահ-
ների» (իհարկէ ամեն տեսակի ու աստիճանի տեխնիկ-
ների հետ միասին) հասարակ մի դեր, — ահա մեր պրո-
լետարական խնդիրը, ահա թէ ինչից կարելի է եւ պէտք
է սկսել պրոլետարական յեղափոխութիւն կատարելիս:
Այդ սկզբնաւորութիւնը՝ որ յենւած խոշոր արտադրու-
թեան բաղխի վրայ, տանում է դէպի ամեն տեսակի
չինովնիկութեան աստիճանական «մահացում» դէպի
աստիճանական ստեղծումն այնպիսի կարգի, կարգի ա-
ռանց չակերտների, կարգի, որը նման չէ վարձու ստըր-
կութեան — այնպիսի կարգի, երբ հսկողութեան եւ
հաշւապահութեան գնալով աւելի ու աւելի պարզացող
ֆունկցիաները կըկարողանայ կատարել ամեն մարդ հեր-
թով, յետոյ կսկսեն սովորութիւն դառնալ եւ վերջապէս
կըվերանան իբրեւ յատուկ խաւի մարդկանց յատուկ
ֆունկցիաներ:

Մի շատ սրամիտ սոցիալ-դեմոկրատ, անցեալ դարի
70 աւան թւականներին պատճառ անւանել է սոցիալիստա-
կան տնտեսութեան օրինակ: Դա շատ ճիշտ է: Այժմ
պոստը մի տնտեսութիւն է, որ կազմակերպւած է ըստ
պետական կապիտալիստական մոնոպոլիայի տիպի: Իմ-
պերիալիզմը աստիճանաբար բոլ ր թրջստները այդ տի-
պի կազմակերպութիւններ է դարձնում: Այստեղ էլ աշ-
խատանքով ծանրաբեռնւած ու սոված «հասարակ» աշ-
խատաւորների գլխին կանգնած է նոյն բուրժուական
բիւրոկրատիան: Բայց հասարակական տնտեսութեան
մեխանիզմն այստեղ արդէն պատրաստ է:

Խորտակենք կապիտալիստներին, զինւած բանուորներին երկաթէ ձեռքով ճնշենք այդ կեղեքիչների դիմադրութիւնը, կոտորենք ժամանակակից պետութեան բիւրոկրատիկ մեքենան եւ մեր առաջ կը բացուի «պարագիտից» ազատւած, տեխնիկական տեսակէտից բարձր կանգնած մի մեխանիզմ, որը կարող են բանեցնել իրանք միացած բանուորները՝ վարձելով տեխնիկներ, հսկիչներ, հաշւապահներ, վարձատրելով դրան բոլորի աշխատանքը ինչպէս եւ բոլոր պետական չինովնիկներին աշխատանքը բանուորական աշխատավարձով։ Ահա կոնկրետ, գործնական խնդիր, որը անմիջապէս կարելի է իրագործել բոլոր թրքստների վերաբերմամբ, որը ազատում է աշխատաւորներին հարստահարումից, որը հաշիւ է առնում կոմմունի գործնականապէս արդէն սկսած (մանաւանդ պետական շինարարութեան գաւառում) փորձը։

Ժողովրդական ողջ տնտեսութիւնը՝ կազմակերպւած ինչպէս փոստը այն տարբերութեամբ միայն, որ բոլոր տեխնիկները, հսկիչները, հաշւապահները, ինչպէս եւ բոլոր պաշտօնատար անձինք «բանուորական աշխատավարձից» աւելի չըստանան եւ զինւած պրոլետարիատի կոնտրոլի ու ղեկավարութեան տակ գտնւեն — ահա այս է ամենամերձաւոր նպատակը։ Ահա թէ որպիսի պետութիւն է հարկաւոր մեզ եւ որպիսի տնտեսական հիմքերի վրայ հաստատւած պետութիւն է հարկաւոր մեզ։ Ահա թէ ինչ կըլտայ պարլամենտարիզմի ոչընչացումն ու ներկայացուցչական հաստատութիւնների պահպանումը։ Ահա թէ ինչը կը սիրիկէ աշխատաւոր դասակարգերը այդ հաստատութիւնների պոռնկացումից, որ կատարում է բուրժուազիան։

4. Ազգի միութեամբ կազմակերպութիւնը։

...Ազգային կազմակերպութեան այն կարճ ուրազո՞ւմ, որի մշակումը շարունակելու ժամանակ չունեցաւ կոմմունը միանգամայն պարզ կերպով ասում է, որ «կոմմունը պէտք է... անգամ մենափոքր գիւղի քաղաքական ձեւը դառնար»... Եւ հէնց կոմմուններից պիտի ընտրւէր Պարիզի «ազգային ղեկեղացիան»։

...«Այն սակաւաթիւ, բայց կարեւորագոյն ֆունկցիաները, որ կարող էին բաժին ընկնել կենտրոնական կառավարութեան չըլտի վերացէին — այդ պնդումը գիւսակցական կեղծում էր — այլ պիտի յանձնուէին կոմմունական, այսինքն խիստ պատասխանատու չինովնիկներին»...

...«Ազգի միութիւնը ոչ թէ ջնջւելու էր, այլ ընդհակառակը՝ կազմակերպւելու կոմմունական կարգի միջոցով։ Ազգի միութիւնը պիտի իսկական դառնար շնորհիւ ոչնչացման տոյն պետական իշխանութեան, որը ցուցադրում էր ինքն իրեն իբրեւ այդ միութեան մարմնացում, բայց ուզում էր ազգից անկախ, նրանից բարձր կանգնած լինել։ Եւ իրապէս պետական այդ իշխանութիւնը լոկ պարագիտային մի յաւելում էր ազգի մարմնի վրայ։ Խնդիրն այն էր, որ հին կառավարչական իշխանութեան ճնշիչ օրդանները կտրւէին ու դէն չպրտւէին եւ հատարակութիւնից վեր կանգնած լինելու յաւակնութիւն ունեցող իշխանութեան ֆունկցիաները խլւէին նրանից ու յանձնուէին հասարակութեան սպասաւորներին»։

Թէ որ ամտիճան չեն ըմբռնել, կամ աւելի ճիշտ ասած չեն ուղեցել ըմբռնել Մարքսի այս դատողութիւնը —

ները ժամանակակից սոցիալ-դեմոկրատիայի օպպորտունիստները — այդ բանն ամենից լաւ ցոյց է տալիս ռեւոլյուցիոն Բերնշտայնի «Սոցիալիզմի նախապայմաններն ու սոցիալ-դեմոկրատիայի անելիքները» հերոստրատօրէն — հռչակաւոր գիրքը :

Մարքսի հէնց վերեն առաջ բերած խօսքերի առթիւ Բերնշտայնը գրում էր, որ այդ ծրագիրն իր քաղաքական բովանդակութեամբ բոլոր էական գծերով Պրուդոնի Ֆեդերալիզմին մեծագոյն նմանութիւն է ցուցահանում : Չնայած Մարքսի ու «մանր-բուրժուա» Պրուդոնի բոլոր տարաձայնութիւններին (Բերնշտայնը «մանր-բուրժուա» բառերը չափերտաւորում է, կարծելով որ այդպիսով հեղինակն է արտայայտում), այնուամենայնիւ այս կէտերում երկուսն էլ իրենց մտածողութեան ընթացքով իրար շատ մօտ են, որքան որ այդ հնարաւոր է : Իհարկէ, չարունակում է Բերնշտայնը, մոռնիցիպալիտետների նշանակութիւնը աճում է, բայց ինձ կասկածելի է թւում այն, որ իբր դեմոկրատիայի առաջին խնդիրը ժամանակակից պետութիւնների վերացնելն է (Auflosung-բառացի՝ ցրելը, արձակելը) կամ նրանց կազմակերպութեան փոփոխելը (Umwandlung-յեղաշրջելը) այն ձեւով, ինչպէս Մարքսն ու Պրուդոնն են պատկերացնում այդ, այսինքն ազգային ժողովրդու-մարելու է դաւառական կամ վիճակային ժողովների դելեգատներից, իսկ այդ ժողովներն իրենց հերթին կոմ-մունների դելեգատներից պիտի կազմեն այնպէս, որ ազգային ներկայացուցչութեան նախկին ողջ սիստեմը պիտի կատարեալապէս անհետանայ : (Բերնշտայն «Սոցիալիզմի նախապայմաններն ու սոցիալ-դեմոկրատիա-լի անելիքները» 1899 թ. գեր. հրատ. եր. 134 եւ 136) :

Սա ուղղակի հրէշաւոր մի բան է՝ չփոթել Մարքսի հայեացքները «պարագիտ պետական իշխանութեան ու

չընհացման» վերաբերեալ եւ Պրուդոնի Ֆեդերալիզմը : Բայց սա պատահական բան չէ, որովհետեւ օպպորտունիզմի մտքովն անգամ չի անցնում, որ Մարքսն այստեղ ոչ թէ Ֆեդերալիզմի մասին է խօսում, հակադրելով այն ցենտրալիզմին, այլ հին բուրժուական, բոլոր բուրժուական երկրներում գոյութիւն ունեցող պետական մեքենայի փշրման մասին :

Օպպորտունիստի մտքովն անցնում է միայն եւ մի-միայն այն, ինչ որ նա տեսնում է իր շուրջը քաղքենի-ների ուսօրեայ շրջանում «ռեֆորմիստական» ճահճում — այն է՝ միմիայն «մոռնիցիպալիտետները» : Պրոլետարիատի յեղափոխութեան մասին օպպորտունիստը մը-տածելն անգամ մոռացել է :

Դա ծիծաղելի է : Բայց նշանակալից է, որ այդ կէ-տում Բերնշտայնի հետ չէին վիճում : Բերնշտայնի ա-սածները շատերն են ջրել, մանաւանդ Պլեխանովը ռուս գրականութեան մէջ, Կուցկին եւրոպական գրականու-թեան մէջ, բայց ոչ մէկը, ոչ միւսը խօսք չեն բացել Բերնշտայնի կատարած Մարքսի այդ աղաւաղման մասին :

Օպպորտունիստն այն աստիճան մոռացել է յեղա-փոխականօրէն մտածելուց, յեղափոխութեան վրայ խորհելուց, որ «Ֆեդերալիզմը» վերագրում է Մարքսին, չփոթելով նրան անորիսիզմի հիմնադիր Պրուդոնի հետ : Իսկ օրթոդոքս մարքսիստ լինել եւ յեղափոխական մարք-սիզմը պաշտպանել կամեցող Կուցկին ու Պլեխանովը այդ մասին լռո՛ւմ են : Ահա այստեղ են թաղած մարք-սիզմի եւ անարխիզմի տարբերութիւններին վերաբերող հայեացքների այն ծայր-հեղ գոհ-հայեցման արմատները, որ յատուկ է կուցկիականներին ու օպպորտունիստ-ներին եւ որոնց մասին մենք դեռ պիտի խօսենք :

Կոմմունայի փորձին վճարելու Մարքսի մեր առաջ բերած դատողութիւնները մէջ Ֆեդերալիզմի հետք անգամ չկայ: Մարքսը համաձայնում է Պրուդոնի հետ հէնց այն բանում, ինչ որ օպպորտունիստ Բերնշտայնը չի տեսնում: Մարքսը Պրուդոնից տարբերում է այն բանում, որում Բերնշտայնը նմանութիւն է տեսնում:

Մարքսը համաձայն է Պրուդոնի հետ նրանում, որ նրանք երկուսն էլ ժամանակակից պետական մեքենայի «փշրման» կողմնակից են: Մարքսիզմի և անարխիզմի Պրուդոնի Բակունինի այդ նմանութիւնը ոչ օպպորտունիստները, ոչ կաուցկիականները չեն ուզում տեսնել, որովհետեւ այդ կէտում մարքսիզմից շատ են հեռացել:

Մարքսը համաձայն չէր Պրուդոնի ու Բակունինին հէնց Ֆեդերալիզմի խնդրում (էլ չեմ ասում պրոլետարիատի դիկտատուրայի մասին): Մարքսիզմի մանր-բուրժուական հայեացքներից Ֆեդերալիզմը բղխում է սկզբունքօրէն: Մարքսը ցենտրալիստ է: Եւ նրա առաջ բերած դատողութիւններում չըկայ ցենտրալիզմի եւ ոչ մի շեղում: Միմիայն այն մարդիկ, որ քաղքենիական «սնահաւատութեամբ» են լցւած դէպի պետութիւնը, միմիայն այդպիսի մարդիկ կարող են բուրժուական մեքենայի ոչնչացումը ցենտրալիզմի ոչնչացում համարել:

Լաւ, իսկ եթէ պրոլետարիատն ու ամենաչքաւոր գիւղացիութիւնը իրենց ձեռքն առնեն պետական իշխանութիւնը բոլորովին ազատ կերպով կոմմուններ կազմակերպեն եւ միացնեն այդ բոլոր կոմմունների գործողութիւնները կապիտալին հարւածելու, կապիտալիստների դիմադրութիւնը խորտակելու, երկաթուղիները, Փարբիկները, հողը եւ այլն խլելու մասնաւոր սեփականատէրերից ու ողջ ազգին, ողջ հասարակութեան տալու համար — մի՞թէ դա ցենտրալիզմ չի լինի: Մի՞թէ դա

ամենահետեւողական ու դեմոկրատիկ պրոլետարական ցենտրալիզմ չի՞ լինի:

Բերնշտայնը պարզապէս գլխի չի ընկնում, որ հնարաւոր է եւ կամաւոր ցենտրալիզմ, կոմմունների կամաւոր միացում իրրեւ մի ազգի պրոլետարական կոմմունների կամաւոր ձուլում բուրժուական տիրապետութիւնն ու բուրժուական պետական մեքենան խորտակելու համար: Ըստ Բերնշտայնի, ինչպէս եւ ըստ ամեն մի Ֆիլիստերի, ցենտրալիզմը պատկերանում է իրրեւ միմիայն վերելից, չինովնիկական եղանակով ու զինւորական ոյժով ժողովրդի վրին փաթաթւող եւ պահպանւող մի բան:

Մարքսը դիտմամբ, կարծես թէ նախատեսնելով իր հայեացքների աղճատումն, ընդգծում է, որ գիտակցական զեղծում է այն մեղադրանքը, որ իբր թէ Կոմմունը կամենում էր ոչնչացնել ազգի միութիւնն ու վերացնել կենտրոնական իշխանութիւնը: Մարքսը դիտմամբ գործածում է «ազգի միութիւնը կազմակերպել» նախադասութիւնը, որպէսզի հակադրած լինի գիտակից, դեմոկրատիկ, պրոլետարական ցենտրալիզմը բուրժուական, զինւորական, չինովնիկական ցենտրալիզմին:

Բայց... խուլից էլ վատ է նա, ով չի ուզում լսել: Իսկ ժամանակակից սոցիալ-դեմոկրատիայի օպպորտունիստները հէնց լսել էլ չեն ուզում պետական իշխանութեան ոչնչացման մասին, պարագլխին կտրելու եւ դէն զցելու մասին:

5. Պարագիտ — պետութեան ոչնչացումը:

Մենք արդէն առաջ բերինք Մարքսի համապատասխան խօսքերը, այժմ պիտի լրացնենք այդ խօսքերը:

.... «Նոր պատմական ստեղծագործութեան սովորական հակատագիրն այն է, գրում էր Մարքսը,

որ նրան ընդունում են իբրեւ հին ու իրենց կեանքն ապրած հասարակական ձեւերի մի նմանութիւն։ Հէնց այդպէս էլ այս նոր Կոմմունը, որ կոտորում է (bricht—փշրում է) ժամանակակից պետական իշխանութիւնը, նկատում էր իբր յարուցում միջնադարեան Կոմմունի... իբր մանր պետութիւնների դաշնակցութիւն (Մոնտեսքիէ, Ժիրոնդիստներ) ... իբր արտակարգ ցենսրալիզմի դէմ հնուց մղող պայքարի չափազանցութեան հասցրած մի ձեւ»...

«Կոմմունային կարգը կը վերադարձնէր հասարական մարմնին բոլոր այն ոյժերը, որ մինչեւ այժմ լափում էր պարագլխային ուռոյցը՝ պետութիւնը, որ հասարակութեան հաշին էր սնւում եւ արգելում էր նրա ազատ շարժումը։ Միմիայն դժբանով արդէն առաջ մղւած կը լինէր Ֆրանսիայի վերածնութեան գործը»...

... «Կոմմունային կարգը գիւղական արտադրողներին ամեն մի շրջանի գլխաւոր քաղաքի հոգեւոր ղեկավարութեան կենթարկէր եւ այնտեղ յանձինս քաղաքացի բանւորների կապահովէր նւրանց շահերի բնական ներկայացուցչութիւնը։ Ինքը Կոմմունի գոյութիւնն արդէն առաջ էր մղում իբրեւ հակակիւս պետական իշխանութեան, որն այժմ արդէն աւելորդ է դառնում»...

Պետական իշխանութեան ոչնչացում, որը պարագլխային ուռոյց էր, «կտրել», «խորտակել նրան»։ «Պետական իշխանութիւնն արդէն աւելորդ է դառնում» — ահա թէ ինչ արտայայտութիւններ է գործածում Մարքսը պետութեան նկատմամբ երբ զնահատում ու անալիզի է ենթարկում Կոմմունի փորձը։

Այդ ամենը դրւած է ընդամենը գրեթէ մի կէս դար առաջ եւ սակայն այժմ ստիպւած ենք կարծես պնդում ներ կատարել, որպէս զի մասսաների գիտակցութեան մասշնէի դարձնենք չաղճատւած մարքսիզմը։ Այն եղբակացութիւնները որ արել էր Մարքսը իր տեսած վերջին մեծ յեղափոխութիւնը գիտելուց, մոռացել են հէնց այժմ, երբ մօտեցել է պրոլետարական յաջորդ մեծ յեղափոխութիւնների շրջանը։

... «Մեկնութեանց այն բազմազանութիւնը, որ առաջ է բերել Կոմմունը եւ շահերի այն բազմապիսութիւնը, որ արտայայտել է նրա մէջ, ցոյց են տալիս որ Կոմմունը մի վերին աստիճան ճկուն քատակահարս ձեւ է եղել, մինչդեռ կառավարութեան բոլոր նախկին ձեւերն ըստ էութեան ճնշիչ են եղել։ Նրա իսկական խորհուրդն ահա թէ ինչն է եղել՝ բանի էութեամբ նա բանւոր դասակարգի կառավարութիւնն է եղել, արտադրող դասակարգի ընդդէմ իւրացնող դասակարգի մղած պայքարի արդիւնքը, վերջապէս նա եղել է այն բացայայտ ձեւը, որի միջոցին կարող էր կատարել աշխատանքի տնտեսական ազատումը»...

«Առանց այդ՝ վերջին պայմանի կոմմունական կարգը անհնարութիւն եւ խաբէութիւն կը լինէր»...

Ուսուպիստները դրադւած էին քաղաքական ձեւերի «գիւտեր անելով» որոնց միջոցին կարող էր իրականանալ հասարակութեան սոցիալիստական վերաշինումը։ Անարխիստները իրանցից դէն էին չպրտում քաղաքական ձեւերի խնդիրն առհասարակ։ Սոցիալ — դեմոկրատիայի օպպորտունիստներն ընդունել են բուրժուական պարլամենտական դեմոկրատիկ քաղաքական ձեւերն իբր մի սահման, որն անցնելն արգելւած է եւ ծնրադիր իրենց ճակատը փշրել են քարերին խփելով ու աղօթելով այդ

«օրինակին», միեւնոյն ժամանակ անարխիզմը հռչակելով այդ ձեւերը կոտրելու ամեն մի ձգտում:

Մարքսը սոցիալիզմի եւ քաղաքական պայքարի ողջ պատմութիւնից այն եզրակացութիւնը հանեց, որ պետութիւնը պիտի չքանայ, որ նրա չքացման փոխանցական ձեւը (պետութիւնից անպետութեան անցնելու ձեւը) պիտի լինի «իրրեւ տիրող դասակարգ կազմակերպած պրոլետարիատը»: Բայց Մարքսը չէր ձեռնարկում յայտագրօրծելու այդ ապագայի քաղաքական ձեւերը: Նա սահմանափակեց ինքն իրան ֆրանսիական պատմութեան ճշգրիտ դիտողութեամբ, նրա անալիզով եւ այն եզրակացութեամբ դէպի որը բերում է 1851 թիւը՝ բանը բուրժուական պետական մեքենայի խորտակմանն է հասնում:

Եւ երբ պրոլետարիատի մասնաշաղկապն յեղափոխական շարժումը բռնկեց, Մարքսը, չնայած այդ շարժման անյաջողութեան, չնայած նրա կարճատեւութեան ու ակներեւ թուլութեան՝ սկսեց ուսումնասիրել թէ ի՞նչ ձեւեր է յայտագրօրծել նա:

Կոմմունը պրոլետարական յեղափոխութեամբ «վերջապէս յայտագործած» այն ձեւն է, որի միջոցին կարող է կատարւել աշխատանքի տնտեսական ազատագրումը:

Կոմմունը — պրոլետարական յեղափոխութեան առաջին փորձն է փշրել բուրժուական պետական մեքենան եւ «վերջապէս յայտագործւած» այն ձեւն է, որով հնարաւոր է եւ հարկաւոր է փոխարինել փշրածը:

Յետագայ չարագրութեան ընթացքում մենք կրտեսենք որ այլ միջավայրում եւ այլ պայմաններում կատարւող 1905 եւ 1917 թւականների ոռոտական յեղափոխութիւնները շարունակում են Կոմմունի դործն ու հաստատում են Մարքսի հանճարեղ անալիզը:

Գ Լ ՈՒ Խ IV

ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ: ԷՆԳԵԼՍԻ ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ:

Կոմմունի փորձի նշանակութեան խնդրի նկատմամբ Մարքսը տւել է այն, ինչ հիմնական է: Էնգելսը քանիցս վերադարձել է նոյն թեմային պարզաբանելով Մարքսի անալիզն ու եզրակացութիւնները եւ երբեմն նա այն աստիճան զօրեղ ու ցայտուն կերպով է լուսաւորել խնդրի միւս կողմերը, որ այդ պարզաբանութիւնների վրայ անհրաժեշտ է առանձնապէս կանգ առնել:

1. «Բնակարանային խնդիր»

Բնակարանային խնդրին նւիրած իր գրածքում (1872 թ.) Էնգելսն արդէն հաշի է առնում Կոմմունի փորձը եւ մի քանի անգամ կանգ է առնում այն հարցի վրայ թէ որոնք են յեղափոխութեան խնդիրները պետութեան վերաբերմամբ: Հետաքրքրական է, որ կոնկրետ օրինակի վրայ ակներեւ կերպով պարզում են մի կողմից պրոլետարական եւ այժմեան պետութեան նմանութեան դժեր, որոնք հիմք են ծառայում երկու դէպքում էլ խօսելու պետութեան մասին, իսկ միւս կողմից տարբերութեան դժերը, կամ պետութեան ոչնչացման անցնելը»:

«Ի՞նչպէս լուծել բնակարանային խնդիրը: Ժամանակակից հասարակութեան մէջ այդ խնդիրը լուծւում է ճիշտ այնպէս ինչպէս եւ ամեն մի ւրիշ հասարակական խնդիր՝ առաջարկի եւ պահանջի տնտեսական աստիճանաւոր հաւասարեցումով, իսկ դա այնպիսի լուծում է, որը ինքը շարունակ ծնում է հարցը նորից, այսինքն ոչ մի լուծում չի տալիս: Թէ ինչ կերպ կըլուծէ այդ խնդիրը սոցիալական

յեղափոխութիւնը — դա կախած է ոչ միայն ժամանակի եւ տեղի պայմաններէրց այլեւ այն խնդիրներէրց որոնք շատ աւելի հեռու են գնում եւ որոնց մէջ կարեւորագոյններէրց մէկն է զիւղի եւ քաղաքի ներհակութեան խնդիրը: Քանի որ մենք ապագայ հասարակութեան կազմակերպման ուսուցիչական սխառութեան հնարելով չենք զբաղուում, ուստի եւ դրա վրայ կանգ առնելը աւելի քան անիմաստ գործ պիտի լինէր: Մի բան որ կասկածից դուրս է, դա այն է, որ այժմ արդէն մեծ քաղաքներում բաւականաչափ են բնակութեան յարմար շէնքերը եւ իսկոյն կարելի է բաւարարել բնակարանային իրական կարիքը եթէ միայն այդ շէնքերը օգտագործելն խեղճ կերպով: Այդ իհարկէ կարող է իրականանալ միմիայն ներկայ տէրերին էքսպրոպրիացիայի ենթարկելով եւ այդ տներում անտուն կամ նեղածքի մէջ ապրող բանւորներին բնակեցնելով: Եւ հէնց որ պրոլետարիատը քաղաքական իշխանութեան տէր դառնայ նման մի միջոց որ հրամայում է հասարակական շահի տեսակէտով նոյնքան հեշտ իրագործելի կըլինի որքան եւ ժամանակակից պետութեան ձեռքով կատարուող ուրիշ էքսպրոպրիացիաներն ու բնակարաններ գրաւելը (1887 թ. գերմ. հրատ. եր. 22):

Այստեղ պետական իշխանութեան փոփոխումը չի քննուում, այլ միայն նրա գործունէութեան բովանդակութիւնը: Էքսպրոպրիացիաներն ու բնակարանների գրաւումներն այժմեան պետութեան կարգադրութեամբ էլ են կատարւում: Պրոլետարական պետութիւնը գործի ձեւական տեսակէտից նոյնպէս «կըկարգադրէ» գրաւել բնակարաններն ու էքսպրոպրիացիայի ենթարկել տները:

Բայց պարզ է որ հին գործադիր ապարատը՝ չին. վնիկութիւնը, որ կապւած է բուրժուազիայի հետ, ցւղղակի անպէտք կըլինէր պրոլետարական պետութեան կարգադրութիւնները կեանքում իրագործելու համար:

... «Անհրաժեշտ է հաստատել որ աշխատաւոր ժողովրդի ձեռքով աշխատանքի բոլոր գործիքները եւ ողջ ինդուստրիան փաստօրէն գրաւելը պրոլետարեան «վերագնման» հակառակն է: Վերջին դէպքում (այսինքն «վերագնման» առանձին բանւորը բնակարանի, զիւղացիական հողարածնի, աշխատանքի գործիքի սեփականատէր է դառնում իսկ առաջին դէպքում (գրաւման դէպքում) տների, Փարբիկների եւ աշխատանքի գործիքների հաւաքական սեփականատէրը դառնում է «աշխատաւոր ժողովուրդը»: Այդ տներից, Փարբիկներից եւ այլն օգտւել գոնէ սկզբնական փոխանցիկ շրջանում հազիւ թէ թոյլատրւի անհատներին եւ ընկերութիւններին առանց ծախսերի վճարման: Նմանապէս եւ հողային սեփականութեան վերացումը հողային ունեւոր ունեւորներին եւ նրանցում այլ միայն նրա յանձնումը հասարակութեան թէպէտեւ ձեւափոխւած կերպով: Ուրեմն այն, որ աշխատաւոր ժողովուրդը տէր կըդառնայ աշխատանքի բոլոր գործիքներին բնաւ չի վերացնի վարձելն ու վարձով տալը»:

Այս դատողութեան մէջ չօշափւած խնդիրը, այսինքն պետութեան ինքն իրեն մահանալու տնտեսական հիմքերի խնդիրը մենք քննութեան կ'առնենք հետեւեալ գլխում: Ինքելսը շատ զգոյշ է արտայայտուում ասելով որ պրոլետարական պետութիւնը «հազիւ թէ» առանց վճարի բնակարաններ բաժանէ «գոնէ սկզբնական փոխանցիկ շրջանում»: Բոլոր ժողովրդին պատկանող բը-

նակարանները առանձին բնտանիքներին վարձով տալը ենթադրում է նաեւ այդ վարձի գանձում, որոշ կոնտրոլ եւ բնակարանների բաժանման որոշ նորմայի մշակում: Այդ բոլորը պահանջում է որ լինի որոշ պետական ձեւ, բայց բնաւ չի պահանջում որ լինի բիւրոկրատիկ ապ-պարատ եւ պաշտօնատար անձերի յատուկ առանձնաշը-նորհ դրութիւն: Իսկ իրերի այն դրութեան անցնելը երբ կարելի կըլինի բնակարանները ձրի բաժանել կապւած է պետութեան կատարեալ «ինքնամահացման» հետ: Խօ-սելով այն մասին, թէ ինչպէս բլանկիստները կոմմունից յետոյ նրա փորձի ազդեցութեան տակ ընդունցին «արք-սիզմի պրինցիպական դերքը ինքելը անցողակի ձեւա-կերպում է այդ դերքը հետեւեալ կերպով.

...«Անհրաժեշտ է պրոլետարիատի քաղաքական գործողութիւնն ու դիկտատուրան իբրեւ մի քայլ դասակարգերի եւ դրանց հետ պետութեան վերաց-ման ացնելու»: (եր. 55)

Տառացի քննադատութեան սիրահարներն ու մարք-սիզմի բուրժուական «ջնջիչները» երեւի հակասական կըհամարեն որ այստեղ ընդունուի է «պետութեան վե-րացումն» եւ այդ ֆորմուլան իբրեւ անարխիստական ժխտում է Անտի-Դիւրինգից վերն առաջ բերած հա-ւածում: Զարմանալի չէր լինի եթէ օպպորտունիստները ինքելին էլ «անարխիստ» գրէին, — այժմ քանի գնում աւելի ու աւելի է տարածւում սոցիալ-չովինիստների չրջանում ինտերնացիոնալիստներին անարխիզմի մէջ մեղադրելը:

Որ դասակարգերի վերացման հետ միասին կրվե-րացւի եւ պետութիւնը՝ դա մարքսիզմ ուսուցել է միշտ: Անտի-Դիւրինգի պետութեան ինքնամահացման վերա-բերող հանրածանօթ հաւածումն անարխիստները մե-

ղադրում են ոչ թէ պարզապէս այն բանում, որ պետու-թեան վերացման կողմնակից են, այլ այն բանում որ նրանք քարոզում են որ իբր թէ հնարաւոր է պետութիւ-նը վերացնել «էսօր էգուց»:

Այժմի առաջ ունենալով մարքսիզմի պետութեան վերացման խնդրի եւ անարխիզմի մասին ունեցած տե-սակէտի այն կատարեալ աղաւաղումը որ տիրում է այժմ իշխող «սոցիալ-դեմոկրատական» ուսմունքի մէջ ա-ռանձնապէս օգտաւէտ կըլինի յիշեցնել Մարքսի եւ Էն-գելսի անարխիստների դէմ եղած բանակոխը:

2. Անարխիստների դէմ մղւած բանակոխը:

Այդ բանակոխը տեղի է ունեցել 1873 թիւն: Մարքսն ու Էնգելսը պրոլետնիստ «աւտոնոմիստներին» կամ «հա-կաւտորիտարիստներին» դէմ յօդւածներ են տւել ի-տալական սոցիալիստական ժողովածուին: Այդ յօդւած-ների գերմաներէն թարգմանութիւնը լոյս է տեսնել «Neue Zeit»-ում միմիայն 1913 թիւն:

...«Եթէ բանւոր դասակարգի քաղաքական պայքարը յեղափոխական ձեւեր է բնդունում, — գրում էր Մարքսը, ծաղրելով անարխիստներին այն բանի համար, որ նրանք ժխտում են քաղաքակա-նութիւնը, — եթէ բանւորները բուրժուազիայի դիկտատուրայի տեղ իրենց յեղափոխական դիկ-տատուրան են հաստատում՝ նրանք դրանով պրին-ցիպներն անարգման մի սոսկալի մեղք են կատա-րում, որովհետեւ իրենց կոպիտ, ողորմելի օրւայ պահանջներին բաւարարութիւն տալու համար, բուրժուազիայի դիմադրութիւնը ճնշելու համար բանւորները պետութեանը յեղափոխական անցողիկ ձեւ են տալիս, դէնքը ցած դնելու եւ պետութիւնը վերացնելու փոխարէն: (Neue Zeit 1913—14, 32րդ տարի 4. I, եր. 40):

Ահա թէ պետութեան որպիսի «վերացման» դէմ էր, որ բողոքում էր Մարքսը բացառապէս անարխիստներին հերքելիս: Մարքսը բնաւ այն բանի դէմ չէր բողոքում, որ դասակարգերի չքացման հետ միասին պետութիւնն էլ կը չքանայ կամ կը վերացւի դասակարգերի վերացման հետ միասին, այլ այն բանի դէմ, որ բանւորները հրաժարեն զէնքից, կազմակերպւած բռնութիւնից, այսինքն՝ պետութիւնից, որը պիտի ծառայէ «բուրժուազիայի դիմադրութիւնը ճնշելու» նպատակին:

Որպէս զի անարխիզմի դէմ մղած իր պայքարի իսկական իմաստը չաղաւաղեն, Մարքսը դիտմամբ ընդգծում է պետութեան «յեղափոխական եւ անցողիկ ձեւը» որն անհրաժեշտ է պրոլետարիատի համար: Պրոլետարիատին պետութիւնը հարկաւոր է միայն ժամանակաւոր կերպով: Մեր ու անարխիստների մէջ սարքերութիւն չկայ պետութեան վերացման խնդրում, իբրեւ նպատակ: Միայն թէ մենք պնդում ենք, որ այդ նպատակին հասնելու համար հարկաւոր է ժամանակաւոր կերպով օգտագործել պետութեան զէնքերը, միջոցները եւ գործելակերպը հարստահարողների դէմ, որ դասակարգերը ոչնչացնելու համար անհրաժեշտ է ճնշւած դասակարգի ժամանակաւոր շիկտատուրան:

Մարքսը անարխիստների դէմ հարցը դնում է ամենակտրուկ եւ ամենապարզ ձեւով: Թէ կապիտալիստների լուծը թոթափելիս բանւորները «ցած պիտի դնեն իրենց զէնքը» թէ պիտի օգտւեն այդ զէնքից ընդդէմ կապիտալիստների, որպէսզի նրանց դիմադրութիւնը խորտակեն: Իսկ երբ մի դասակարգ սխտեմատիկ կերպով զէնք է բանեցնում մի ուրիշ դասակարգի դէմ ապա ի՞նչ է դա եթէ ոչ պետութեան անցողական ձեւ:

Թող ամեն մի սոցիալ-դեմոկրատ ինքն իրեն հարց տայ թէ արդեօք այդպէ՞ս է դրել ինքը պետութեան հարցը անարխիստների դէմ բանակոծւ մղելիս: Արդեօք այդպէ՞ս է դրել հարցը երկրորդ ինտերնացիոնալի պաշտօնական սոցիալիստական կուսակցութիւնների մեծամասնութիւնը:

Էնդելսը շատ աւելի մանրամասն ու մատչելի կերպով է շարադրում միեւնոյն մտքերը: Ամենից առաջ նա ծաղրում է իրենց «հակաաւտորիտարիստ», այսինքն՝ ամեն տեսակ հեղինակութիւն, ամեն տեսակ հպատակում, ամեն տեսակ իշխանութիւն ժխտող անւանող պրոլետնիստների մտածութեան ինտենսիւթորութիւնը: Վեր առէք Փարրիկը, երկաթուղին, նաւը լայնածաւալ ծովում, ասում է Էնդելսը, մի՞թէ պարզ չի որ առանց որոշ հպատակումի, հետեւապէս եւ որոշ հեղինակութեան կամ իշխանութեան չեն կարող բանել տեխնիքական այն բարդ ձեռնարկութիւնները, որոնք հիմնւած են մեքենաների գործադրութեան եւ բազմաթիւ մարդկանց պլանաչափ աշխատակցութեան վրայ:

...«Երբ ես, գրում է Էնդելսը, ընդդէմ ամեն նածայրայեղ հակաաւտորիտարիստների, առաջ եմ բերում այդպիսի արգումենտներ՝ — նրանք ինձ միմիայն այսպէս կարող են պատասխանել. — հա՛, դա ճիշտ է, բայց այստեղ խօսքը այն հեղինակութեան մասին չի, որը մենք շնորհում ենք մեր դելեգատներին, այլ որոշ յանձնարարութեան մասին: Այդ մարդիկ կարծում են թէ մենք մի բան փոխած կը լինենք եթէ վերցնենք ու փոխենք այդ բանի անունը...»

Եւ այդպիսով ցոյց տալով, որ հեղինակութիւնն ու աւտոնոմիան յարաբերական հասկացողութիւններ են, որ

նրանց գործադրութեան շրջանը փոխում է հասարակական ֆազերի հետ միասին, որ նրանց արտադրութեան անհեթեթութիւն է, նաեւ աւելացնելով, որ մեքենաների եւ խոշոր արտադրութեան շրջանը գնալով լայնանում է, էնդելսն աւտորիտետին վերաբերող ընդհանուր դատողութիւններից անցնում է պետութեան խնդրին:

...«Եթէ աւտոնոմիստները, — գրում է նա, կամենում են ասել, որ ապագայի սոցիալական կազմակերպութիւնը հեղինակութիւն թոյլ կըտայ միմիայն այն սահմաններում, որոնք անհրաժեշտորէն դժուր են արտադրութեան պայմանները, այդ դէպքում նրանց հետ կարելի է խօսքի դալ: Բայց նրանք կոյր են մնում այն բոլոր փաստերի նկատմամբ, որոնք անհրաժեշտ են դարձնում հեղինակութիւնը եւ եռանդալին պայքար են մղում բառի դէմ:

«Ի՞նչից է, որ հակաաւտորիտարիստները քաղաքական հեղինակութեան դէմ, պետութեան դէմ աղաղակելով չեն սահմանափակում իրենց: Բոլոր սոցիալիստները համաձայն են այն բանում, որ պետութիւնը եւ նրա հետ միասին քաղաքական հեղինակութիւնը կրէքանայ ապագայ սոցիալական յեղափոխութեան հետեւանքով, ուրեմն հասարակական ֆունկցիաները կըկորցնեն իրենց քաղաքական բնոյթն ու կըդառնան սովորական վարչական ֆունկցիաներ, որոնք սոցիալական շահերն են նկատի առնում: Բայց հակաաւտորիտարիստները պահանջում են, որ քաղաքական պետութիւնը վերացի մի հարւածով, աւելի վաղ քան կըվերացեն այն սոցիալական յարաբերութիւնները, որոնք

ծնել են այդ պետութիւնը: Նրանք պահանջում են, որ սոցիալական յեղափոխութեան առաջին իսկ ակտը աւտորիտետի վերացումը լինի:

Արդեօք երբեւիցէ յեղափոխութիւն տեսած կա՞ն այդ պարոնները: Անտարակոյս յեղափոխութիւնը ամենաաւտորիտար բանն է: Յեղափոխութիւնը մի ակտ է, որով բնակչութեան մի մասը հրացանների, սւիչների, թնդանոթների այսինքն՝ ծայր աստիճան աւտորիտար միջոցներով իր կամքը բնակչութեան միւս մասի վրէժն է փաթաթում եւ յաղթող կուսակցութիւնը անհրաժեշտաբար ստիպւած է լինում պահպանել իր տիրապետութիւնը այն ահի միջոցով որ գէնքն է ներշնչում յետադիմականներին: Եթէ Պարիզի Կոմմունը ընդդէմ բուրժուազիայի յենւած չլինէր զինւած ժողովրդի աւտորիտետի վրայ միթէ կարող էր մի օրից աւելի կեանք ունենալ: Եւ արդեօք մենք ընդհակառակը իրաւունք չունենք նախատելու Կոմմունը այն բանի համար որ նա չափից դուրս քիչ էր օգտուում այդ հեղինակութիւնից: Արդ՝ կամ հակաաւտորիտարիստները իրենք էլ չըզիտեն թէ ինչ են ասում եւ այդ դէպքում նրանք խառնաշփոթ մտքեր են տարածում կամ նրանք դիտեն թէ ինչ են ասում եւ այդ դէպքում դաւաճանում են պրոլետարիատի գործին: Երկու դէպքում էլ նրանք ոչակցիային են ծառայում» (եր. 39):

Այս դատողութեան մէջ չօջափում են այն խնդիրները, որոնք պէտք է քննութեան առնել պետութեան «ինքն իրեն մահանալու» խնդրի հետ քաղաքականութեան եւ էկոնոմիայի յարաբերութիւնների խնդիրը՝ քննելիս: (Այդ թեմային նւիրւած է հետեւեալ գլուխը): Քաղաքական ֆունկցիաների հասարակ վարչական ֆունկցիաներ

դառնալու եւ «քաղաքական պետութեան» խնդիրն այդ է: «Քաղաքական պետութիւն» դարձածը, որ առաւել կերպով կարող է թիւրիմացութիւն առաջ բերել, ցոյց է տալիս պետութեան ինքն իրեն մահաւայու պրոցեսը.— «ինքն իրան մահացող» պետութիւնը որոշ աստիճանի վրայ կարելի է անքաղաքական պետութիւն անւանել:

Էնգելսի այս դատողութեան մէջ առաւելապէս նշանաւոր է այն, թէ ինչ ձեւով է դրոււմ հարցը անարխիստների դէմ: Այն սոցիալ-դեմոկրատները, որոնք ուղղում են էնգելսի աշակերտները լինել 1873 թւից սկսած միլիոն անգամ վէճ են սկսել անարխիստների հետ, բայց վէճը տարել են ոչ այնպէս, ինչպէս կարելի էր եւ կարեւոր էր մարքսիստների համար: Պետութեան վերացումն անարխիստները պատկերացնում են շփոթ ու ոչ յեղափոխական կերպով, ահա թէ ինչպէս էր դնում հարցըն էնգելսը: Հէնց յեղափոխութիւնն է որ անարխիստները չեն ուղղում տեսնել, յեղափոխութիւնն ու իր յատուկ վերաբերմունքը դէպի բռնութիւնը, դէպի իշխանութիւնն ու դէպի պետութիւնը:

Ժամանակակից սոցիալ-դեմոկրատների անարխիզմի սովորական քննադատութիւնը քաղքենիների իսկ որ գոհհիլ մի դատողութիւն է դարձել՝ «մենք պետութիւնն ընդունում ենք, իսկ անարխիստները՝ ոչ»: Պարզ է որ այդ գոհհիլ դատողութիւնը չի կարող չըվանել քիչ թէ շատ մտածելու ընդունակ եւ յեղափոխական բանւորներին: Էնգելսն ուրիշ բան է ասում. նա ընդգծում է, որ բոլոր սոցիալիստներն էլ ընդունում են պետութեան չբացումն իրրեւ սոցիալիստական յեղափոխութեան հետեւանք: Եւ յետոյ, նա կոնկրետ կերպով է դնում յեղափոխութեան խնդիրը, այն խնդիրը, որ սովորաբար սոցիալ-դեմոկրատներն օպպորտիւնիզմից դըրւած լր-

ուութեան են մատնում թողնելով որ այդ հարցը բացառապէս անարխիստները «մշակեն»: Եւ այդ հարցը դնելով էնգելսը բանի էութեանն է անցնում՝ արդեօք կոմունան պետութեան, այսինքն իրրեւ տիրող դասակարգ կազմակերպւած պրոլետարիատի յեղափոխական իշխանութեամբ աւելի չըպլտի օգտւէր:

Տիրող պաշտօնական սոցիալ-դեմոկրատիան սովորաբար այն հարցին՝ թէ ո՞րն է պրոլետարիատի կոնկրետ անելիքը յեղափոխութեան ընթացքում պատասխանում էր կամ ուղղակի Ֆիլիստերի հեգնանքով կամ լաւագոյն դէպքում ծուռ ու մոռ սոփեստական Ֆրազով թէ՛ «այդ իր ժամանակին կերեւայ»: Եւ անարխիստներն իրաւունք էին ստանում ասելու այդ սոցիալ-դեմոկրատիայի հասցէին որ նա դաւաճանում է բանւորներին յեղափոխականօրէն դաստիարակելու խնդրին: Էնգելսն օգտագործում է վերջին պրոլետարական յեղափոխութեան փորձը հէնց այն բանի համար որ կոնկրետ կերպով ուսումնասիրէ թէ ի՞նչպէս եւ ի՞նչ պիտի անի պրոլետարիատը բանկերի եւ պետութեան վերաբերմամբ:

3.— Նամակ Բէրէլէն

Եթէ ոչ ամենանշանաւորը, ապա ամենանշանաւոր դատողութիւններից մէկն է Մարքսի եւ էնգելսի պետութեան խնդրին ներդրւած դրւածքներում հետեւեալ հատւածը, որ գտնոււմ ենք էնգելսի 1875 թւի մարտի 18—28-ին Բէրէլին դրած նամակում: Փակագծի մէջ նիշենք, որ այդ նամակը. որքան մեզ յայտնի է, առաջին անգամ տպագրել է Բէրէլը իր մեմուարների երկրորդ հատորում («Իմ կեանքից») որը լոյս է տեսել 1911 թւին, այսինքն այդ նամակը գրւելուց եւ . աղարկուելուց 36 տարի անց: Քննադատելով հէնց նոյն Գոթեան ծրագրի նախագիծը, որը քննադատել է եւ Մարքսը Բրակէլին դրած

հուշակալոր նամակում՝ Էնգելսը յատկապէս պետութեան խնդրին դառնալով գրում էր Բէքէլին հետեւեալը:

...Ազատ ժողովրդական պետութիւնը դարձաւ ազատ պետութիւն: Ըստ այդ խօսքերի քերականական իմաստի ազատ պետութիւնն այն է, որում պետութիւնն ազատ է իր քաղաքացիների նկատմամբ, այսինքն բռնակալական կառավարութիւն ունեցող պետութիւնը: Պէտք էր թողնել այդ ողջ դատարկաբանութիւնը, մանաւանդ Կոմմունից յետոյ, որը արդէն իսկական իմաստով պետութիւն չէր: «Ժողովրդական պետութեամբ» անարխիստները աւելի քան բաւականաչափ մեր աչքն են ծակել, թէ եւ արդէն Մարքսի գրածքը Պրուդոնի դէմ եւ ապա «Կոմմունիստական Մանիֆեստը» ուղղակի ասում են, որ սոցիալիստական հասարակակարգը մտցնելուց յետոյ պետութիւնն ինքն իրան (sich auflöst) լուծւում է: Քանի որ պետութիւնը լոկ անցողական մի հաստատութիւն է, որից պրոյետարիատն ստիպւած է օգտւել պայքարի, յեղափոխութեան ընթացքում իր հակառակորդներին բռնութեամբ ճնշելու համար՝ ուստի ազատ ժողովրդական պետութեան մասին խօսելը զուտ անմտութիւն է. քանի որ պրոլետարիատը զեռ կարիք ունի պետութեան, նա այդ կարիքն զգում է ոչ թէ ազատութեան համար, այլ իր հակառակորդներին ճնշելու համար, իսկ երբ ազատութեան մասին խօսելը հնարաւոր է դառնում, այն ժամանակ պետութիւնն իբրեւ այդպիսին դադարում է գոյութիւն ունենալուց: Ուստի մենք կառաջարկէինք ամեն տեղ պետութիւն խօսքի տեղ դնել՝ «համայնք» (Gemeinwesen) գեղեցիկ, հին գերմանական մի խօսք, որ համապատասխան է

Փրանսիական կոմմուն բառին: (գերմ. բնագրի 322 եր.):

Պէտք է աչքի առաջ ունենալ, որ այս նամակը վերաբերւում է կուսակցական այն ծրագրին, որը Մարքսը քննադատում էր այս նամակից միայն մի քանի շաբաթ յետոյ գրած իր նամակում (Մարքսի նամակը — 1875 թւի մայիս 5) եւ որ Էնգելսը այն պահին Մարքսի հետ միասին էր ապրում Լոնդոնում: Ուստի վերջին Փրագում «մենք» ասելով Էնգելսն անտարակոյս իր եւ Մարքսի անունից է որ առաջարկում է գերմանական բանտրական կուսակցութեան առաջնորդին դուրս գցել ծրագրից «պետութիւն» բառն ու փոխարինել այն «համայնք» բառով:

Որպիսի վայնասուն պիտի բարձրացնէին «անարխիզմի» մասին օպպորտիւնիզմին յարմարեցրած «մարքսիզմի» այժմեան կեղծարար զլխաւորները, եթէ նրանց առաջարկէր մի այդպիսի ուղղում մտցնել ծրագրում:

Թող ունան: Այդ բանի համար բուրժուազիան նրանց կըզովէ: Իսկ մենք մեր գործին կը նայենք: Մեր կուսակցութեան ծրագիրը վերաքննելիս Մարքսի եւ Էնգելսի խորհուրդը պէտք է ի նկատի առնել, որպէսզի ճշմարտութեանն աւելի մօտ լինենք, որպէսզի աղճատումներից ազատելով վերականգնենք մարքսիզմը, որպէսզի աւելի ուղիղ գծով առաջ տանենք բանտր դասակարգի պայքարը յանուն իր ազատման: Բուլճերիկների մէջ հաւանորէն Մարքսի եւ Էնգելսի խորհուրդի հակառակորդ չի գրտնւի: Տերմինի հարցն է միայն որ թերեւս որոշ դժւարութիւն առաջացնէ:

Գերմաներէն երկու բառ կայ «համայնք» նշանակութեամբ, Էնգելսն այդ երկու բառից ընտրել է այն, որը նշանակում է ոչ թէ առանձին համայնք, այլ համայնքների գումար, համայնքների սեւտեմ: Ռուսերէն

այդպիսի բառ չկայ եւ դուցէ հարկ լինի վերցնել ֆրանսերէն «կոմմուն» բառը, թէեւ դա եւս իր անյարմարութիւնն ունի:

«Կոմմունը բուն իմաստով պետութիւն չէր» ահա Էնգելսի կարեւորագոյն տեսական պնդումը: Վերն աւածներէից յետոյ այս պնդումը միանգամայն հասկանալի է: Կոմմունը պետութիւն լինելուց դադարում էր որ չափով որ նա հարկադրւած էր ճնշել ոչ թէ բնակչութեան մեծամասնութիւնն, այլ լոկ փոքրամասնութիւնը (հալըստահարիչներին): Բուրժուական պետական մեքենան նա փչեց: Ճնշման յատուկ ոյժի փոխարէն հանդէս էր դալիս ինքը բնակչութիւնը: Այդ բոլորը — չեղումներ են պետութիւնից բառի բուն իմաստով: Եւ եթէ Կոմմունը ամբապնդէ՛ր՝ նրա մէջ իրենք իրենց «կրմահանային» պետութեան հետքերը եւ հարկ չէր լինի որ նա «վերացնէ» պետութեան հաստատութիւնները: Այդ հաստատութիւններն իրենք իրենց կըղաղարէին գործելուց, քանի որ անելու բան չէին ունենայ:

«Անարխիստները «ժողովրդական պետութեամբ» մեր աչքը ծակում են»: Այս ասելիս Էնգելսն ամենից առաջ աչքի առաջ ունի Բակունինին եւ նրա յարձակումները գերմանական սոցիալ-դեմոկրատներին վրայ: Էնգելսն այդ յարձակումներն ուղիղ է համարում այն չափով, որ չափով որ ժողովրդական պետութիւնը նոյնքան անիմաստ եւ սոցիալիզմից չեղող մի բան է, որքան եւ «ազատ ժողովրդական պետութիւնը»: Էնգելսը աշխատում է չափել գերմանական սոցիալ-դեմոկրատներին պայքարը անարխիստների դէմ, այդ պայքարը ուղիղ սկզբունքի վրայ դնել, ազատել այդ պայքարը «պետութեան» վերաբերեալ օպպորտունիստական նախադաշնութիւններից: Աւա՛ղ: Էնգելսի նամակը 36 տարի փակւած

մնաց: Ներքեւում մենք կըտեսնենք որ այդ նամակի հըրատարակութիւնից յետոյ եւս Կաուցկին յամառ կերպով կրկնում է իրապէս նոյն սխալները, որոնցից նախագգուչացնում էր Էնգելսը:

Բէթէլը պառասխանել է Էնգելսին 1875 թ. սեպտ. 21 ին դրած իր նամակով, ուր ի միջի այլոց ասում է թէ ինքը «միանգամայն համաձայն է» Էնգելսի ծրագրի նախագծին վերաբերող դատողութեանը եւ որ ինքը նախատել է Լիբկնէխտին սրա զիջողականութեան համար (Բէթէլի մեմուարների գերմ. հրատ. II հ. եր. 304):

Բայց եթէ վեր առնենք Բէթէլի «Մեր նպատակները» բրոշիւրը կըտեսնենք որ այդտեղ նա բոլորովին սխալ դատողութիւններ է տալիս պետութեան մասին. «պետութիւնը պէտք է դասակարգային տիրապետութեան վրայ հիմնւած պետութիւնից ժողովրդական պետութիւն դարձնել» («Unsere Ziele» 1886 եր. 14):

Այդպէս է տպւած Բէթէլի բրոշիւրի 9րդ (իններորդ) հրատարակութեան մէջ: Զարմանալի չէ որ պետութեան վերաբերեալ այդ յամառ կրկնող օպպորտունիստական դատողութիւնը ներս է ծծել գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիան, մանաւանդ որ Էնգելսի բացատրութիւնները ծալած ու պահւած էին մնում, իսկ ողջ կենսական միջավայրը յեղափոխութիւնից «յետ էր սովորեցնում»:

4. Էրֆուրտեան ծրագրի նախագծի ֆննդատութիւնը:

Երբ քննութեան է առնւում մարքսիզմի ուսմունքը պետութեան մասին՝ չի կարելի անուշադիր թողնել Էրֆուրտեան ծրագրի նախագծի այն քննադատութիւնը, որ Էնգելսը 1891 թւի յունիս 29 ին ուղարկել է Կաուցկուն, բայց որը լոյս է ընծայւել «Neue Zeit»-ում միմիայն դըրանից տասը տարի յետոյ: Զի կարելի անուշադիր թողնել այդ նրա համար, որ նա սոցիալ դեմոկրատիայի

Հէնց պետական շինարարութեան խնդրին վերաբերող օպպոզիտիւնիստական հայեացքները քննադատութեան է նւիրւած:

Թուուցիկ կերպով կարելի է նիշել եւ այն, որ էկոնոմիայի խնդրի վերաբերմամբ եւս էնգելսը տալիս է մի վերին աստիճան գնահատելի ցուցմունք, որը ցոյց է տալիս, թէ որքան ուշադիր եւ խոհուն կերպով է հետեւելիս եղել նա Հէնց նորագոյն կապիտալիզմի ձեւափոխումներին եւ դրա համար ինչպէս կարողացել է որոշ չափով նախագուշակել մեր, իմպերիալիստական շրջանի խնդիրները: Ահա այդ ցուցմունքը:

Կապիտալիզմը բնորոշելու համար ծրագրի նախագծում գործածւած «պլանաչափութեան» բացակայութեան (Planlosigkeit) դարձածի առթիւ էնգելսը գրում է.

«Եթէ մենք ակցիոներական ընկերութիւններից անցնում ենք թրքստներին, որոնք հպատակեցնում են իրենց եւ մոնոպոլիզացիայի են ենթարկում արգելաբերութեան ամբողջ ճիւղեր, ահա այստեղ վերանում է ոչ միայն մասնաւոր արտադրութիւնը, այլ եւ պլանաչափութեան բացակայութիւնը» (Neue Zeit, 20 տարի, հատ. I, 1901—2 եր. 8):

Այստեղ նորագոյն կապիտալիզմի, այսինքն իմպերիալիզմի տեսական գնահատութեան հիմնական զիծն է վերցրւած, այսինքն այն, որ կապիտալիզմը դառնում է մոնոպոլիստական կապիտալիզմ: Վերջին բառը հարկադրւած ենք ընդգծել, որովհետեւ ամենատարածւած սխալը այն բուրժուական — ռեֆորմիստական պնդումն է, որ իբր թէ մոնոպոլիստական կամ պետական մոնոպոլիստական կապիտալիզմն արդէն կապիտալիզմ չէ, արդէն կարող է «պետական սոցիալիզմ» անւանւել եւ

այլն: Կատարեալ պլանաչափութիւն թրքստներն իհարկէ չեն տւել, մինչեւ այժմ չեն տալիս եւ չեն կարող տալ: Բայց, որ չափով որ նրանք տալիս են պլանաչափութիւն, որ չափով որ կապիտալի մագնատները ազգային կամ միջազգային մասշտաբով հաշի են առնում արտադրութեան քանակը, որ չափով որ կանոնաւորում են այն պլանաչափ ձեւով, այնչափ մենք դեռեւս կապիտալիզմի շրջանում թէպէտեւ նրա նոր բայց այնուամենայնիւ կապիտալիզմի շրջանում ենք գտնւում: Այն բանը որ այդ կապիտալիզմը «մօտիկ» է սոցիալիզմին բանը որ այդ կապիտալիզմը «մօտիկ» է սոցիալիստական պրոլետարիատի իսկական ներկայացուցիչների համար ապացոյց պիտի ծառայէ սոցիալիստական յեղափոխութեան մօտիկութեան, հեշտութեան, իրագործելիութեան, անյետաձգելիութեան եւ ոչ թէ ապացոյց որ պէտք է համբերատար վերաբերւել այդ յեղափոխութեան ժխտմանը եւ կապիտալիզմի գոնազարգելուն, որով զբաղւում են բոլոր ռեֆորմիստները:

Բայց դառնանք պետութեան խնդրին:

Էնգելսը երեք տեսակ առանձնապէս գնահատելի ցուցմունքներ է տալիս. — նախ՝ հանրապետութեան խնդրի մասին, երկրորդ՝ պետութեան կազմակերպման և ազգային խնդրի միջեւ եղած կապի մասին եւ երրորդ՝ տեղական ինքնավարութեան մասին:

Ինչ վերաբերում է հանրապետութեան՝ էնգելսն այդ դարձրել է էրֆուրտեան ծրագրի իր քննադատութեան ծանրութեան կենտրոնը: Իսկ եթէ մենք մտաբերենք թէ ինչ նշանակութիւն ունի էրֆուրտեան ծրագիրը ողջ միջազգային սոցիալ — դեմոկրատիայի մէջ, թէ ինչպէս նա օրինակ է դարձել ողջ երկրորդ Ինտերնացիոնալի համար, ապա առանց չափազանցութեան հասնելու կա-

բող ենք ասել, Էնդելսն այստեղ ողջ երկրորդ Ինտերնացիոնալի օպորտունիզմն է քննադատում ։

«Նախագծի քաղաքական պահանջների մէջ մեծ թերութիւն կայ ։ Այդտեղ չըկայ այն (նոտրգիրը Էնդելսինն է) ինչ որ իրապէս պէտք էր ասել» ։

Եւ ապա բացատրում է, որ գերմանական սահմանադրութիւնը իրօք 1850 թւականի ամենառէակցիոն սահմանադրութեան պատճէնն է, որ ռալիստազը, ինչպէս Վելհէլմ Լիբկնեխտն է ասել, արսուլիւտիզմի թզնուտերեն է եւ որ հիմք ունենալ այն սահմանադրութիւնը, որ օրինակական է դարձնում բոլոր մանր պետութիւններն ու գերմանական մանր պետութիւնների դաշնակցութիւնը, կամենալ իրագործել «աշխատանքի բոլոր գործիքների ընդհանրութեան սեփականութիւն դարձնելը» — «ակնբախ անմտութիւն է» ։

«Այդ թեման շօշափելը վտանգաւոր բան է» — աւելացնում է Էնդելսը լաւ իմանալով որ Գերմանիայում ծրագրում լեզալ կերպով դնել հանրապետութեան պահանջը չի կարելի ։ Բայց Էնդելսը պարզէ ի պարզ չի հաշտւում այդ ակնյայտ նկատումի հետ, որով «բոլորը» բաւականանում են ։ Էնդելսը շարունակում է ։ «Բայց այնուամենայնիւ գործը պէտք է առաջ տանել ։ Թէ որ աստիճան դա անհրաժեշտ է, ցոյց է տալիս այն օպորտունիզմը, որ հէնց այժմ ծաւալում է (eireissende) սոցիալ — դեմոկրատական մամուլի խռրատգոյն մասի էջերում ։ Վախենալով որ կը վերականգնւի սոցիալիստների դէմ ուղղած օրէնքը կամ մտաբերելով այդ օրէնքի տիրապետութեան ժամանակարաւ վաղաժամ յայտարարութիւնները՝ այժմ ուղղում են, որ կուսակցութիւնը Գերմանիայի այժմեան օրինակարգը

բաւարար ընդունէ իր բոլոր պահանջները խաղաղ միջոցով իրագործելու համար»... ։

Այն, որ գերմանական սոցիալ-դեմոկրատները բացառիկ օրէնքի վերականգնումից վախենալով էին դործում, այդ հիմնական փաստն Էնդելսը առաջ է քաշում եւ առանց տատանելու դա օպորտունիզմ է անւանում եւ հէնց Գերմանիայում հանրապետութեան եւ ազատութեան բացակայութիւնն աչքի առաջ ունենալով յայտարարում է, որ բոլորովին անմիտ են «խաղաղ» ճանապարհով դործելու երազները ։ Էնդելսը հարկ եղածին չափ զգոյշ է եւ իրան չի կաշկանդում ։ Նա ընդունում է, որ այն երկիրներում ուր հանրապետութիւն կայ կամ լայն ազատութիւն «կարելի է պատկերացնել» (միայն «պատկերացընէ՛լ») խաղաղ զարդացում դէպի սոցիալիզմը, բայց Գերմանիայում կրկնում է նա՝

... «Գերմանիայում, ուր կառավարութիւնը գրեթէ ամենակարող է, իսկ ռալիստազն ու բոլոր միւս ներկայացուցչական հաստատութիւնները իրական իշխանութիւնից զուրկ են, յայտարարել մի այդպիսի բան Գերմանիայում եւ այն առանց կարիքի, կ'ընշանակէ արսուլիւտիզմի վրայից պոկել թզնուտերեւ եւ անձամբ ծածկել նրա մերկութիւնը»... ։

Եւ իրօք գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի պաշտօնական առաջնորդներն ահադին մեծամասնութեամբ արսուլիւտիզմի մերկութիւնը ծածկողներ հանդիսացան, սոցիալ-դեմոկրատիայի այն առաջնորդները որոնք ծալեցին ու պահեցին «մահուդի տակ» Էնդելսի այս ցուցմունքները ։

... «Նման քաղաքականութիւնը վերջ ի վերջոյ կարող է լուի սխալ ճանապարհի վրայ դնել կուսակցութիւնը ։ Առաջ են քաշում ընդհանուր, արստրակտ քաղաքական խնդիրները եւ այդ ձեւով ծածկում են

մերձաւոր, կոնկրետ խնդիրները, որոնք առաջին իսկ խոշոր անցքի, առաջին իսկ քաղաքական կրիդիսի միջոցին իրենք-իրենց օրւայ հերթական խնդիրներ են դառնում: Դրանից ի՞նչ կարող է դուրս գալ եթէ ոչ այն, որ յանկարծ վճռական ընդդէմ կուսակցութիւնն անօգնական պիտի լինի, որովհետեւ վճռական խնդիրներում նրա շարքերում անորոշութիւն ու ամբիաբանութիւն է տիրում, որովհետեւ այդ խնդիրները երբէք քննութեան չեն ենթարկուել...

«Մեծ, հիմնական նկատումների այդ մոռացումը, յանուն օրւայ ընդդէմական շահերի, այդ ընդդէմական յանդուրժանքների յետեւից ընկնելն ու նրանց համար պայքար մղելը առանց դրանց գալիք հետեւանքների մասին մտածելու, այդ գալիք շարժումը ներկային զոհարելը դուրս է ելն «ազնիւ» դրողմանրից է բղխում: Բայց դա օպպորտունիզմ է եւ օպպորտունիզմ էլ կը մնայ, իսկ «ազնիւ» օպպորտունիզմը թերեւս աւելի վտանգաւոր է քան միւսները...

«Եթէ կայ մի բան որ ամէն կասկածից դուրս է, այդ այն է, որ մեր կուսակցութիւնն ու բանւոր դասակարգը իշխանութիւն կարող են ձեռք բերել միմիայն այնպիսի քաղաքական մի ձեւում, որպիսին դեմոկրատիկ հանրապետութիւնն է: Այդ վերջինն, ինչպէս արդէն ցոյց է տւել Ֆրանսիական մեծ յեղափոխութիւնը, սպեցիֆիկ ձեւ է պրոլետարիատի դիկտատուրայի համար»...

Այստեղ ինդելն առանձնապէս ցայտուն կերպով է կրկնում այն հիմնական դադաւարը, որը կարմիր դժի նման անցնում է Մարքսի բոլոր երկերում, այսինքն այն, որ դեմոկրատիկ հանրապետութիւնը ամենից շատ է մերձեցնում մեզ պրոլետարիատի դիկտատուրային: Որովհետեւ այդպիսի հանրապետութիւնը բնաւ չվերացնելով

կապիտալի իշխանութիւնը, հետեւապէս եւ մասսաների ճնշումն ու դասակարգային պայքարը, անխուսափելի կերպով տանում է դէպի այդ պայքարի այնպիսի ընդարկեալութիւն, ծաւալում եւ սրացում, որ եթէ արդէն հնարաւորութիւն է առաջ դալիս բաւարարելու ճնշած մասսաների հիմնական շահերը, ապա այդ հնարաւորութիւնն անխուսափելի կերպով եւ միմիայն պրոլետարիատի դիկտատուրայի մէջ է փրականանում, երբ մասսաների դեմ կազմաւորւում է փրականանում, երբ մասսաները կազմաւորւում պրոլետարիատն է հանդիսանում: Ողջ երկրորդ ինտերնացիոնալի համար սրանք եւս մարքսիզմի «մոռացած խօսքեր» են եւ ա՛յլ մոռացումը շատ վառ կերպով դրսեւորեց մենչեւիկների կուսակցութեան պատմութիւնը 1917 թւի ողսական յեղափոխութեան առաջին կիսամեակի ընթացքում: Բնակչութեան ազգային կազմի հետ կախած ֆեդերատիւ հանրապետութեան խնդրի մասին ինդելը դրում էր՝

...«Ի՞նչ պիտի դուրի ի փոխարէն այժմեան Գերմանիայի» (նրա ուղեւորութիւնն միապետական սահմանադրութեամբ եւ նոյնքան ուղեւորութեան բաժանումով մանր պետութիւնների, մի բաժանումով, որը յաւերժացնում է «պրոլետարիատութեան» առանձնայատկութիւնները փոխանակ այն մի ամբողջութիւն կազմող Գերմանիայի մէջ ձուլելու): «Ըստ իս անբաժան հանրապետութեան ձեւն է միայն որ կարող է գործադրել պրոլետարիատը: Ֆեդերատիւ հանրապետութիւնը դեռ այժմս էլ ընդհանուր առմամբ անհրաժեշտութիւն է ներկայացնում Միացեալ Նահանգների հսկայական տերրիտորիայի վրայ, թէեւ արեւելքում նա արդէն արդեւ է հանդիսանում: Ֆեդերատիւ հանրապետութիւնը առաջընթացութեան մի քայլ կը լինէր Անգլիայում, ուր երկու կողմը վրայ չորս ազգ է ապրում եւ չընայած որ պարլամենտը

մի է՝ իրար կողքի գոյութիւն ունեն օրէնսդրական երեք սխառեմ: Նա (Ֆեդեր. Հանրապետ.) վաղուց արդէն արդեւլը է դարձել փոքրիկ Զւիցարիայում եւ եթէ դեռ եւս կարելի է տանել այնտեղ Ֆեդերատիւ Հանրապետութեան գոյութիւնը — միմիայն նրա Համար, որ Զւիցարիան եւրոպական պետական սիստեմի մէջ զուտ սրատիւ անդամի դերով է բաւականանում: Գերմանիայի Համար նրա Ֆեդերալիստական զւիցարացումը յետադիմութեան մի խոշոր քայլ էր յինչէր:

«Ներկու կէտ կայ, որ զանազանում է դաշնակցական պետութիւնը միտնգամայն մի պետութիւնից — դա այն է, որ նախ՝ դաշնակցութեան մէջ մտնող պետութիւններից ամեն մէկն իր յատուկ քաղաքացիական եւ քրէական օրէնսդրութիւնն ունի, իր յատուկ դատարանական կազմը եւ ալաւ այն՝ որ, Ժողովրդապետական ներկայացուցչութեան պալատի կողքին գոյութիւն ունի պետութիւնների ներկայացուցչութեան պալատը եւ այդտեղ ամեն մի կանառն ձայն է տալիս իրենւ այդպիսին, անկախ այն բանից փոքր է այդ կանառները թէ մեծ: Գերմանիայում դաշնակցական պետութիւնը փոխանցում է դէպի միանգամայն մի, պետութիւնը եւ 1866 ու 1870 թւականների «ի վերուստ կատարած յեղափոխութիւնը» ոչ թէ պէտք է յետ դարձնել այլ լրացնել «յեղափոխութեամբ ի ներքուստ»:

Էնգելսը պետութեան ձեւի խնդրի նկատմամբ ոչ մի-
այն անտարբերութիւն չի արտայայտում, այլ ընդհակա-
ռակը՝ Զանում է առանձնապէս մանրազնին անալիզի եւ-
թարկել հէնց փոխանցիկ ձեւերը, որպէսզի ամեն մի ա-
ռանձին դէպքի կոնկրետ պատմական յատկութիւնն աչ-

քի առաջ ունենալով հաշւի տոնի թէ ինչից դէպի ինչն է
տանում տւեալ փոխանցիկ ձեւը :

Էնդեղւն ինչպէս եւ Մարքոս պրոլետարիատի եւ պրո-
լետարական յեղափոխութեան տեսակէտից պաշտպան է
կանդիդատ դեմոկրատիկ ցնեւորալիզմին (կենտրոնականու-
թեան) , մի՛ եւ անրաժամն հանրապետութեան :

Փեղերատիւ հանրապետութիւնը նա քննում է կամ
երբ բացառութիւն ու արգելք զարգացման համար կամ
երբ փոխանցում («պէ՛րէ՛խոտ») միապետութիւնից դէպի
ցենտրալիստական հանրապետութիւնը, իրբեւ «մի քայլ
դէպի առաջ» որոշ յատուկ պայմաններում: Եւ այդ յա-
տուկ պայմանների շարքում առաջ է բերւում ազգային
խնդիրը:

խնդիրը:

Ոչ էնդեւր, ոչ էլ Մարքսը՝ չընայած այն անհնայ քննադատութեան, որին ենթարկուած են նրանք մանր պետութիւնների ոչակցիւնութիւնը եւ այդ ոչակցիւնութեան քողարկումը ազգային խնդրով որոշ կոնկրետ դէպքերում, ոչ մի տեղ եւ երբէք ազգային խնդիրն իրենց զլխից ռազ անելու ճգոման ստւեր անգամ ցոյց չեն տւել, ճգոման, որով մեղանչում են յաճախ հոլլանդական եւ բնական մարքսիստները, որոնք ելակէտ ունեն ամենաօրինական պայքարը ընդդէմ «իրենց» փոքրիկ պետութիւնների քաղքենիօրէն-նեղ նացիոնալիզմի:

Անգամ Անգլիայում, ուր թուում էր, ե՛ւ աշխարհագը-
րական պայմանները, ե՛ւ լեզուի ընդհանրութիւնը, ե՛ւ շատ
հարիւրամեակների պատմութիւնը «վերջ են դրել» Անգ-
լիայի առանձին մանր հատւածների ազգային խնդրին,
նոյնիսկ այստեղ էնգելսը հաշի է առնում այն պարզ
իստութիւն, որ ազգային խնդիրը գեռ եւս ապրած-անցած է
եւ դրա համար ֆեդերատիւ հանրապետութիւնը «յառա-
ջագիծութեան մի քայլ» է համարում: Հասկանալի է որ
այստեղ ֆեդերատիւ հանրապետութեան քննադատութիւ-

նից եւ ցենտրալիստական-դեմոկրատիկ հանրապետութեան ամենալճոական սրբապաշտանդից հրաժարելու սուերն անգամ չկայ :

Բայց դեմոկրատիկ ցենտրալիզմն էնդելսը բնաւ այն բիւրոկրատիկ իմաստով չի ըմբռնում, որպիսի իմաստով գործածում են այդ հասկացողութիւնը մանր-բուրժուական իդէոլոգներն ու դրանց թւում անաբխատները : Յենտրալիզմն ըստ էնդելսի չի բացասում այնպիսի լայն ինքնավարութիւն, որը «կոմսոններին» եւ շրջանների կողմից պետութեան միութիւնը պաշտպանելու հետ միասին վերացնում է ամեն տեսակի բիւրոկրատիզմն ու ի վերուստ «հրամանատուութիւնը» :

.. «Ուրեմն — մի, հանրապետութիւն» — գրում է էնդելսը, զարգացնելով մարքսիզմի հայեացքները պետութեան մասին, «բայց ոչ թէ այժմեան Ֆրանսիական հանրապետութեան իմաստով, Ֆրանսիական հանրապետութեան, որն իրենից ներկայացնում է ոչ աւել մի բան, քան 1798 թիւն հիմնած մի կայսրութիւն (իմպերիա) առանց կայսեր (իմպերատորի) : 1792 թիւց մինչեւ 1798 թիւն ամեն մի Ֆրանսիական դեպարտամենդ, ամեն մի համայնք (Gemeinde) լիակատար ինքնավարութիւն էր վայելում ըստ ամերիկեան օրինակի եւ այդ պէտք է ունենանք եւ մենք : Թէ ինչպէս պէտք է կազմակերպել ինքնավարութիւնը եւ ինչ կերպ կարելի է եօլա դնալ առանց բիւրոկրատիայի — այդ ցոյց են տւել մեզ եւ ապացուցանել են Ս. մերիկեան եւ Ֆրանսիական առաջին հանրապետութիւնը եւ այժմ էլ դեռ ցոյց են տալիս Կանադան, Աւստրալիան եւ միւս անդլիական կոլոնիաները : Եւ այդ ձեւի դաւառական (շրջանային) եւ համայնական ինքնավարութիւնն աւելի ազատ մի հաստատութիւն է, քան օրինակի համար, դիցարական ֆեդերալիզ-

մը, ուր ճիշտ է՝ կանտոնը շատ անկախ է բունդի (այսինքն ամբողջ ֆեդերատիւ պետութեան) նկատմամբ, բայց անկախ է նաեւ դաւառի (բեղիկի) նրկատմամբ եւ համայնքի նկատմամբ : Կանտոնական կառավարութիւնները նշանակում են դաւառապետներ (չտատհալտերներ) եւ պրեֆեկտներ — մի բան, որ բնաւ դոյութիւն չունի անդլիական լեզուով խօսող երկրներում եւ որը մենք մեզ մօտ նոյնպէս վճռական կերպով պիտի վերացնենք, ինչպէս եւ պրոլետական լանդրմաներին ու ռեզիւրոնգստներին» (կոմիսարներին, դաւառապետներին, նահանգապետներին, առհասարակ՝ վերեւից նշանակած չինովնիկներին) : էնդելսն առաջարկում է այդ բանին համապատասխան՝ ծրագրի ինքնավարութեան վերաբերող կէտը ձեւակերպել հետեւեալ կերպով՝ — «լիակատար ինքնավարութիւն — շրջանում (նահանգում, երկրամասում) դաւառում եւ համայնքում ընդհանուր ձայնութեամբ ընտրւած չինովնիկների միջոցով, վերացում բոլոր տեղական-շրջանային իշխանութիւնների, որոնք պետութիւնից են նշանակւած» :

Կերենսկու եւ միւս «սոցիալիստ» մինիստրների ձեռքով փակւած «Պրաւդա» («Ճշմարտութիւն») թերթում (1917 թ. Մայիսի 28-ին թիւ 68) եւ արդէն առիթ եւ ունեցել մատնանիչ անելու թէ ինչպէս այդ կէտում — եւ իհարկէ ոչ միմիայն այդ կէտում — մեր իբր թէ յեղափոխական դեմոկրատիայի, իբր թէ սոցիալիստ ներկայացուցիչները դեմոկրատիզմից ազտղակող չեղումներ էին կատարում :

Եւ պարզ է որ այն մարդիկ, որ «կոալիցիայով» իրենց կապել էին իմպերիալիստական բուրժուազիայի հետ պիտի խուլ մնային այդ ցուցմունքների նկատմամբ :

Շատ կարեւոր է նիշել, որ Էնդելսը, փաստերը ձեռին, ամենաճշգրիտ օրինակով հերքում է այն չափից դուրս տարածւած (մանաւանդ մանր թուրքուական դեմոկրատիայի մէջ) նախապաշարմունքը, որ իբր թէ Ֆեդերատիւ հանրապետութիւնը աւելի ազատ է քան ցենսորայիստականը: Դա սխալ է: Այն փաստերը, որ առաջ է բերում Էնդելսը 1792—1798 թւականների ցենսորայիստական Ֆրանսիական եւ Ֆեդերատիստական Չեիցարական հանրապետութեան վերաբերմամբ՝ հերքում են այդ նախապաշարմունքը: Իսկապէս դեմոկրատիկ-ցենսորայիստական (կենտրոնացած) հանրապետութիւնն աւելի է ազատութիւն աւել, քան Ֆեդերատիստականը (դաշնակցականը): Կոմ այլ խօսքով՝ ամենալայն տեղական, շրջանային, եւ այն ազատութիւնը որ տրւել է երբեւիցէ պատմութեան մէջ՝ աւել է ցենսորայիստական, ոչ թէ Ֆեդերատիստական հանրապետութիւնը:

Այս փաստի վրայ ինչպէս եւ առհասարակ Ֆեդերատիւ եւ ցենսորայիստական հանրապետութեան եւ տեղական ինքնավարութեան խնդրի վրայ մեր կուսակցական պրոպագանդի եւ ազիտացիայի ժամանակ բաւականաչափ ուղղորդութիւն չի դարձել եւ չի դարձում:

5.— Մարքսի «Քաղաքացիական պայքարը Ֆրանսիայում» գրքի 1891 թւականի հրատարակութեան առաջաբանը:

1891 թ. Մարտի 18 թւակիր առաջաբանում, որ գրւած է եղել «Քաղաքացիական պայքարը Ֆրանսիայում» գրքի 3-րդ հրատարակութեան համար, բայց նախ լոյս է տեսել «Neue Zeit» (Նոր ժամանակ) ամսագրում՝ Էնդելսը պետութեան վերաբերմամբ բռնելիք դիրքի խնդրի հետ կապւած մի շարք խնդիրների նկատմամբ հետաքրքրական թուեցիկ դիտողութիւնների հետ միասին

տալիս է նաեւ Կոմմունի տւած դասերի մի վերին աստիճան ցայտուն ամփոփում: Այդ ամփոփումը՝ խորացած հեղինակին Կոմմունի օրերից բաժանող քսանամեայ շրջանի փորձի շնորհիւ, ուղղւած է յատկապէս պետութեան վերաբերմամբ Գերմանիայում տարածւած «սնահաւատութեան» դէմ եւ իրաւամբ կարող է համարւել մարքսիզմի վերջին խօսքը մեր քննութեան ենթակայ խնդրի նկատմամբ:

Էնդելսը նկատում է որ Ֆրանսիայում ամեն մի յեղափոխութիւնից յետոյ բանւորները զինւած էին լինում. «դրա համար պետութեան դեկի մօտ կանգնած բուրժուաների առաջին պատգամն էր, զինաթափ անել բանւորներին: Եւ այստեղից է, որ բանւորների ձեռքով նւաճած ամեն մի յեղափոխութիւնից յետոյ ծագում էր նոր պայքար, որի վերջում բանւորները յաղթում էին»...

Նոյնքան կարճառօտ եւ նոյնքան արտայայտիչ է բուրժուական յեղափոխութիւնների փորձի հաշւաբարդը: Բանի էութիւնը, — ի միջի այլոց եւ պետութեան խնդրի նկատմամբ — (արդեօք զէնք ունի՞՞ ճնշւած դասակարգը) — ըմբռնւած է այստեղ հրաշալի կերպով:

Ահա հէնց այդ էութիւնն է որ ամենից յաճախ են լրութեան մատնում թէ պրոֆեսսորները, որ բուրժուական իդէոլոգիայի ազդեցութեան տակ են գտնւում, թէ մանր-բուրժուական դեմոկրատները: 1917 թւականի ռուսական յեղափոխութեան մէջ «մենշեւիկ», «եւս մարքսական յեղափոխութեան ցենտրիստական յեղափոխութիւնների սխալ» Ծերեթեւիին բուրժուական յեղափոխութիւններից դուրս տալու պատիւն ընկաւ (Կաւենեակի՞ պատիւ): Իր Յունիսի 9-ին արտասանած պատմական ճառում Ծերեթեւիին բերնից բաց թողեց, որ բուրժուական վճռական պիտի լինի Պիտերի (Պետերբուրգի) բանւորներին զինաթափ անելու գործում եւ այդ վճիռը նա

իւր վճռի եւ առհասարակ «պետական» անհրաժեշտութեան տեղ էր ծախում :

Ծերեթեւիկի Յունիսի Գ-ին արտասանած պատմական ճառը 1917 թւի յեղափոխութեան ամեն մի պատմագրի համար ամենարացայայտ մի իլլիւստրացիա պիտի ծառայի այն բանի թէ ինչպէս Ծերեթեւիկի առաջնորդած է-սէրները եւ մենչեւիկների պլօկը անցաւ պուրժուազիայի կողմը ընդդէմ յեղափոխական պրոլետարիատի :

Էնգելսի միւս անցողակի նկատողութիւնը, որ նոյնպէս կապ ունի պետութեան խնդրի հետ, կրօնին է վերաբերում :

Յայտնի է որ գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիան քանի դնում նեխում էր եւ դառնալով աւելի ու աւելի օպպորտունիստական՝ իջնում էր դէպի «կրօնը մասնաւոր գործ յայտարարելու» հռչակաւոր Փորմուլի Փիլիստերական ծուռ մեկնութիւնը :

Այսինքն՝ այդ Փորմուլը մեկնարանում էր այնպէս, որ դուրս էր գալիս թէ յեղափոխական պրոլետարիատի կուսակցութեան համար եւս կրօնը մասնաւոր գործ է : Ահա, պրոլետարիատի յեղափոխական ծրագրին կատարեալ դաւաճանելու դէմ էր, որ ծառացաւ ու բողոքեց Էնգելսը, որը 1891 թւին դիտում էր իր կուսակցութեան շարքերում օպպորտունիզմի ամենաթոյլ ծիւրերը եւ որն այդ պատճառով շատ զգոյշ էր արտայայտուում :

«Բանի որ Կոմմունի-մէշ նստած էին բացառապէս բանւորներ կամ բանւորական ճանաչած ներկայիչներ՝ նրա (Կոմմունի) բոլոր վճիռները լիովին պրոլետարական ընդթ էին կրում : Այդ կոմմունը կամ դեկրետներ է արձակում այնպիսի ու-Փորմներ ժամանակ հանրապետական բուրժուազիան հրաժարեց միմիայն իր տոոր վախկո-

տութեան պատճառով եւ որոնք բանւոր դասակարգի ազատ գործունէութեան անհրաժեշտ հիմքն են կազմում : Ահա այդպիսին՝ այն սկզբունքի իրականացումն է թէ՛ պետութեան վերաբերմամբ կրօնը սոսկ մասնաւոր գործ է : Կամ թէ չէ Կոմմունը հրատարակում է այնպիսի դեկրետներ, որոնք ուղղակի բանւոր դասակարգի շահերի պահանջից էին բղխում եւ որոնք մասամբ խոր կերպով մտնում էին հին հասարակութեան ճեղքածքի մէջ :

Էնգելսը «պետութեան վերաբերմամբ» խօսքը դիտմամբ ընդգծել է ուղղելով իր հարածը շեշտակի կերպով դէպի գերմանական օպպորտունիզմը, որ կրօնը անհատական գործ էր յայտարարում կուսակցութեան վերաբերմամբ եւ այդպիսով ցած էր իջեցնում յեղափոխական պրոլետարիատի կուսակցութիւնը, հաւասարեցնելով նրան գոհհիկ «ազատամիտ» քաղքենութեան, որը պատրաստ էր ընդունելու կրօնական ազատ կացութիւնը եւ հրաժարելու ժողովրդին յիմարացնող կրօնական ա-Փիոնի դէմ կուսակցականօրէն պայքար մղելուց :

Գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի ապագայ պատմագիրը, այդ կուսակցութեան 1914 թւականի անկման արմատները հետախուզելիս՝ հետաքրքրութեան արժան շատ առատ նիւթ պիտի գտնի սկսած կուսակցութեա իդէական առաջնորդ Կոնցկու յօղածներում գրած ծուռ ու մուռ, օպպորտունիզմի առջեւ դռները լայն բաց անող յայտարարութիւններից մինչեւ կուսակցութեան վերաբերմունքը դէպի «Los-von-Kirche-Bewegung» — (եկեղեցուց անջատման ձգտող շարժումը), 1913 թւին :

Սակայն առաջ անցնենք եւ տեսնենք թէ Էնգելսն ինչպէս էր Կոմմունից քսան տարի անց նոյն Կոմմունի

տւած դասերի հաշւարդար կատարում մարտնչող պը-
րութեաւորիատի համար :

Եւ ահա թէ այդ դասերից որն էր առաջ քաշուած նա :

»Նախկին սոցիալիստական կառավարութեան ճնշիչ իշխանութիւնը՝ զօրքը, քաղաքական ոստի-
կանութիւնը, բիւրոկրատիան, որ Նապոլէոնն ըս-
տեղծեց 1798 թւին եւ որն այդ օրւանից սկսած ըն-
դունել է ամեն կառավարութիւն իրրեւ մի ցանկալի
գործիք եւ օգտագործել է այդ գործիքն ընդդէմ իր
հակառակորդներին, հէնց այդ իշխանութիւնը պի-
տի տապալւէր Ֆրանսիայի բոլոր կողմերում, ինչ-
պէս տապալւեց Պարիզում» :

«Կոմմունն սկզբից իսկ պիտի ընդունէր, որ
բանւոր դասակարգը տիրող դառնալով չի կարող
այեւս տիրութիւն անել հին պետական մեքենայի
օգնութեամբ, որ բանւոր դասակարգը իր նոր ձեռք
բերած տիրապետութիւնը նորից չկորցնելու հա-
մար պիտի մի կողմից վերացնի ճնշման ողջ հին
մեքենան, որը մինչ այդ գործադրւել է իրա, բան-
ւոր դասակարգի դէմ, իսկ միւս կողմից պիտի ա-
պահովէ ինքն իրեն իր սեփական ներկայացուցիչ-
ներից եւ չինովնիկներից յայտարարելով որ նրանք
բոլորը, առանց որեւէ խտրութեան, ամեն բոլոր
կարող են փոխարինւել»...

Ինգելսը նորից ու նորից ընդգծում է, որ ոչ միայն
միապետութեան ժամանակ, այլեւ դեմոկրատիկ հան-
րապետութեան ժամանակ պետութիւնը մնում է պետու-
թիւն, այսինքն՝ պահպանում է իր յատկանիշը, այն է՝
պաշտօնատար անձանց, «հասարակութեան ծառաներին»
նրա օրգաններին — նրա տէրերը դարձնելը :

Մինչ այժմ գոյութիւն ունեցած բոլոր պետու-
թիւններում անխուսափելի է եղել այդ պետութեան
օրգանների, հասարակութեան ծառաների — հա-
սարակութեան տէրեր դառնալը եւ Կոմմունը դրա
դէմ գործածեց երկու անխալ միջոց : Նախ՝ նա
բոլոր թէ՛ վարչական, թէ՛ դատաստանական, թէ՛
ժողովրդական կրթութեան պաշտօնների համար
նշանակում էր ընդհանուր ընտրական իրաւունքի
հիմամբ ընտրւած անձանց եւ միաժամանակ իրա-
ւունք տւեց ընտրողներին նրանց ուղած բոլոր թէ՛
կոչել իրենց ընտրեալին : Եւ երկրորդ՝ նա բոլոր թէ՛
բարձր, թէ՛ ստորին պաշտօնեաներին վճարում է
նոյն վարձը, որ բանւորներն էին ստանում : Կոմմունի
վճարած ամենաբարձր ուժիկը վեց հազար ֆրանք
էր*) :

Այդպիսով յուսալի խոչնդոտ ստեղծեց ընդ-
դէմ կարիերիզմի եւ պաշտօնների ձգտման եւ այն՝
անկախ ներկայացուցչական հաստատութիւնների
դեպուտատներին տրւող հրամայական մանդատ-
ներից, որ բացի այդ մտցրել էր Կոմմունը :

Այստեղ ինգելսը մօտենում է այն հետաքրքրական
սահմանագծին, ուր հետեւողական դեմոկրատիան մի
կողմից դառնում է սոցիալիզմ իսկ միւս կողմից պա-
հանջում է սոցիալիզմ : Որովհետեւ պետութիւնը ոչըն-

*) Նոմինալ արժէքով դա հաւասար է՝ 2400 ր., իսկ այժմեան
կուտով մօտ 6000 ր. : Միանգամայն աններելի բան անում են այն
բուլեւիկները, որոնք առաջարկում են օրինակ քաղաքային խոր-
հուրդներում 9000 ր. ռոնիկ նալ փոխանակ առաջարկելու որ ողջ
պետութեան մէջ մաքսիմումը լինի 6000 ր. — մի գումար, որ լի-
ւին բաւարար է :

չացնելու համար պետական ծառայութեան ֆունկցիաները պէտք է դառնան հսկողութեան եւ հաշի այնպիսի հասարակ գործողութիւններ, որոնք մատչելի են ժողովրդի ահազին մեծամասնութեան իսկ ապա եւ բոլոր ժողովրդին: Իսկ կարիերիզմի կատարեալ վերացման համար պահանջուում է, որ «պատուաւոր» ու թէկուզ անշահաւէտ պետական պաշտօնը կամուրջ չըծառայէ դէպի բանկերի եւ ակցիոններական ընկերութիւնների շատ շահաւէտ սրաշտօններն անցնելու համար, ինչպէս այդ տեղի է ունենում շարունակ ամենաաղատ կապիտալիստական երկրներում:

Բայց էնդելսը չի անում այն սխալը, որն անում են մարքսիստներից ոմանք ազգերի ինքնորոշման խնդրի նկատմամբ, ասելով ՚որ կապիտալիզմի շրջանում այդ անհնար է, իսկ սոցիալիզմի ժամանակ՝ աւելորդ: Այդ իբր թէ սրամիտ, իսկ իրօք սխալ դատողութիւնը կարելի է կրկնել ամեն մի դեմոկրատիկ հաստատութեա. նկատմամբ, ի թիւս որոց եւ չինովնիկների համեստ ոռճիկի նկատմամբ, որովհետեւ մինչեւ վերջը հետեւողական դեմոկրատիզմը կապիտալիզմի ժամանակ անհնար է, իսկ սոցիալիզմի ժամանակ ամեն դեմոկրատիա ինքնիբեն կը մահանայ:

Դա սոֆիզմ է որ նման է այն հին կատակին թէ արդեօք մարդը ճաղատ կըդառնա՞յ եթէ նրա գլխի մազերից մինը պակսի:

Դեմոկրատիայի զարգացումը մինչեւ վերջը, այդ զարգացման ձեւերի գտնելը, նրանց գործնականում փորձելը եւայլն — այդ բոլորը սոցիալական յեղափոխութեան համար մղւող պայքարի բաղկացուցիչ խընդիրներն են կազմում: Առանձին առնաժ ոչ մի դեմոկրատիզմ սոցիալիզմ չի տայ, բայց կեանքում դեմոկրատիզմը բնաւ «առանձին չի առնի», այլ «կառնւի միասին», որ իր ազդեցութիւնը գործէ եւ տնտեսական վրայ, առաջ հրէ նրա զարգացումը, ենթարկւի տնտեսական զարգացման ազդեցութեան եւայլն: Այդ է կենդանի պատմութեան դիալեկտիկան:

էնդելսը շարունակում է.

... Հին պետական մեքենայի այդ պայթեցումը (Sprengung) եւ նրան նորով փոխարինելը, որը ճշմարիտ որ դեմոկրատիկ պիտի լինի — այդ մանրամասն նկարագրւած է «Բաղաքացիական պատերազմի» երրորդ բաժնում:

Բայց այստեղ անհրաժեշտ է համառօտ կերպով մի անգամ եւս կանգ առնել այդ փոխարինման մի քանի դժերի վրայ, որովհետեւ հէնց Գերմանիայում է, որ սնտի հաւատը դէպի պետութիւնը փոխափայլութիւնից փոխանցել է բուրժուազիայի եւ նոյնիսկ շատ բանւորների ընդհանուր գիտակցութեան մէջ: Ըստ փիլիսոփաների ուսմունքի պետութիւնը «իդէայի իրականացումն է» կամ եթէ փիլիսոփայական լեզուով թարգմանենք՝ աստուծոյ արքայութիւնն է երկրի վրայ: Պետութիւնն այն ասպարէզն է, ուր պիտի իրականանայ յաւիտենական ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը: Եւ այստեղից բղխում է սնտի ակնածութիւնը դէպի պետութիւնը եւ դէպի այն ամենը ինչ որ կապ ունի պետութեան հետ, — սնտի մի ակնածութիւն որ արմատանում է շատ հեշտ կերպով շնորհիւ այն բանի, որ մարդիկ մանկութիւնից սովորում են մրտաճել այնպէս, որ իբր թէ ողջ հասարակութեան վերաբերող գործերը չեն կարող կատարւել ու իրագործւել որեւէ այլ կերպով, քան նախկին ձեւով

այսինքն՝ պետութեան եւ նրա շահաւէտ պաշտօններով վարձատրւած չինովնիկները միջոցով :

Մարդիկ երեւակայում են թէ շատ մեծ ազա-
ջադիմութիւն են անում ազատագրւելով ժառան-
գական միապետութեան դաւանանքից եւ դեմոկրա-
տիկ հանրապետութեան կողմնակից դառնալով : Իսկ
իրօք պետութիւնը ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ մի մեքենայ,
որի միջոցով դասակարգը ճնշում է դասակարգին
եւ դեմոկրատիկ հանրապետութեան մէջ ոչ սակաւ
քան միապետութեան մէջ : Եւ լաւագոյն դէպքում
պետութիւնը մի չարիք է որ ժառանգաբար անց-
նում է պրոլետարիատին, որը դասակարգային
տիրապետութեան համար մղուող պայքարում յաղ-
թող է հանդիսացել : Յաղթող հանդիսացած պրո-
լետարիատը ինչպէս եւ կոմմունը հարկադրւած
պիտի լինի անմիջապէս կտրել ու դէն չպրտել այդ
չարիքի վատագոյն կողմերը մինչեւ որ նոր, ազատ
հասարակական կարգերում մեծացած սերունդը
կարող կ'լինի դուրս նետել պետականութեան այդ
ողջ զերիւրը :

Ինգելսը նախադրուչացնում էր գերմանացիներին, որ
նրանք միապետութիւնը հանրապետութեամբ փոխարի-
նելու դէպքում մոռացութեան չըտան սոցիալիզմի հի-
մունքները առհասարակ պետութեան խնդրի նկատմամբ :
Նրա նախադրուչացումները այժմ կարգացում են որ-
պէս ուղղակի դաս պ. պ. Ծերեթելիներին ու Չեքոսլով-
ներին, որոնք իրենց կողմից իրենց պրակտիկայում սնոտի
հաւատ ու ակնածութիւն են ցուցադրում դէպի պետու-
թիւնը :

Երկու նկատողութիւն եւս : 1) Եթէ Ինգելսն ասում
է, որ դեմոկրատիկ հանրապետութեան մէջ պետութիւնը

նոյնչափ մնում է դասակարգային ճնշման մեքենայ, այդ
բնաւ չի նշանակում որ ճնշման ձեւը պրոլետարիատի
համար աննշան մի բան է, ինչպէս որ անարխիստներից
ոմանք են ուսուցանում : Դասակարգային պայքարի եւ
դասակարգային ճնշման աւելի ազատ, աւելի բացայայտ
ձևը հսկայական չափով թեթեւացնում է պրոլետարիատի
զործը դասակարգերի վերացման համար մղուող նրա կռու-
ւում : 2) Թէ ինչո՞ւ միմիայն նոր սերունդն է, որ կարող
կըլինի միանգամայն դէն չպրտել պետականութեան զի-
րիւր՝ այդ հարցը կապ ունի դեմոկրատիայի գերագանց-
ման խնդրի հետ, որին մենք այժմ կ'անցնենք :

6. Էնգելսը դեմոկրատիայի գերագանցման մասին :

Այս խնդրի մասին Ինգելսն արտայայտւել է «սոցիալ-
դեմոկրատ» անուն գիտականօրէն անճիշտ լինելը քնն-
նելիս : Իր 70-ական թւականներին զանազան, գլխաւո-
րապէս «միջազգային» թեմաների ներքին («Interna-
tionales aus dem Volksstaat») յօդածների հրատարա-
կութեան առաջարկում, որի տակ դրւած է 1894 թ.
յունւարի 3, որը հետեւապէս դրւած է եղել իր մահա-
նից տարի ու կէս առաջ, Ինգելսը գրում էր որ բոլոր
յօդածներում «կոմմունիստ» բառն է գործածւում եւ
ոչ թէ «սոցիալ-դեմոկրատ» բառը, որովհետեւ այն ժա-
մանակ իրենց սոցիալ-դեմոկրատ էին անւանում պրո-
դոնիստները Յորանսիայում եւ լատուալականները Գեր-
մանիայում :

...«Թէ Մարքսի եւ թէ ինձ համար, չարոնա-
կում է Ինգելսը, մեր յատուկ տեսակէտը նիշելու
համար մի այդ աստիճան առանձնական դարձածը
գործածելը կատարելապէս անհնար էր : Այժմ ի-
րերի գրութիւնն այլ է եւ այդ բառը («սոցիալ-դե-

մոկրատ») թերեւս կարող է անց կենալ (mag-
passieren) թէպէտեւ նա մնում է անճշգրիտ (un-
passend — անյարմար) մի այնպիսի կուսակցու-
թեան համար, որի տնտեսական ծրագիրը հանդի-
սանում է ոչ թէ պարզ սոցիալիստական առհասա-
րակ, այլ ուղղակի կոմմունիստական, մի կուսակ-
ցութեան համար, որի քաղաքական վախճանական
նպատակն է պետութեան գ ե ր ա զ ա ն ց ու մը
հետեւանպէս եւ դ ե մ ո կ ր ա տ ի ա յ ի գերա-
զանցումը: Սակայն իսկական (նորագիրն էնգելսինն
է) քաղաքական կուսակցութիւնների անունը բնաւ
չի համապատասխանում նրանց լիովին: Կուսակ-
ցութիւնը զարգանում է, անունը՝ մնում:

Դիակլետիկ էնգելսը իր կեանքի վերջալուսին էլ
հաւատարիմ է մնում դիակլետիկային: Ես ու Մարքսը,
ասում է նա, ունէինք կուսակցութեան գեղեցիկ, գի-
տականօրէն ճշգրիտ անուն, բայց չունէինք իսկական,
այսինքն մասսայակա պրոլետարական կուսակցութիւն:
Այժմ (19-րդ դարի վերջում) կայ իսկական կուսակցու-
թիւն, բայց նրա անունը գիտականօրէն ուղիղ չէ: Վնաս
չունի, «եօլա կըգնայ» միայն թէ կուսակցութիւնը զար-
գանայ, միայն թէ նրա անւան գիտականօրէն անճշգրիտ
լինելը իրենից թագուն չմնայ եւ չխանգարի որ նա ու-
ղիղ գծով զարգանայ:

Ով գիտէ, գուցէ մի որեւէ հանաքչի սկսի մեզ «բու-
լէիկներին» եւս էնգելսի նման միւլթարել ասելով, որ
մենք ունենք իսկական կուսակցութիւն, որը զարգանում
է հրաշալի կերպով եւ վնաս չունի, եօլա կըտանի եւ
«բուլէիկ» բառի նման մի այլանդակ բառ որը ոչինչ չի
արտայայտում, բացի այն միանգամայն պատահական
բանից, որ 1903 թւի Բրիւսսել-Լոնդոնեան համագումար-

րում մենք մեծամասնութիւն ենք կազմելիս եղել...
Գուցէ այժմ, յուլիսին ու օգոստոսին մեր կուսակցու-
թիւնը հանրապետականների եւ «յեղափոխական» քաղ-
քենի դեմոկրատիայի հալածանքներին ենթարկւելուց յե-
տոյ «բուլէիկ» բառն այնպիսի համաժողովրդական
այդպէս վախելով մի բառ է դարձել, այժմ երբ այդ հա-
լածանքները նիւէլ են բացի այդ մեր կուսակցութեան
իրական զարգացման եւ առաջդիմութեան մի այնքան
խոշոր, պատմական քայլ, որ գուցէ ես ինքս էլ այժմ
տատանւելիս լինեմ պնդելու իմ ապրիլեան առաջարկու-
թեան վրայ, այսինքն՝ կուսակցութեան անունը փոխելու
առաջարկութեան վրայ եւ առաջարկեմ իմ բնկերներին
մի «կոմպրոմիս» — այն է՝ կոչել մեր կուսակցութիւնը
կոմմունիստական կուսակցութիւն, բայց փակագծի մէջ
թողնել «բուլէիկ» բառը: Սակայն կուսակցութեան ան-
ւան խնդիրը անհամեմատ աւելի քիչ կարեւորութիւն ու-
նի, քան թէ յեղափոխական պրոլետարիատի դէպի պե-
տութեան խնդիրն ունեցած վերաբերմունքը:

Պետութեան վերաբերւող սովորական դատողու-
թիւնների մէջ շարունակ արւում է այն սխալը, որից նա-
խազգուշացնում է այստեղ էնգելսը եւ որը մենք թոու-
ցիկ կերպով նիւէլցինք վերը:

Դա այն է, որ շարունակ մոռացութեան է տրւում
թէ պետութեան ոչնչացումը նաեւ դեմոկրատիայի ոչնչ-
ացումն է, թէ պետութեան մահացումը դեմոկրատիա-
յի մահացումն է: Առաջին հայեացքից այդ պնդումը շատ
տարօրինակ ու անհասկանալի է թւում: Ոմանց մէջ գու-
ցէ նոյնիսկ վախ ծալի թէ արդեօք մենք չենք ակնկալում
մի այնպիսի շրջան, երբ չպիտի գործադրւի իրբեւ ըս-
կզրունք փոքրամասնութեան հպատակումը մեծամաս-

նութեան, որովհետեւ չէ՞ որ դեմոկրատիան էլ հէնց այդ է, այդ սկզբունքի ընդունելն է:

Ո՛չ: Դեմոկրատիան ու փոքրամասնութեան մեծամասնութեանը հպատակելը նոյնութիւններ չեն: Դեմոկրատիան փոքրամասնութեան մեծամասնութիւնը հպատակելու սկզբունքն ընդունող մի պետութիւն է, այսինքն՝ մի կազմակերպութիւն, որի միջոցով մի դասակարգ սիստեմատիկ կերպով բռնութիւն է գործ դնում մի ուրիշ դասակարգի վրայ կամ բնակչութեան միւս մասի վրայ:

Մեր վերջնական նպատակն է՝ ոչնչացնել պետութիւնը, այսինքն՝ ամեն տեսակ կազմակերպւած եւ սիստեմատիկ բռնութիւն, մարդկանց վրայ գործ դրող ամեն տեսակ բռնութիւն: Մենք չենք սպասում որ զայ մի այնպիսի հասարակակարգ երբ չի գործադրւելու փոքրամասնութեան մեծամասնութեանը հպատակելու ըսկզբունքը: Սակայն ձգտելով դէպի սոցիալիզմ մենք համոզւած ենք որ նա աճելու է եւ դառնալու է կոմմունիզմ եւ դրա հետ միասին կսկսի անհետանալ մարդկանց վրայ բռնադատութիւն հարկն առհասարակ, մի մարդու միւսին հպատակելու կարիքը, որովհետեւ մարդիկ արդէն ընտելացած կըլինեն ընկերական կեանքի տարրական պահանջները կատարելու առանց որեւէ բռնութեան, առանց որեւէ հպատակման:

Այդ ընտելացման տարբեր ընդգծելու համար է որ էնգելսը խօսում է նոր սերնդի մասին, որը «մեծացած կըլինի նոր ազատ հասարակական պայմաններում, որը կարող կըլինի դէն չպրտել ամեն տեսակ պետականութեան ողջ զիբիւր, ամեն տեսակ պետականութեան

— ուրեմն նոյն թւում եւ դեմոկրատիկ հանրապետական — պետականութեան «զիբիւր»:

Այդ բանը պարզաբանեալ համար անհրաժեշտ է ընդնել պետութեան մահացման տնտեսական հիմունքները:

Գ Լ Ո Ի Խ Վ.

ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՀԱՅՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ:

Այդ հարցի ամենաբազմակողմանի լուսաբանութիւնը Մարքսը տւել է իր «Գոթի ծրագրի քննադատութեան» մէջ (նամակ Բրակկէին, գրւած 1875 թւի մայիսի 5 ին եւ տպագրւած միմիայն 1891 թւին «Neue-Zeit»-ում X, I, որ ուսեւրէն լոյս է տեսել առանձին հրատարակութեամբ): Լատալիզմի քննադատութեան նւիրւած այդ նշանաւոր գրւածքի պոլեմիկական մասը փոխարինել է նրա այսպէս ասած գրական մասը, այն է՝ պետութեան մահացման եւ կոմմունիզմի զարգացման կապակցութեան անալիզը:

1. Ի՞նչպէս է դնում հարցը Մարքսը:

Մարքսի 1875 թւի մայիսի 5 ին Բրակկէին ուղղած նամակն ու վերը քննութեան առած էնգելսի 1875 թւի մարտի 28 ին Բէքէլին ուղղած նամակը երկուսն էլ համեմատելի կարող է թւալ, որ Մարքսն աւելի «պետական» է, քան թէ էնգելսը եւ որ այդ երկու հեղինակների պետութեան վրայ ունեցած կարծիքների մէջ եղած տարբերութիւնը բաւական խոշոր է:

Էնգելսն առաջարկում է Բէքէլին թողնել պետութեան վերաբերող դատարկ զրոյցները, ծրագրից բոլորովին դուրս նետել պետութիւն բառը, փոխարինելով

այն «համայնք» բառով: Էնգելսը մինչեւ անգամ յայտարարում է, որ Կոմմունեն արդէն բառի բուն իմաստով պետութիւն չի եղել: Մինչդեռ Մարքսը խօսում է նոյնիսկ «կոմմունիստական հասարակութեան ապագայ պետականութեան» մասին, այսինքն՝ կարծես թէ ընդունում է պետութեան անհրաժեշտութիւնը նոյնիսկ կոմմունիզմի ժամանակ:

Բայց այդ կարծիքը հիմնովին սխալ պէտք է համարել: Մերձաւոր քննութիւնը ցոյց է տալիս, որ Մարքսի եւ Էնգելսի հայեացքները պետութեան մահացման վրայ միանգամայն իրար համապատասխան են, իսկ Մարքսի վերն առաջ բերած դարձեալ չէ այդ մահացող պետականութեանն է վերաբերում:

Պարզ է, որ ապագայ «մահացման» մոմենտը որոշելու մասին խօսք անգամ չի կարող լինել, մանաւանդ որ դա ակնյայտ կերպով տեսական մի պրոցեսս է լինելու: Մարքսի եւ Էնգելսի միջեւ եղած երեւոյթական տարբերութիւնը բացատրում է նրանով, որ տարբեր են նրանց թեմաներն ու իրենց առաջադրած խնդիրները: Էնգելսի նպատակն էր ակներեւ, կտրուկ կերպով, խոշոր գծերով յայտարարել Բէքէլին պետութեան մասին տարածւած սովորական նախապաշարմունքների (որոնց մեծ չափով ենթակայ էր Եւ Լասալը) անհեթեթութիւնը: Մարքսը լոկ թուցիկ կերպով է շօշափում այդ խնդիրը, հետաքրքրելով մի այլ թեմայով, այն է՝ կոմմունիստական հասարակութեան զարգացման թեմայով:

Մարքսի ողջ թէորիան զարգացման թէորիայի գործադրութիւնն է կապիտալիզմի վերաբերմամբ եւ այն այդ թէորիայի գործադրութիւնն իր ամենահետեւողական, ամենալիակատար, մտածած եւ բովանդակութեամբ հարուստ ձեւով: Բնականաբար Մարքսի առաջ

պիտի ծագէր այդ թէորիայի գործադրութեան խնդիրը կապիտալիզմի առաջիկայ անկման եւ ապագայ կոմմունիզմի ապագայ զարգացման նկատմամբ:

Արդ ո՞րպիսի տեսլաների հիման վրայ կարելի է դնել ապագայ կոմմունիզմի ապագայ զարգացման հարցը:

Այն հիման վրայ, որ նա ծագում է կապիտալիզմից, պատմականօրէն զարգանում է կապիտալիզմից, հետեւանք է այնպիսի հասարակական ոյժի ազդեցութեան, որը կապիտալիզմի ծնունդ է: Մարքսը փորձ անելու էր անելու այնպիսի բաների մասին, որ անկարելի է զիտենալ: Կոմմունիզմի հարցը Մարքսը դնում է այնպէս, ինչպէս մի բնագէտ կը դնէր որեւէ նոր կենսաբանական տեսակի զարգացման հարցը, երբ նրան յայտնի է, թէ ինչ կերպ է ծագել նա եւ ո՞ր ուղղութեամբ է փոփոխւում:

Մարքսը նախ եւ առաջ դէն է չպրտում այն խառնաշփոթութիւնը, որը մտցնում է Գոթի ծրագիրը պետութեան եւ հասարակութեան փոխ-յարաբերութեան խնդրի մէջ:

...«Ժամանակակից հասարակութիւնը, գրում է նա, կապիտալիստական հասարակութիւն է, որ գոյութիւն ունի բոլոր քաղաքակիրթ երկրներում եւ քիչ թէ շատ ազատ է միջնադարեան խառնուրդից, քիչ թէ շատ կերպարանափոխւած է այս կամ այն երկրի պատմական զարգացման առանձնայատկութիւնների շնորհիւ, որը քիչ թէ շատ զարգացած է: Եւ ընդհակառակը՝ «Ժամանակակից պետութիւնը» փոխւում է հէնց որ մի պետութեան սահմանից միւսի սահմանն եւ անցնում: Գերմանա-

պրոեսական կայսրութեան մէջ նա բոլորովին այլ է, քան Զւիցարիայում, Անգլիայում բոլորովին այլ, քան Միացեալ-Նահանգներում: Հետեւապէս «Ժամանակակից պետութիւնը» մի ֆիկցիա է:

Սակայն չնայած նրանց ձեւերի խայտարդէտ բազմազանութեան, դանազան քաղաքակիրթ երկրներն տարբեր պետութիւններն ունեն այն ընդհանուր գիծը, որ բոլորն էլ ժամանակակից կապիտալիստական տեսակէտից քիչ թէ շատ զարգացած բուրժուական հասարակութեան հողի վրայ են կանգնած: Ուստի եւ նրանք ունեն ընդհանուր էական գծեր: Այդ իմաստով կարելի է խօսել «Ժամանակակից պետականութեան» մասին, հակադրելով նրան գալիքին, երբ նրա արմատը — բուրժուական հասարակութիւնը կը մահանայ:

Ապա խնդիրն այսպէս է դրւում. — Թէ ո՞րպիսի վերափոխման կ'ենթարկուի պետականութիւնը կոմմունիստական հասարակութեան ծոցում: Ուրիշ խօսքով՝ որպիսի հասարակական ֆունկցիաներ կը մնան, որոնց կարող կը լինի նմանցնել այժմեան պետական ֆունկցիաներին: Այդ հարցին կարելի կը լինի պատասխանել միմիայն գիտականօրէն եւ քանի հազար անգամ էլ համադրեն «Ժողովուրդ եւ պետութիւն» բառերը, դա մազաչափ անգամ առաջ չի մղի խնդրի լուծումը»...

Այդպիսով Մարքսը ծաղրի է ենթարկում «Ժողովուրդական պետութեան» մասին եղած զրոյցներն ու հարցը դնում է այնպէս, կարծես նախազգուշացնում է, թէ նրան գիտականօրէն պատասխանելու համար պէտք է գործադրել միմիայն գիտականօրէն հաստատուած տրւեալներ: Առաջինը, որ միանգամայն ճշգրիտ կերպով

հաստատուած է զարգացման թէորիայով, առհասարակ ողջ գիտութեամբ — մի բան որ մոռացութեան են տւել ուտոպիստները, որ մոռացութեան են տալիս այժմեան օպպորտունիստները, որոնք վախենում են սոցիալիստական յեղափոխութիւնից — դա այն հանգամանքն է, որ պատմականօրէն անկասկած պիտի լինի կապիտալիզմից դէպի կոմմունիզմ տանող փոխանցիկ մի առանձին շրջան, կամ առանձին էտապ:

2. Անցում կապիտալիզմից դէպի կոմմունիզմը:

Կապիտալիստական եւ կոմմունիստական հասարակութեան արանքում, շարունակում է Մարքսը, ընկնում է այն միջին շրջանը, երբ կապիտալիստական հասարակութիւնը յեղափոխականօրէն փոխւում է կոմմունիստականի: Այդ շրջանին համապատասխանում է եւ քաղաքական անցման շրջան եւ այդ շրջանին պետութիւնը չի կարող լինել այլ ինչ, քան՝ պրոլետարիատի յեղափոխական դիկտատուրան:

Մարքսի այդ եզրակացութիւնը հիմնւած է պրոլետարիատի ժամանակակից կապիտալիստական հասարակութեան մէջ ունեցած դերի անալիզի վրայ, այդ հասարակութեան զարգացման եւ պրոլետարիատի եւ բուրժուազիայի շահերի անհաշտելիութեան տւեալների վրայ: Առաջ խնդիրն այսպէս էր դրւում՝ ազատութիւնը ձեռք բերելու համար պրոլետարիատը պիտի տապալէ բուրժուազիային, քաղաքական իշխանութիւն նւաճէ, իր յեղափոխական դիկտատուրան հաստատէ:

Այժմ խնդիրը քիչ այլ կերպ է դրւում: Անցումը կապիտալիստական հասարակութիւնից, որի զարգացումը դէպի կոմմունիզմն է գնում, դէպի կոմմունիստական

հասարակութիւնը անհնար է առանց «քաղաքական պնդողիկ շրջանի» եւ այդ շրջանի պետութիւնը կարող է լինել միմիայն պրոլետարիատի յեղափոխական դիկտատուրան:

Արդ՝ որպիսի՞ է այդ դիկտատուրայի եւ դեմոկրատիայի յարաբերութիւնը:

Մենք տեսանք, որ «Կոմմունիստական Մանիֆեստը» պարզօրէն իրար կողքի է դնում երկու հասկացողութիւն, «պրոլետարիատի տիրող դասակարգ դառնալն» ու դեմոկրատիային տիրանալը»: Բոլոր վերը ասածներէս հիման վրայ կարելի է աւելի ճշգրիտ կերպով որոշել, թէ ի՞նչ կերպ է փոխում դեմոկրատական կապիտալիզմից կոմմունիզմին անցնելիս:

Կապիտալիստական շրջանում, եթէ միայն հասարակական զարգացումը բարենպաստ պայմաններում է կատարում, քիչ թէ շատ լիակատար դեմոկրատիզմի իրականացումը գտնում ենք դեմոկրատիկ հանրապետութեան մէջ: Սակայն այդ դեմոկրատիզմը միշտ էլ կաշկանդւած է կապիտալիստական շահագործման նեղ շրջանակներով եւ դրա համար մշտապէս մնում է փոքրամասնութեան դեմոկրատիզմ, ունեւոր դասակարգի դեմոկրատիզմ, հարուստների դեմոկրատիզմ: Կապիտալիստական հասարակութեան մէջ դոյութիւն ունեցող ազատութիւնը մշտապէս մնում է մօտաւորապէս մի նոյնպիսի ազատութիւն, որպիսին հին յունական հանրապետութիւնների ազատութիւնն էր, այսինքն՝ ստրկատէրերի ազատութիւն: Այժմեան վարձու ստրուկները կապիտալիստական շահագործման շնորհիւ այնքան ճնշւած են կարիքի ու չբաւարարութեան ճիրաններում, որ գլուխ չունեն դեմոկրատիայի, քաղաքականութեան մասին մըտածելու, որ հասարակական քաղաքական կեանքի սո-

վորական խաղաղ ընթացքի միջոցին բնակչութեան մեծամասնութիւնը կտրւած է հասարակական քաղաքական կեանքից:

Այս պնդումի ճշտութիւնն ամենից ակներեւ կերպով հաստատում է Գերմանիայի օրինակը հէնց նրա համար, որ այդ պետութեան մէջ սահմանադրական լեգալութիւնը զարմանալի կերպով տեւական ու հաստատ էր մնում գերմանացի կէս դար (1871—1914 թ.) եւ սոցիալ-դեմոկրատիան այդ ժամանակամիջոցում կարողացաւ օգտագործել» այդ լեգալութիւնը, աւելի քան այն որեւէ այլ երկրում եւ կաղմակերպելով կուսակցութեան գիրկը մտցրեց բանւորների մի այնպիսի թիւ, որպիսին չի տեսնւած որեւէ այլ երկրում:

Այժմ տեսնենք, թէ կապիտալիստական հասարակութեան ծոցում եղած քաղաքականօրէն գիտակից ու դործունեայ վարձու ստրուկների այդ չտեսնւած թիւն ամբողջութեան ո՞ր բաժինն է կազմում: Սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութեան մի միլիոն անդամ ընդդէմ 15 միլիոն վարձու բաւորների!: Երեք միլիոն պրոֆեսիոնալ կաղմակերպութիւնների մէջ մտած բանւորներ ընդդէմ 15 միլիոնի!: Դեմոկրատիա չնչին փոքրամասնութեան համար, դեմոկրատիա հարուստների համար — ահ թէ որն է կապիտալիստական հասարակութեան դեմոկրատիզմը:

Եթէ մօտիկանց դիտենք կապիտալիստական դեմոկրատիայի մեխանիզմը — կըտեսնենք ամենուրեք՝ թէ ընտրական իրաւունքի (իբր թէ անշան!) մանրամասնութիւնների մէջ (նստակեցութեան ցենզ, կանանց ընտրելու իրաւունքից զրկելը, եւ այլն) թէ ներկայացուցչական հիմնարկութիւնների տեխնիկայի մէջ, թէ ժողովրդի իրաւունքի դէմ յարուցող փաստացի

խոչընդոտների մէջ (հասարակական շէնքերը «աղքատների» համար չեն) թէ ամենօրեայ մամուլի զուտ կապիտալիստական կազմակերպութեան մէջ եւ այլն, եւ այլն, մենք կը տեսնենք դեմոկրատիզմի անվերջ ու անվերջ սահմանափակում:

Այդ սահմանափակումները, բացառումներն ու խոչընդոտները, որ յարուցում են չքաւորների դէմ մանր են երեւում մանաւանդ այն մարդկանց աչքում, որոնք իրանք երբէք կարիք չեն տեսել եւ ճշւած դասակարգի հետ նրա մասսայական կեանքում չփում են ունեցել (այդպիսիների թւին են պատկանում բուրժուական քաղաքագէտների եւ պուրլիցիստների $\frac{9}{10}$ -ականը, եթէ ոչ $\frac{99}{100}$), սակայն նրանց ընդհանուր հետեւանքը լինում է այն, որ այդ սահմանափակումները արտաքսում են, դուրս են նետում չքաւորներին քաղաքական աշխարհից, զրկում են նրանց դեմոկրատիային ակտիւ կերպով մասնակցելուց:

Մարքսը հրաշալի կերպով ըմբռնում է կապիտալիստական դեմոկրատիայի այդ էութիւնը, Կոմմունի փորձն անալիզի ենթարկելով ասում է, որ ճշւածներին քանի տարին մի անգամ թոյլ են տալիս, որ նրանք որոշեն թէ արդեօք ճշող դասակարգի ո՞ր ներկայացուցիչները պիտի ճշւածների ներկայացուցչի դեր կատարեն ու ճշեն նրանց:

Սակայն այդ կապիտալիստական դեմոկրատիայից, որ անխուսափելի կերպով նեղ է, որը ծալտեալ կերպով իրենից հեռու է վանում չունեւորներին եւ դրա համար ողջովին կեղծ է ու կեղծաւոր, այդ դեմոկրատիայից առաջդիմութեան զարգացումը պարզ, ուղիղ ու անխափար չի ընթանում դէպի «աւելի ու աւելի լայն դեմոկրատիան», ինչպէս նկարագրում են այն ազատամիտ պը-

րոֆեսսորներն ու մանր-բուրժուական օպպորտունիստները: Ոչ: Առաջագիմումը դէպի Կոմմունիզմը կատարւում է պրոլետարիատի դիկտատուրայի միջոցով եւ այլ կերպ չի կարող կատարւել, որովհետեւ չըկայ այլ ոք կամ այլ միջոց, որ կարող լինի խորտակել կեղեքող կապիտալիստների դիմադրութիւնը:

Իսկ պրոլետարիատի դիկտատուրան, այսինքն ճշւածների աւանդարդի կազմակերպումն իբրեւ տիրող դասակարգ ճշողներին ճշւելու համար չի կարող առաջ բերել սոսկ դեմոկրատիայի լայնացում: Դեմոկրատիզմի հսկայական լայնացման հետ միասին, դեմոկրատիզմի որն առաջին անգամն է որ պիտի դառնայ դեմոկրատիզմ արդեօտների համար, դեմոկրատիզմ ժողովրդի համար եւ ոչ թէ դեմոկրատիզմ հարուստների համար, ահա այդ եւ ոչ թէ դեմոկրատիզմ հարուստների համար, ահա այդ դեմոկրատիզմի հսկայական լայնացման հետ միասին պրոլետարիատի դիկտատուրան մի շարք բացառումներ է անում ճշողների, կապիտալիստ կեղեքիչների ազատութեան նկատմամբ: Մենք պէտք է նրանց ճշենք, որ պէսզի կարողանանք ազատել մարդկութիւնը վարձու ստրկութիւնից, նրանց դիմադրութիւնը պէտք է փշրել ոյժով եւ դրա համար պարզ է, որ ուր կայ ճշում, կայ բռնութիւն — չի կարող լինել ազատութիւն, չի կարող լինել դեմոկրատիա:

Ինդելսը սքանչելի կերպով արտայայտել է այդ Ռէ-բէլին դրած իր նամակում, ուր ինչպէս ընթերցողը կը յիշէ նա ասում է, որ «պրոլետարիատը պետութեան կարիք զգում է ոչ թէ ազատութեան համար, այլ իր հակառակորդներին ճշւելու համար, իսկ երբ կարելի կը լինի խօսել ազատութեան մասին՝ այլեւս պետութիւնը չի լինի:

Դեմոկրատիա ժողովրդի հսկայական մեծամասնութեան համար եւ կեղեքիչներին, ժողովրդի ճշիւներին

բունի ճնշելը, այսինքն՝ դեմոկրատիայից արտաքսել — ահա թէ որպիսի փոփոխութեան պիտի ենթարկւի դեմոկրատիան կապիտալիզմից դէպի կոմմունիզմ տանող անցողիկ չըջանում:

Միմիայն կոմմունիստական հասարակութեան մէջ, երբ կապիտալիստների դիմադրութիւնն արդէն վերջնականապէս կոտորած է, երբ կապիտալիստները չքացել են, երբ չկան այլեւս դասակարգեր (այսինքն երբ հասարակութեան անդամների մէջ հասարակական արտադրութեան նկատմամբ այլեւս ոչ մի խտրութիւն չի դրուում) միմիայն այն ժամանակ է որ «չքանում է պետութիւնը եւ կարելի է խօսել ազատութեան մասին»: Միմիայն այն ժամանակ է, որ կիրականանայ լիակատար դեմոկրատիզմը եւ իրօք որ առանց բացառումների: Եւ միմիայն այն ժամանակ է, որ դեմոկրատիան կսկսէ մահաւաճել այն պարզ պատճառով, որ մարդիկ ազատւելով կապիտալիստական ստրկութիւնից, կապիտալիստական, կեղեքման անթիւ սարսափներից, վայրագութիւններից, անհեթեթութիւններից եւ զազրութիւններից աստիճանաբար կը սովորեն կատարել համայնակեցութեան այն տարրական կանոնները, որոնք յայտնի են դարեր ի վեր, որոնք հազար տարիներ կրկնւել են բոլոր այրութեններում, կատարել առանց որեւէ բռնութեան, առանց ստիպման, առանց հպատակեցման, առանց ճնշման յառուլ ապաւարտի, որը պետութիւն է կոչուում:

Պետութիւնը մահաւաճում է արտայայտութիւնը շատ յաջող է ընտրուած, որովհետեւ նա մատնանշում է պրոցեսի աստիճանականութիւնն ու տարբերանութիւնը: Միմիայն սովորութիւնն է, որ կարող է այդպիսի ազդեցութիւն գործել եւ անշուշտ կգործէ, որովհետեւ մենք

հազար ու բիւր անգամ տեսնում ենք թէ որքան հեշտ են ընտելանում մարդիկ համայնակեցութեան՝ իրենց համար անհրաժեշտ կանոնները պահելուն եթէ չկայ կեղեքում, եթէ չկայ խռովութիւն, բողոք եւ ապստամբութիւն ծագեցնող եւ քնշման անհրաժեշտութիւն ստեղծող որեւէ բան:

Ուրեմն կապիտալիստական հասարակութեան ծոցում մենք կարող ենք ունենալ պոչատ, ողորմելի, կեղծ դեմոկրատիա, դեմոկրատիա միմիայն հաբուստների համար, փոքրամասնութեան համար: Պրոլետարիատի դիկտատուրան, դէպի կոմմունիզմն անցման այդ շրջանը, առաջին անգամ կըտայ մեզ դեմոկրատիա խողովքի համար, մեծամասնութեան համար, փոքրամասնութեան կեղեքիչների ճնշման հետ միասին: Միմիայն կոմմունիզմն է, որ կարող է տալ իրօք լիակատար դեմոկրատիա եւ որքան լիակատար է այդ դեմոկրատիան, այնքան շուտ նա կը դառնայ անպէտք, ինքն իրեն կըմահանայ:

Այլ խօսքով՝ կապիտալիզմի շրջանում մենք ունենք պետութիւն, բառի բուն իմաստով, մի յատուկ մեքենայ, որի միջոցով մի դասակարգ ճնշում է միւսին, եւ այն՝ փոքրամասնութիւնը ճնշում է մեծամասնութիւնը: Հասկանալի է որ մի այդպիսի դործի համար, որպիսին է մեծամասնութիւն կազմող կեղեքածների սիստեմատիկ ճնշում, փոքրամասնութիւն կազմող կեղեքիչների կողմից — հարկաւոր է ծայրայեղ կատաղութիւն, ճնշման զազանութիւն, հարկաւոր են արեան ծովեր, որոնց մէջ ապրում է մարդկութիւնը իր ստրկութեան, ճորտութեան, վարձկանութեան շրջանը:

Ապա, կապիտալիզմից կոմմունիզմին անցնելիս ճնշումը դեռեւս անհրաժեշտ է, բայց այստեղ ճնշողը փոքրամասնութիւն կազմող կեղեքիչները չեն: Ընդմիջ յա-

տուկ ապարատը, յատուկ մեքենան — «պետութիւնը» դեռեւս անհրաժեշտ է, բայց դա արդէն անցողիկ պետութիւն է, դա արդէն պետութիւն չի բառի բուն իմաստով, որովհետեւ երբ ճնշողը երեկւայ վարձու ստըրուկների մեծամասնութիւնն է, իսկ ճնշողը փոքրամասնութիւն կազմող կեղեքիչները — ճնշումը համեմատաբար այնքան հեշտ, հասարակ ու բնական մի գործ է, որ դրա համար շատ աւելի քիչ արիւն պիտի թափւի, քան ստրուկների, ճորտերի, վարձու բանւորների ապստամբութիւնը ճնշելիս, որ նա շատ աւելի աւժան կընստի մարդկութեան վրայ: Եւ միաժամանակ կարող է գոյութիւն ունենալ բնակչութեան այնպիսի խոշոր մեծամասնութիւնն ընդգրկող դեմոկրատիա, որ ճնշման յատուկ մեքենայի անհրաժեշտութիւնն սկսում է չքանալ: Բնականաբար կեղեքիչները անկարող են ժողովրդին ճնշել առանց ամենաբարդ մեքենայի, որի օգնութեամբ է որ այդ բանը պիտի իրագործւի, իսկ ժողովուրդը կեղեքիչներին կարող է ճնշել մի շատ պարզ ու հասարակ «մեքենայի» միջոցով, համարեա թէ առանց մեքենայի, առանց յատուկ ապարատի, զինւած մասսաների հասարակ կազմակերպութեամբ (օրինակ՝ Բանւորական և Զինւորական Դեսպուտատների խորհուրդների նման կազմակերպութիւնների միջոցով):

Վերջապէս միայն կոմմունիզմն է, որ կատարելապէս վերացնում է պետութեան անհրաժեշտութիւնը, որովհետեւ կոմմունիզմի ժամանակ չի լինի մի դասակարգ, որին կարիք լինէր ճնշել, չի լինի բնակչութեան որեւէ հատւած, որի դէմ պէտք լինէր սիստեմատիկ կերպով կռիւլ: Մենք ուսույթստներ չենք եւ բնաւ չենք ժխտում, որ հնարաւոր եւ անխուսափելի կըլինեն էքսպեսներ առանձին անհատների կողմից եւ այդպիսի էքսպեսները

ճնշելու անհրաժեշտութիւն: Բայց նախ՝ դրա համար, անհրաժեշտ չէ ճնշման յատուկ մեքենայ, յատուկ ապարատ — այդ կանի ինքը զինւած ժողովուրդը նոյնպիսի հեշտ ու թեթեւ ձեւով, ինչպէս քաղաքակիրթ մարդկանց ամեն մի ամբոյս, նոյնիսկ ժամանակակից հասարակութեան օրերում, բաժանում է կուսարարներին կամ թոյլ չի տալիս կանանց բռնաբանելու: Եւ ապա, մենք զիտենք, որ համայնակեցութեան կանոնները խախտող էքսպեսների հիմնական պատճառը մասսաների կեղեքումն է, նրան խեղդող կարիքն ու չքաւորութիւնը: Այդ գլխաւոր պատճառի վերացումով էքսպեսներն անխուսափելի կերպով կսկսեն «մահանալ»: Մենք չըզիտենք որքան արագ եւ ինչ աստիճանականութեամբ, բայց զիտենք որ նրանք կսկսեն մահանալ: Դրանց մահացման հետ միասին կըմահանայ նաեւ պետութիւնը:

Մարքսն, առանց ուսույթաների յետեւից ընկնելու, աւելի մանրամասն կերպով բնորոշել է այն, ինչ որ այժմ արդէն կարելի է որոշել այդ ապագայի նկատմամբ, այն է՝ կոմմունիստական հասարակութեան աւելի ստորին եւ աւելի բարձր ֆազի (աստիճանի, շրջանի) տարբերութիւնը:

3. Կոմմունիստական հասարակութեան առաջին փազը

«Դոթեան ծրագրի քննադատութեան» մէջ Մարքսը մանրամասն կերպով հերքում է լասսալեան այն գաղափարը, որ իբր թէ սոցիալիզմի շրջանում բանւորները պիտի ստանան առանց «կրճատման» իրենց «աշխատանքի լիակատար արդիւնքը»: Մարքսը ցոյց է տալիս, որ ողջ հասարակութեան ամբողջ հասարակական աշխատանքից պէտք է հանել եւ պահել ստի ֆոնդը, եւ՛ արտադրութեան լայնացման ֆոնդը եւ՛ «մաշած» մեքենաների վերականգնման արժէքը, եւ

այլն եւ ապա՝ սպառման առարկաներից՝ վարչութեան, դպրոցների, հիւանդանոցների, անկեղանոցների ծախսերը եւ այլն:

Լասսալի մշուշապատ, անպարզ, ընդհանուր Փրզգի տեղակ («աշխատանքի լիակատար արդիւնքը՝ բանւորին») Մարքսը լրջօր կերպով հաշի է առնում թէ ինչպէս պէտք է ստիպւած լինի վարել իր տնտեսութիւնը սոցիալիստական հասարակութիւնը: Մարքսը սկսում է կոնկրետ անալիզի ենթարկել այդ կապիտալիզմից ազատւած հասարակութեան կեանքի պայմանները եւ աւսում է:—

«Մենք այստեղ գործ ունենք (բանւորական կուսակցութեան ծրագիրը քննելիս) ոչ թէ մի այնպիսի կոմմունիստական հասարակութեան հետ, որը գարգացել է իր իսկ հիմքերից այլ մի այնպիսի հասարակութեան հետ, որը նոր է դուրս գալիս կապիտալիստական հասարակութիւնից եւ որը հէնց այդ պատճառով ամեն կողմից՝ թէ տնտեսական, թէ բարոյական եւ մտաւոր — կրում է դեռ իր վերայ հին հասարակութեան կնիքը, այն հասարակութեան, որի խորքից ինքը ծագել է»:

Ահա հէնց այդ կոմմունիստական հասարակութիւնը, որը նոր է, որ լոյս աշխարհ է ընկել կապիտալիզմի ծոցից, որը ամեն կողմով կրում է հին հասարակութեան կնիքը՝ Մարքսն անւանում է կոմմունիստական հասարակութեան «առաջին» կամ ստորին ֆազ:

Արտադրութեան միջոցներն արդէն մասնաւոր անհատներին սեփականութիւն չեն: Արտադրութեան միջոցներն արդէն ողջ հասարակութեանն են պատկանում: Հասարակութեան ամեն մի անդամ կատարում է հասարակականօրէն անհրաժեշտ աշխատանքի որոշ մասը եւ հա-

սարակութիւնից վկայագիր է ստանում, որ նա այսինչ աշխատանքը կատարել է: Այդ վկայագրի հիման վրայ նա ստանում է հասարակական սպառման պիտոյքների պահեստներից համապատասխան քանակութեամբ իրեր: Ուրեմն, ամեն մի բանւոր հասարակութիւնից ստանում է նոյնքան, որքան որ ինքը տւել է, բացի աշխատանքի այն քանակից, որը նրանից վերցւում է հասարակական ֆոնդի համար:

Կարծէք թէ թաղաւորում է «հաւասարութիւն»:

«Սակայն իբր Լասսալը աչքի առաջ ունենալով այդպիսի հասարակակարգ (որը սովորաբար սոցիալիզմ է կոչւում, եւ որը Մարքսն անւանում է կոմմունիզմի առաջին ֆազ) ասում է որ դա «արդարացի բաշխում է», որ դա «աշխատանքի՝ հաւասար արդիւնքի ամենքի համար հաւասար իրաւունք է», Լասսալը սխալւում է եւ Մարքսը պարզում է նրա սխալը:

«Հաւասար իրաւունք, ասում է Մարքսը, այստեղ մենք իրօք տեսնում ենք, բայց դա դեռեւս «բուրժուական իրաւունք է, որն ինչպէս եւ ամեն մի իրաւունք անհաւասարութիւն է ենթադրում: Ամեն իրաւունք — գործադրութիւն է միանման մի մասշտաբի զանազան մարդկանց վերաբերմամբ, մարդկանց, որոնք իրօք միանման չեն, հաւասար չեն միմիանց: Եւ դրա համար «հաւասար իրաւունքը» հաւասարութեան խախտում է եւ անարդարութիւն: Եւ իրօք՝ ամեն ոք, միւսի հետ հաւասար չափով կատարելով հասարակական աշխատանքի որոշ մասը, ստանում է հասարակական արտադրութեան հաւասար բաժինը (վերը յիշած հանումներով):

Մինչդեռ առանձին մարդիկ հաւասար չեն—միմեկից է, միւսը թոյլ, մինը ամուսնացած է, միւսը ոչ, մինը աւելի շատ երեխայ ունի, քան միւսը եւ այլն:

...«Ուրեմն, հաւասար չափով աշխատելով հանդերձ, եզրակացնում է Մարքսը, հասարակական սպառման ֆոնդին հաւասար կերպով մասնակցելով հանդերձ իրօք մինը կստանայ աւել, քան միւսը, մինը կըլինի աւելի հարուստ, քան միւսը, եւ այլն: Այդ ամենից խուսափելու համար իրաւունքը հաւասար լինելու փոխարէն պիտի անհաւասար լինի»:

Հետեւապէս կոմմունիզմի առաջին ֆազը դեռեւս չի կարող տալ արդարութիւն եւ հաւասարութիւն: Հարստութեան վերաբերեալ տարբերութիւններ կըմնան եւ անարդար տարբերութիւններ, սակայն մարդը մարդուն չի կարողանայ հարստահարել, որովհետեւ անհար կըլինի խլել ու մասնաւոր սեփականութիւն դարձնել արտադրութեան միջոցները՝ ֆաբրիկները, մեքենաները, հողը եւ այլն: Մարքսը փշրելով լասսալի մանր-բուրժուական ֆրազը առհասարակ «հաւասարութեան» ու «արդարութեան» մասին, ցոյց է տալիս կոմմունիստական հասարակութեան զարգացման ընթացքը, որ ստիպւած է նախ ոչնչացնել միմիայն այն «անարդարութիւնը», որ արտադրութեան միջոցները խլել ու իւրացրել են առանձին մարդիկ եւ որը անկարող է միանգամից ոչնչացնել եւ յետագայ անարդարութիւնը, որ կայանում է սպառման առարկաների բաշխման մէջ ոչ թէ ըստ կարիքի, այլ ըստ աշխատանքի:

Վուլգար տնտեսագէտները, դրանց թւում եւ բուրժուական պրոֆեսսորները, նոյն թւում եւ մեր Տոլ-դանը, շարունակ կշտամբում են սոցիալիստներին, որ իբր թէ վերջինները մոռանում են մարդկանց անհաւասարութեան մասին եւ «երազում են» ոչնչացնել այդ անհաւասարութիւնը: Այդ կշտամբանքը, ինչպէս տեսնում

ենք, միմիայն պ.պ. բուրժուական իդէոլոգների ծայրայեղ տղիտութիւնն է ցուցահանում:

Մարքսը ոչ միայն, ամենաճշգրիտ կերպով հաշի է առնում մարդկանց անհաւասարութիւնը, այլ հաշի է առնում նաեւ այն, որ արտադրութեան միջոցների սոսկ հասարակական սեփականութիւն դառնալը («սոցիալիզմը», ըստ այդ բառի սովորական գործածման) չի վերացնում բաշխման թերութիւններն ու բուրժուական իրաւունքի «անհաւասարութիւնը», այն իրաւունքի, որը շարունակում է իշխել որ չափով որ պրոդուկտները դեռեւս բաժանւում են «ըստ աշխատանքի»:

«Բայց այդ թերութիւնները, շարունակում է Մարքսը, անխուսափելի են կոմմունիստական հասարակութեան առաջին ֆազում, իր այն վիճակում, երբ նա երկարատեւ երկունքից յետոյ ծնւում է կապիտալիստական հասարակութիւնից: Իրաւունքը բնաւ չի կարող աւելի բարձր լինել, քան տնտեսական կարգը եւ նրանով պայմանաւորւած հասարակական կուտարական զարգացումը»:

Այդպիսով կոմմունիստական հասարակութեան առաջին ֆազում (որը սովորաբար սոցիալիզմ են անւանում) բուրժուական իրաւունքը միանգամայն չի վերացւում, այլ մասամբ միայն, միայն տնտեսական յեղաշրջման կատարած նւաճման չափով, այսինքն միմիայն արտադրական իջոցների նկատմամբ: Բուրժուական իրաւունքը համարում է նրանց առանձին մարդկանց մասնաւոր սեփականութիւն: Սոցիալիզմը նրանց ընդհանուրի սեփականութիւն է դարձնում: Այդ չափով եւ միմիայն այդ չափով է վերանում «բուրժուական իրաւունքը»:

Բայց նա մնում է դեռեւս իր միւս մասով, մնում է իբր որոշիչ պրոդուկտների բաշխման եւ աշխատանքի

բաշխման հասարակութեան անդամների միջև: «Ու՛շի աշխատում նա չըպէտք է ուտի» այս սոցիալիստական սկզբունքն արդէն իրականացած է: Սակայն դա դեռ կոմմունիզմ չէ եւ դա դեռ էւս չի վերացնում «բուրժուական իրաւունք», որը անհաւասար մարդկանց, անհաւասար աշխատանքի համար (փաստօրէն անհաւասար) տալիս է հաւասար չափով մթերքներ:

Դա — «թերութիւն է» — ասում է Մարքսը, բայց այդ անխուսափելի է կոմմունիզմի առաջին ֆազում, որովհետեւ առանց ուտոպիզմի մէջ ընկնելու չի կարելի կարծել, որ կապիտալիզմը խորտակելուց յետոյ մարդիկ միանգամից կըսովորեն աշխատել հասարակութեան համար առանց որեւէ իրաւական նորմերի: Այդպիսի փոփոխման համար տնտեսական նախապայմաններ չի էլ տալիս կապիտալիզմի վերացումը մի անգամից:

Իսկ ուրիշ նորմեր, բացի «բուրժուական իրաւունքից», չըկայ: Եւ այդ չափով էլ անհրաժեշտ է մնում պետութիւնը, որն արտադրութեան միջոցների ընդհանրական սեփականութիւնը պահպանելով պահպանելու է նաեւ աշխատանքի եւ մթերքների բաժանման հաւասարութիւնը:

Պետութիւնը մահանում է որ չափով որ արդէն կապիտալիստ չկայ, արդէն դասակարգ չկայ եւ զրա համար չի կարելի ճնշել որեւէ դասակարգ:

Բայց պետութիւնը դեռեւս բոլորովին չի մահացել, որովհետեւ պահանջւում է դեռ «բուրժուական իրաւունքը» որ սրբագործում է փաստացի անհաւասարութիւնը: Պետութեան լիակատար մահացման համար հարկաւոր է լիակատար կոմմունիզմ:

4. Կոմմունիստական հասարակութեան բարձրագոյն փազը:

Մարքսը շարունակում է.

...«Կոմմունիստական հասարակութեան բարձրագոյն ֆազում երբ կըվերանայ հպատակումը աշխատանքի բաժանման, որը ստրկացնում է մարդուն, երբ զրա հետ միասին կըվերանայ եւ մտաւոր ու ֆիզիքական աշխատանքի ներհակութիւնը. երբ աշխատանքը կըդադարի լոկ ապրուստի միջոց լինելուց եւ ինքը կըդառնայ կեանքի առաջին պահանջ, երբ անհատների ամենակողմանի զարգացման հետ միասին կաճեն եւ արտադրական ոյժերը եւ լիառատ հեղեղի նման կըհոսեն հասարակական հարստութեան բոլոր աղբիւրները — միայն այն ժամանակ կարելի կըլինի յաղթահարել բուրժուական իրաւունքի նեղ հորիզոնը եւ հասարակութիւնը կարող կըլինի գրել իր դրօշի վրայ՝ «ամեն ոք ըստ իր ընդունակութիւնների եւ ամեն ոքին ըստ իր կարիքի»:

Այժմ միայն մենք կարող ենք գնահատել թէ որքան արդարացի էին էնգելսի նկատողութիւնները, երբ նա անխնայ կերպով ծաղրում էր իբր անհեթեթութիւն «պետութիւն» եւ «ազատութիւն» բառերի միացումը: Քանի կայ պետութիւն՝ չկայ ազատութիւն: Երբ կլինի ազատութիւն — չի լինի պետութիւն:

Պետութեան լիակատար մահացման տնտեսական հիմք հանդիսանում է կոմմունիզմի այնպիսի բարձր զարգացումը, որի ժամանակ անհետանում է ֆիզիքական եւ մրտաւոր աշխատանքի ներհակութիւնը, հետեւապէս անհետանում է ժամանակից հասարակական անհաւանարութեան կարեւորագոյն աղբիւրներից մինը, որը չի կարող վերացել միմիայն արտադրական միջոցների հա-

մայնացմամբ, միմիայն կապիտալիստների էքսպրոպրիացիայով:

Այդ էքսպրոպրիացիան հնարաւոր կը դարձնէ արտադրական ոյժերի հսկայական զարգացումը: Եւ տեսնելով թէ ինչպէս այժմ իսկ կապիտալիզմը անհաւատալի չափով կ'առնէ իր զարգացումը, թէ ինչքան շատ բան կ'արելի կըլինէր առաջ մղել տեխնիկայի մէջ այժմ արդէն կատարած նւաճումների բաղիսի վրայ հիմնելով՝ մենք իրաւունք ունենք լիակատար համոզմամբ ասելու, որ կապիտալիստների էքսպրոպրիացիան անխուսափելիօրէն տանելու է դէպի մարդկային հասարակութեան արտադրական ոյժերի հսկայական զարգացումը: Բայց մենք չը գիտենք եւ չենք կարող գիտնալ, թէ ո՞րքան արագ պիտի առաջ դնայ այդ զարգացումը, թէ որքան շուտ նա կըլիզէ աշխատանքի բաժանումն ու վերջ կըղնէ մըտաւոր ու ֆիզիքական աշխատանքի ներհակութեան, թէ երբ նա «աշխատանքը կենսական առաջին պահանջ» կը դարձնէ:

Ուստի մենք իրաւունք ունենք խօսելու լոկ պետութեան անխուսափելի մահացման մասին, չենտելով որ այդ պրոցեսի երկարատեւութիւնը, նրա կախումը կոմմունիզմի բարձրագոյն փազի զարգացումից եւ թողնելով միանգամայն բաց մահացման կոնկրետ ձեւերի որոշ ժամանակի խնդիրը, որովհետեւ այդպիսի խնդիրները լուծելու համար նիւթ չըկայ:

Պետութիւնը կը կարողանայ լիովին մահանալ այն ժամանակ, երբ հասարակութիւնը կ'իրադրոծէ հետեւեալ կանոնը՝ «ամեն ոք ըստ իր ընդունակութիւնների եւ ամեն ոքին ըստ իր կարիքի», այսինքն՝ երբ մարդիկ այն աստիճան կ'ըստվորեն համայնակեցութեան հիմնական կանոնները կատարելու եւ երբ նրանց աշխատանքն այն-

քան արտադրողական կըլինի, որ նրանք կամաւոր կերպով կսկսեն աշխատել ըստ իրենց կարողութեան, ըստ իրենց ընդունակութիւնների: «Բուրժուական իրաւունքի» նեղ հորիզոնը, որ հարկադրում է Շալլոկի չոր պըրտութեամբ հաշիւ անել, որ չըլինի թէ ուրիշից մի կէս ժամ աւելի աշխատես, չըլինի թէ ուրիշից մի քիչ պակաս վճար ստանաս, այդ նեղ հորիզոնից անցած կըլինեն մարդիկ: Մթերքների բաշխումն այն ժամանակ հասարակութեան կողմից նորմի ենթարկած չի լինի, նորմի ենթարկած չի լինի ամեն մէկի ստանալիք մթերքի քանակը: Ամեն ոք վերցնելիս կըլինի ազատ կերպով ըստ իր պահանջի:

Բուրժուական տեսակէտով շատ հեշտ է ամեն մի այդպիսի հասարակարգ «զուտ ուտոպիա» յայտարարել եւ չարախնդաց հեգնել թէ սոցիալիստները խոստանում են, որ ամեն մարդ առանց իր աշխատանքը որեւէ կոտորոյի ենթարկելու կստանայ այնքան տրիւֆել, աւտոմոբիլ, պիանո եւ այլն, որքան որ կուզենայ: Այդ չարմիտ հեգնանքով է, որ այժմ բուրժուական գիտնականների մեծ մասը եօլա է գնում եւ դրանով նա ցոյց է տալիս ոչ միայն իր տգիտութիւնը, այլ եւ իր շահագործական պաշտպանութիւնը կապիտալիստական կարգերի:

Տգիտութիւնը — որովհետեւ ոչ մի սոցիալիստի մտքով էլ չի անցնում «խոստանալ» որ կոմմունիզմի զարգացման բարձրագոյն ֆազը կըգայ եւ մեծ սոցիալիստների նախատեսութիւնը, որ նա գալու է — ենթադրում է աշխատանքի ոչ այժմեան արտադրութիւնը եւ ոչ այժմեան քաղցն ու սովը, որը Պոմբալովսկու բուրսակների նման ընդունակ է միայն հասարակական հարստութեան պահեստները փչացնել եւ անկարելի բաներ պահանջել:

է սոցիալիզմը, ի՞նչ է կոմմունիզմը) Մարքսը անալիզն է տալիս այն բանի, որ կարելի է անւանել կոմմունիզմի տնտեսական հաստնութեան աստիճանները:

Իր առաջին ֆազում, առաջին աստիճանում, կոմմունիզմը դեռ եւս չի կարող տնտեսական տեսակէտից կատարելապէս հասուն լինել, լիովին ազատ լինել կապիտալիզմի հետքերից ու տրադիցիաներից: Այստեղից է առաջ գալիս այն հետաքրքիր երեւոյթը, որ կոմմունիզմի առաջին շրջանում պահպանում է «բուրժուական իրաւունքի նեղ հորիզոնը»: Բուրժուական իրաւունքը ըստ պատման, մթերքների բաշխման նկատմամբ ենթադրում է իհարկէ անխուսափելի կերպով եւ բուրժուական պետութիւն, որովհետեւ իրաւունքը ոչինչ է, եթէ չըկայ այն ապարատը, որը կարող է հարկադրել, որ այդ իրաւունքի նորմերը կատարւեն:

Դուրս է գալիս որ կոմմունիզմի շրջանում որոշ ժամանակի ընթացքում մնում է ոչ միայն բուրժուական իրաւունքը, այլ նոյնիսկ եւ բուրժուական պետութիւնը, բայց առանց բուրժուազիայի:

Դա կարող է թւալ պարադոքս կամ մտքի դիալեկտիկ խաղ, որում յաճախ մեղադրում են մարքսիզմը մարդիկ, որոնք ոչ մի ջանք չեն թափել որ ուսումնասիրեն նրա չափից դուրս խոր բովանդակութիւնը:

Իսկ իրօք, հնի մնացորդները նորի մէջ կեանքը ցուցահանում է մեր առաջ եւ ամեն մի քայլափոխում թէ՛ բնութեան ծոցում, թէ՛ հասարակութեան: Եւ Մարքսը քմայական կերպով չէ որ «բուրժուական» իրաւունքի մի կտոր մտցրել է կոմմունիզմի մէջ: Նա վերցրել է այն, ինչ տնտեսապէս և քաղաքականապէս անխուսափելի է մի հասարակութեան մէջ որը դուրս է գալիս կապիտալիզմի ծոցից:

Դեմոկրատիան ահագին նշանակութիւ ունի բանւոր դասակարգն իր ազատագրութեան համար կապիտալիստների դէմ մղած պայքարի համար: Բայց դեմոկրատիան բնաւ մի սահման չէ, որն անցնել անհնար է, այլ Ֆէդերալիզմից դէպի կապիտալիզմ եւ կապիտալիզմից դէպի կոմմունիզմ տանող էտապներից է միայն:

Դեմոկրատիա նշանակում է հաւասարութիւն: Հասկանալի է թէ ինչ մեծ նշանակութիւն ունի պրոլետարիատի պայքարը յանուն հաւասարութեան եւ հաւասարութեան լոզունգը — եթէ ուղիղ հասկանալու լինենք այն իբր դասակարգերի ոչնչացում: Բայց դեմոկրատիան նշանակում է լոկ ձեւական հաւասարութիւն: Եւ հէնց որ իրականանայ հասարակութեան բոլոր անդամների հաւասարութիւնը արտադրական միջոցներին տիրելու նկատմամբ, այսինքն՝ իրականանայ աշխատանքի հաւասարութիւն, աշխատավարձի հաւասարութիւն, — մարդկութեան առջեւ անխուսափելի կերպով կանգնելու է աւելի առաջ գնալու հարցը՝ ձեւական հաւասարութիւնից փաստացի հաւասարութեանն անցնելու խնդիրը այսինքն, իրականացնելու այն կանոնը ըստ որի՝ «ամեն մարդ աշխատում է ըստ իր ընդունակութեան եւ ստանում ըստ իր կարիքի»: Թէ ինչ էտապներով, ինչ դործնական միջոցներով կը հասնի մարդկութիւնն այդ բարձրագոյն նպատակին մենք չըզիտենք եւ գիտենեալ չենք կարող: Բայց կարեւոր է պարզել մեզ համար թէ որքան անսահման կերպով կեղծ է սովորական բուրժուական պատկերացումը, որ իբր թէ սոցիալիզմը մի ինչ որ մեռած, քարացած, մի անգամ ընդ միշտ տրւած բան է, մինչդեռ միայն սոցիալիզմից է որ սկսւելու է արագ, իսկական, իրօք մասսայական, բնակչութեան մեծամասնութեան իսկ անպա եւ ողջ բնակչութեան մասնակցու-

թեամբ շարժումը դէպի առաջ հասարակական եւ անհատական կեանքում :

Դեմոկրատիան պետութեան ձեւ է, նրա տարբեր տեսակներից մէկը : Եւ հետեւապէս նա ինչպէս եւ ամեն պետութիւն հանդիսանում է կազմակերպւած, սխտեմատիկ բոնութեան գործադրութիւն մարդկանց վրայ : Դա մի կողմից : Բայց միւս կողմից նշանակում է քաղաքացիների հաւասարութեան ձեւական խոստովանութիւն, խոստովանութիւն որ քաղաքացիները հաւասար իրաւունք ունեն պետութեան կազմակերպման եւ կառավարութեան նկատմամբ : Իսկ դա իր կարգին կապւած է այն բանի հետ, որ դեմոկրատիան իր զարգացման որոշ աստիճանի վրայ նախ համախմբում է կապիտալիզմի դէմ յեղափոխական դառակարգը — պրոլետարիատը եւ նրան հնարաւորութիւն է տալիս կոտորել, ջարդ ու փշուր անել, ջնջել, բնդմիջտ բուրժուական, թէկուզ եւ հանրապետական բուրժուական պետական մեքենան, մշտական զօրքը, ոստիկանութիւնը, չինովնիկութիւնը, փոխարինել նրանց աւելի դեմոկրատիկ, բայց այնուամենայնիւ դեռ պետական մեքենայով — զինւած բանւորական մասսայի ձեւով, որին փոխարինում է ողջ ժողովրդի մասնակցութիւնը միլիցիային :

Այստեղ՝ «բանակը որակ է դառնում» .— Դեմոկրատիզմի այդ աստիճանը կապւած է բուրժուական հասարակութեան շրջանակներից դուրս գալու եւ սոցիալիստական վերաշինութիւն սկսելու հետ : Եթէ յիշաւի որ բոլորը մասնակցում են պետութիւնը կառավարելու դործում, ապա կապիտալիզմը չի կարող արդէն դիմանալ : Եւ կապիտալիզմի զարգացումն իր հերթին նախապայմաններ է ստեղծում, որպէս զի «բոլորը» կարողանան մաս-

նակից լինել պետական կառավարչութեան : Այդ նախապայմաններից մինն է ընդհանուր գրագիտութիւնը, որ իրականացրել են մի շարք ամենաառաջնոր կապիտալիստական երկրներ, ապա միլիոնաւոր բանւորների «վարժեցումն ու դիպցիպլինի ենթարկելը» պոստի, երկաթուղիների, խոշոր ֆաբրիկների, խոշոր առեւտրի, բանկային գործի եւ այլ համայնականացրած ապարատի միջոցով :

Այդպիսի տնտեսական նախապայմաններ ունենալով միանգամայն հնարաւոր է անմիջապէս, կապիտալիստներին ու չինովնիկներին ոչնչացնել ու արտադրութեան ու բաշխման վրայ կոնտրոլ հաստատելու աշխատանքի ու մթերքների հաշւի առնելու գործում փոխարինել նրանց զինւած բանւորներով, ամբողջ զինւած ժողովրդով : (Կոնտրոլի ու հաշւի տակ դնելու հարցը չըպէտք է շփոթել ինժեներների, ագրոնոմների եւ այլն գիտականօրէն կրթւած պերսոնալի խնդրի հետ : Այդ պարոնները այսօր աշխատում են հպատակելով կապիտալիստներին — վաղըն աւելի լաւ կաշխատեն հպատակելով զինւած բանւորներին) :

Հաշւի տակ դնել եւ կոնտրոլի ենթարկել — ահա թէ գլխաւորապէս ինչ է պէտք որ հարթւի եւ կանոնաւոր գործի կոմմունիստական հասարակութեան առաջին ֆազը : Այսպէս բոլոր քաղաքացիները դառնում են պետութեան վարձու ծառայողներ, պետութեան, որը կազմում են զինւած բանւորները : Բոլոր քաղաքացիները դառնում են մի համաժողովրդական պետական «սինդիկատի» բանւոր-ծառայողներ : Եւ բանն այն է, որ նրանք հաւասար չափով աշխատեն, ճշտիւ պահպանեն աշխատանքի չափը եւ հաւասար վարձ ստանան : Այդ հաշւի տակ դնելը՝ կոնտրոլի ենթարկելը կապիտալիզմը ծայր աստիճան պարզացման է հասցրել, դարձրել է ամենահասարակ, ամեն

մի գրադէտ մարդու մատչելի հսկողութեան ու գրի առնելու օպերացիա, որի համար հարկաւոր է իմանալ յոկ թւաբանութեան չորս գործողութիւնները եւ համապատասխան անդորրադրեր տալը¹⁾ :

Երբոր ժողովրդի մեծամասնութիւնը կօկսի ամենուրեք այդպէս ամեն ինչ հաշի տակ դնել եւ կապիտալիստներին (որոնք այժմ ծառայողներ են դարձել) ու պարտն ինտելիգենտներին, որ դեռ պահպանում են կապիտալիստական սովորութիւնները, այն ժամանակ այդ կոնտրոլը իրօք կը դառնայ ունիվերսալ, ընդհանրական, համաժողովրդական, այն ժամանակ նրանից անկարելի կը լինի խուսափիլ, նրանից ժախջելու տեղ չի լինի :

Ողջ հասարակութիւնը կը լինի մի գրասենեակ, մի ֆարքիկ աշխատանքի եւ վարձի հաւասարութեամբ :

Բայց այդ ֆարքիկի «գիտցիւլինը», որը կապիտալիստներին յաղթահարած եւ հարստահարիչներին խորտակած պրոլետարիատը կը տարածի ողջ հասարակութեան վրայ, ոչ մի կերպ չի կարող լինել ոչ մեր իդէալը, ոչ մեր վերջնական նպատակը, այլ նա միմիայն մի աստիճան է, որ անհրաժեշտ է հասարակութիւնը կապիտալիստական հարստահարութեան զաղրութիւնից ու դարձիւթիւնից մաքրելու եւ յետագայ առաջագիմութեան համար : Սկսած այն վայրկեանից, երբ հասարակութեան բոլոր անդամները կամ դոնէ նրա մեծամասնութիւնը ինքր կը սովորի կառավարել պետութիւնը եւ այդ գործն իր ձեռքը կառնի, երբ նա «կարգի կը բերի» այդ գործն ու

1) Երբոր պետութիւնն իր մեծ մասով այդպիսի ֆունկցիաների է փոխում, բանտրների կողմից հաւի եւ կօնտրալի ենթարկելու գործ է դառնում, այն ժամանակ նա դադարում է «բաղադրական պետութիւն լինելուց», այն ժամանակ «հասարակական ֆունկցիաները բաղադրականից հասարակ վարչական ֆունկցիաների են փոխում» : (Համեմատ վերը գլ. IV 2 էնգելսի անարխիստների հետ մղած պոլեմիկայի մասին) :

կոնտրոլ կը հաստատի չնչին փոքրամասնութիւն կազմող կապիտալիստների վրայ, այն պարտները վրայ, որոնք ուզում են իրենց կապիտալիստական սովորոյթները պահպանել բանտրների վրայ որոնց խորապէս անբարոյակա՜նացրել է կապիտալիզմը — ահա այդ վայրկեանից սկսում է անհետանալ առհասարակ կառավարելու անհրաժեշտութիւնը : Որքան լիակատար է դեմոկրատիան, այնքան մօտ է այն ժամը, երբ նա անպէտք է դառնում : Որքան աւելի դեմոկրատիկ է «պետութիւնը», որը բաղկացած է գինւած բանտրներից եւ որը «արդէն պետութիւն չէ բառի բուն իմաստով», այնքան արագ է սկսում մահանալ ամեն մի պետութիւն :

Որովհետեւ, երբ բոլորը կը սովորեն կառավարել եւ իրօք կախեն ինքնուրոյն կերպով կառավարել հասարակական արտադրութիւնը, ինքնուրոյն կերպով հաշի տակ դնել ու կոնտրոլի ենթարկել ձրիակերներին, աղաներին, խաբերաններին եւ այլ «կապիտալիստների աւանդները պահպանողներին», այն ժամանակ այնքան դժւար կը լինի խուսափիլ այդ համաժողովրդական հաշից ու կոնտրոլից, այնքան հաղադիւտ բացառութիւն կը դառնայ այն, այնքան արագ ու լուրջ պատժի կենթարկելի (որովհետեւ զինւած բանտրները գործնական կեանքի մարդիկ են եւ ոչ թէ սենտիմենտալ ինտելիգենտներ եւ հազիւ թէ նրանք թոյլ տան իրենց հետ կատակ անելու) որ ամեն մի մարդկային համայնակեցութեան անբարդ, հիմնական կանոնները կատարելու անհրաժեշտութիւնը շատ չուտ սովորոյթ դառնայ :

Եւ այնժամ լայն բացւած կը լինի դուռ, կոմմունիստական հասարակութեան բարձրագոյն ֆազին անցնելու համար դրա հետ միաժամանակ եւ պետութեան կատարեալ մահացման համար :

Գ Լ ՈՒ Խ VI.

ՄԱՐԲՍԻԶՄԻ ԳՌԵՀԱՅՈՒՄԸ ՕՊՊՈՐՏԻՒ-
ՆԻՍՏՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ:

Պետութեան ու սոցիալական յեղափոխութեան յարաբերութիւնները խնդիրը, ինչպէս եւ առհասարակ յեղափոխութեան խնդիրը շատ քիչ է զբաղեցրել երկրորդ ինտերնացիոնալի (1889—1914) ամենաականաւոր թէորեալիկներին եւ պուրլիցիստներին: Բայց երկրորդ ինտերնացիոնալը 1914 թւին խորտակման հասցնող օպպորտունիզմի աստիճանական աճման պրոցեսսի մէջ ամենարնորոշն այն է, որ մինչեւ անդամ այն ժամանակ, երբ եկել հասել, քիչ էին այդ հարցին, նրանք աշխատում էին նրա կողքովն անցնել եւ նրան չէին նկատում:

Ընդհանուր առմամբ կարելի է ասել, որ պետութեան եւ պրոլետարական յեղափոխութեան յարաբերութիւնների խնդրից խուսափումից, այն խուսափումից, որը ձեռնառու էր օպպորտունիզմի համար եւ սնում էր նրան, առաջ եկաւ մարքսիզմի աղճատումն ու նրա կատարեալ գոհակացումը: այդ տխուր պրոցեսսը գէթ համառօտակի ընտրողելու համար վերցնենք մարքսիզմի ամենաականաւոր թէորեալիկներին — Պլեխանովին ու Կուզեցկուն:

1. Պլեխանովի եւ անարխիստների նշանակումը:

Պլեխանովը անարխիզմի եւ սոցիալիզմի յարաբերութեան խնդրին ներել է մի յատուկ բրոշուր՝ «Անարխիզմ եւ Սոցիալիզմ», որը լոյս է տեսել Ղերմաներէն 1894 թւին: Պլեխանովը համարէր կարողացել է այդ թեման քննել այնպէս, որ բոլորովին մի կողմ է թողել ամենաակտուէլ, հրատապ եւ, անարխիզմի դէմ պայքարելիս,

քաղաքական տեսակէտից՝ ամենաէական խնդիրը, այն է — յեղափոխութեան ու պետութեան յարաբերութեան խնդիրը, առհասարակ պետութեան խնդիրը: Նրա բրոշուրը կարելի է բաժանել երկու մասի: Դրանցից մինը զբաղանալատական մասն է ուր կայ գնահատելի նիւթ Շտիրների, Պրուդոնի եւ այլոց իդէաների պատմութիւնից, միւսը՝ ֆիլիստերական մասն է, ուր անճոռնի դատողութիւններ են այն մասին, թէ շատ դժուար է անարխիստին բանդիտից զանազանելը:

Թեմաների համադրութիւնը շատ զւարճալի է եւ շատ ընտրող Պլեխանովի՝ յեղափոխութեան նախօրեակին եւ Ռուսաստանի յեղափոխական շրջանում ցոյց տաւ իր զործունէութեան համար: Պլեխանովը 1905—1917 թւականներին իսկ այսպէս էլ ցոյց տուց իրան՝ կիսադոկտրինեօր, կիսաֆիլիստեր, որ քաղաքականութեան մէջ զնում էր բուրժուազիայի պոչից բռնած:

Մենք արդէն տեսանք, որ Մարքսն ու Էնգելսը անարխիստների դէմ պոլեմիկա մղելով ամենայն խնամքով պարզել են իրենց տեսակէտները պետութեան ու յեղափոխութեան յարաբերութեան խնդրի նկատմամբ: Էնգելսը 1891 թւին, Մարքսի Գոթի ծրագրի քննադատութիւնը հրատարակելիս զրում էր, «Մենք (այսինքն՝ Էնգելսն ու Մարքսը) այն ժամանակ Բակունինի եւ նրա անարխիստների հետ ամենատաք պայքարի մէջ էինք ինտերնացիոնալի (առաջին) Հաադայի Կոնգրեսից յետոյ հազիւ երկու տարի անց»:

Անարխիստները հէնց Պարիզի Կոմմունը ուղում էին «իրենցը» յայտարարել, իրենց ուսմունքն արդարացնող յայտարարել, մինչդեռ նրանք բոլորովին չէին ըմբռնել Կոմմունի դասերն ու Մարքսի կատարած անալիզը այդ դասերի նկատմամբ: Հարկաւոր է արդեօք փշրել հին պետական մեքենան եւ ինչով պէտք է փոխարինել նրան

— այդ մասին անարխիզմը չըտեսց ոչինչ որ գէթ մօտաւորապէս ճշմարտանման լինէր կոնկրետ քաղաքական, խնդիրներին վերաբերմամբ :

Սակայն «անարխիզմի ու սոցիալիզմի» մասին խօսել և խոստովել պետութեան խնդրից, չընկատել մարքսիզմի ուղի զարգացումը մինչ Կոմմունն ու Կոմմունից յետոյ, կը նշանակէ ցած սահել դէպի օպպորտունիզմի գիրկը : Որովհետեւ օպպորտունիզմի համար իսկ որ ամենից աւել այն է հարկաւոր, որ մեր վերը առաջ բերած հարցը բռնաւ չըզրուեն : Դա արդէն օպպորտունիզմի յաղթանակ է :

• Ոչ մի գրականութեան մէջ Կառուցիկ երկերն այնքան չեն թարգմանուել, որքան ռուսաց գրականութեան մէջ : Զուր չէ, որ գերմանական սոցիալ-դեմոկրատներէց ու մանք կատակարանում են, թէ Կառուցիկ աւելի շատ Ռուսաստանում են կարգում, քան թէ Գերմանիայում : (Փակագծի մէջ պէտք է ասենք, որ այդ կատակում շատ աւելի խոր պատմական րովանդակութիւն կայ, քան կարծում է նա ու այդ կատակը մէջ տեղ է բերել : Դա այն է, որ ռուս բանւորները 1905 թւին չըտեսնած չափերով պահանջ արտայայտելով աշխարհիս լաւագոյն սոցիալ-դեմոկրատիայի լաւագոյն երկերի նկատմամբ եւ ստանալով այդ երկերի թարգմանութիւնների ու հրատարակութիւնների այնպիսի քանակ որ ուրիշ երկրներ չեն տեսել, դրանով իսկ արագացրած եղանակով մեր պրոլետարական շարժման մատաղ հողի վրայ փոխադրեցին հարեւան աւելի առաջաւոր երկրի հսկայական փորձը) :

Կառուցիկ մեղանում, բացի իր տւած մարքսիզմի մատչելի շարադրութիւնից, յայտնի է առանձնապէս պոլեմիկայով, որ նա մղել է օպպորտունիստների եւ նրանց գլուխն անցած Բերնշտայնի դէմ : Սակայն զրեթէ անյայտ է մի փաստ, որն անուշադիր չի կարելի թողնել

եթէ նպատակ ես դնում հետեւել, թէ ինչպէս է հասել Կառուցիկն այն աներեւակայելի կերպով անարգ շփոթմունքին եւ սոցիալ-չովինիզմի պաշտպանութեան, որը կատարւեց 1914—1915 թ. մեծագոյն կրիզիսի ժամանակ : Իսկ դա այն փաստն է, որ Կառուցիկն իր Ֆրանսական (ժուրնա, Միլերան) եւ դերմանական (Բերնշտայն) ամենաականաւոր օպպորտունիստների դէմ դուրս գալու նախօրեակին շատ խոշոր երեւում ցոյց տւեց : Մարքսիստական «2 ա ռ ե ա ն» (Արշալոյս), որը լոյս էր տեսնում Շտուտգարտում 1901—1902 թ. եւ յեղափոխական-պրոլետարական տեսակէտներն էր պաշտպանում, հարկադրւած էր պոլեմիկա մղել Կառուցիկ դէմ, կառուցիկային, կիսատիկ, երկմիտ, օպպորտունիստների նկատմամբ հաշտեցնելիչ անւանել նրա՝ 1900 թւին Պարիզում կայացած միջազգային սոցիալիստական կոնգրեսում առաջադրւած ռեզոլուցիան : Գերմանական գրականութեան մէջ ապա զրեցին նաեւ Կառուցիկ նամակները, որոնցից երեւում են նրա ոչ պակաս չափով երեւումները նախ քան նա արշաւանք սկսեց Բերնշտայնի դէմ :

Սակայն անհամեմատ աւելի մեծ նշանակութիւն ունի այն հանգամանքը, որ իր օպպորտունիստների դէմ մղած պոլեմիկայում հարցի դրւածքում եւ քննութեան մէջ, մենք այժմ, երբ ուսումնասիրում ենք մարքսիզմի դէմ Կառուցիկ կողմից կատարած նորագոյն դաւաճանութեան պատմութիւնը, նկատում ենք սխտեմատիկ թեքում դէպի օպպորտունիզմը եւ հէնց պետութեան խնդրի նկատմամբ :

Վերցնենք Կառուցիկ օպպորտունիզմի դէմ ուղղւած առաջին խոշոր երկը, նրա «Բերնշտայնն ու սոցիալ-դեմոկր. ծրագիրը» գիրքը : Կառուցիկն մանրամասնօրէն հերքում է Բերնշտայնին. սակայն, մի բնորոշ բան :

Բերնշտայնը իր հերոսաբարոյէն հռչակաւոր «սոցիալիզմի նախապայմաններում» մարքսիզմը «բանկիզմում» է, մեղադրում (մի մեղադրանք, որ այն օրւանից հազար անգամ կրկնել են օպոորտունիստները եւ լիբերալ-բուրժուաները Ռուսաստանում յեղափոխական մարքսիզմի ներկայիչներին—բուլճեիկներին դէմ)։ Այդտեղ Բերնշտայնը յատկապէս կանգ է առնում Մարքսի «Քաղաքացիական կռիւը Ֆրանսիայում» գրքի վրայ եւ փորձում է, — ինչպէս տեսանք շատ անյաջող — նոյնացնել Մարքսի և Պրուդոնի տեսակէտները Կոմմունի դասերի նկատմամբ։ Բերնշտայնը յատուկ ուշադրութիւն է դարձնում Մարքսի այն եզրակացումը որը նա ստորագծել է «Կոմմունիստական Մանիֆէստի» 1872 թւականի առաջաբանում և որն ասում է, «բանւոր դասակարգը չի կարող պարզապէս իր ձեռքն առնել պատրաստի պետական մեքենան ու նրան բանացնել իր սեփական նպատակներին համար»։ Բերնշտայնին այս միտքն այնքան է «գուր եկել», որ նա ոչ պակաս քան երեք անգամ կրկնում է այն իր գլուխում, ամեն կերպ աղճատելով նրան ու օպոորտունիստական մեկնաբանութիւնների ենթարկելով։

Մարքսը, ինչպէս մենք տեսանք, ուզում է ասել, որ բանւոր դասակարգը պէտք է փչրէ, կոտրէ, օղջ ցնդեցնէ *spengung*—պայթում, էնգելսի արտայայտութիւնն է) ողջ պետական մեքենան։ Իսկ ըստ Բերնշտայնի այնպէս է դուրս գալիս, որ իբր թէ Մարքսը նախադրուչացնում է բանւոր դասակարգը չափից դուրս յեղափոխական քայլերից այն ժամանակ, երբ նրանք իշխանութիւնը խլելու լինեն։

Մարքսի մտքի աւելի կոպիտ ու այլանդակ աղճատում դժւար է երեւակայել։

Իսկ ի՞նչպէս վարւեց Կաուցկին՝ Բերնշտայնի դրման րամասնորէն հերքելիս։

Նա խուսափեց քննել մարքսիզմի օպոորտունիզմի կողմից կատարած աղճատումը այդ կէտում։ Նա մէջ բերեց Մարքսի «Քաղաքացիական կռիւ» առաջաբանից էնգելսի մեր վերը յիշած խօսքերն ու ասաց, որ ըստ Մարքսի բանւոր դասակարգը չի կարող պարզ կերպով տիրանալ պատրաստի պետական մեքենային, բայց առհասարակ նա կարող է նրան տիրանալ եւ ուրիշ ոչինչ։ Իսկ այն մասին, թէ Բերնշտայնը Մարքսին վերադրել է մի միտք, որը ուղղակի հակառակ է Մարքսի իրապէս ասածին, թէ Մարքսը 1852 թւից առաջ էր մղում իրրեւ պրոլետարական յեղափոխութեան խնդիր՝ «փչրել» պետական մեքենան — ահա այդ մասին Կաուցկին չի ասում եւ ոչ մի խօսք։

Եւ այնպէս դուրս եկաւ, որ մարքսիզմի եւ օպոորտունիզմի ամենաէական տարրերութիւնը պրոլետարական յեղափոխութեան խնդիրների նկատմամբ Կաուցկին սւաղեց ու կոկեց։

Պրոլետարական դիկտատուրայի պրոբլեմի լուծումը, զրում էր Կաուցկին Բերնշտայնի «դէմ», մենք ամենայն հանգստութեամբ կարող ենք ապագային թողնել (Գերմ. հրատ. եր. 172)։

Դա իրօք ոչ թէ պրոբլեմիկա է ընդդէմ Բերնշտայնի, այլ զիջում նրան, զիրքերի յանձնում օպոորտունիզմին, որովհետեւ օպոորտունիզմին առայժմ հարկաւոր չէ ուրիշ ոչինչ, բացի այն, որ պրոլետարական յեղափոխութեան անելիքների հիմնական հարցերը «ամենայն հանգստութեամբ թողնեն ապագային»։

Մարքսն ու էնգելսը 1852 թւականից սկսած մինչեւ 1891 թւականը — քառասուն տարի պրոլետարիատին ուսուցել են, որ նա պէտք է փչրի պետական մեքենան։ Իսկ Կաուցկին 1889 թւականին, այն ժամանակ, երբ օպոորտունիստները լիովին դաւաճանել են մարքսիզմին այդ կէ-

առում, այն հարցի տեղ թէ արդեօք պէտք է այդ մեքենան փշրել, զնոսմ է փշրման կոնկրետ ձեւերի մասին եւ փրկութիւն է փնտռում այն «անվիճելի» (եւ անստուգ) ֆիլիստերական ճշմարտութեան հովանու տակ՝ թէ կոնկրետ ձեւերը մենք առաջուց չենք կարող իմանալ:

Սար ու ձոր կայ Մարքսի ու Կաուցկու մէջ, եթէ համեմատելու լինենք նրանց վերաբերմունքը դէպի պրոլետարական կուսակցութեան անելիքը բանոր դասակարգը սոցիալական յեղափոխութեան համար պատրաստելու նպատակով:

Վերջենք Կաուցկու հետեւեալ, աւելի հասուն գործածքը, որը նոյնպէս խոշոր չափով ներառւած է օպպորտիւնիզմի սխալները հերքելուն: Դա նրա «Սոցիալական յեղափոխութիւն» բրոշիւրն է: Հեղինակն այստեղ վեր է առել իբրեւ յատուկ թեմա «պրոլետարական» յեղափոխութեան եւ «պրոլետարական ռեժիմի» խնդիրը: Հեղինակը շատ եւ վերին աստիճանի գնահատելի բան է տւել, բայց հէնց պետութեան խնդրից խուսափել է: Բրոշիւրի մէջ ամեն տեղ խօսւում է պետական իշխանութեան նւաճման մասին եւ ուրիշ ոչինչ, այսինքն ընդունւած է այնպիսի ձեւակերպում, որը զիջում է անում օպպորտիւնիստներին, որ չափով որ թոյլատրում է իշխանութեան նւաճում առանց պետական մեքենայի փշրելու: Հէնց այն, ինչ «Կոմմունիստական Մանիֆեստում» Մարքսը 1872 թին «հնացած» է յայտարարել, Կաուցկին վերածնեցրել է 1902 թին:

Բրոշիւրի մէջ մի յատուկ պարագրաֆ ներառւած է «սոցիալիստական յեղափոխութեան ձեւերին ու գէնքին»: Այստեղ խօսւում է եւ մասսայական քաղաքական գործադուլի մասին, եւ քաղաքացիական կռիւ մասին, եւ «ժամանակակից խոշոր պետութեան ոյժի այնպիսի գործիքների մասին, որպիսիք են բիւրոկրատիան ու զօրքը», սա-

կայն այն մասին, թէ ինչ է ուսուցել բանւորներին Կոմմունը — այդ մասին եւ ոչ մի խօսք: Ակներեւ է որ էնգելսը զուր չէր, մանաւանդ գերմանական սոցիալիստներին, նախազգուշացնում «նախապաշարած ակնածութիւնից» դէպի պետութիւնը:

Կաուցկին բանը այսպէս է շարադրում յաղթող՝ պրոլետարիատը «կիրականացնի ղեմակրատիկ ծրագիրը» եւ շարադրում է այդ ծրագրի պարագրաֆները: Այն մասին, թէ ինչ նոր բան է տւել 1871 թւականը, բուրժուական ղեմակրատիան պրոլետարական ղեմակրատիայով փոխարինելու խնդրի նկատմամբ — եւ ոչ մի բառ: Կաուցկին իր գլխից ռազ է անում այդ այսպիսի «ծանր ու մեծ» երեւցող գոհակարանութեամբ:

«Ինքն ըստ ինքեան ակներեւ է, որ մենք տիրապետութեան չենք հաննի այժմեան կարգերի ժամանակ: Յեղափոխութիւնն ինքը ենթադրում է երկարատեւ ու խոր ազդեցող մի պայքար, որը կը կարողանայ արդէն փոփոխել մեր այժմեան քաղաքական ու սոցիալական կազմը»:

Անկասկած դա «ինքն ըստ ինքեան ակներեւ է», ինչպէս եւ այն ճշմարտութիւնը, որը ձին դարի է ուտում եւ վոլգա գետը Կասպից ծովն է հոսում: Բայց ամիսս որ «խոր ակոսող» պայքարի վերաբերեալ սնամէջ ու փքուն Ֆրազ արտասանելով աչքաթող է տրւում յեղափոխական պրոլետարիատի համար այժմէական նշանակութիւն ունեցող այն հարցը, թէ ապա ինչո՞ւմ է կայանում նրա պետութեան նկատմամբ, ղեմակրատիայի նկատմամբ կատարած յեղափոխութեան «խորութիւնը», համեմատած նախկին ոչ պրոլետարական յեղափոխութիւնների հետ:

Ձանցառու լինելով այդ խնդրի նկատմամբ, Կաուցկին, իրօք այդ ամենաէական կէտում զիջում է անում օպպորտիւնիզմին — խօսքով ահեղ պատերազմ յայտարար-

րելով նրան, երբ չեղտում է «յեղափոխութեան դադարի» նշանակութիւնը (արդեօք ինչ արժէք ունի այդ «դադարը, եթէ վախճանում ես բանւորներին քարոզել յեղափոխութեան կոնկրետ դադարները) կամ ասում ամենից առաջ — յեղափոխական իդէալիզմ կամ յայտարարում, որ անգլիական բանւորներն այժմ «հազիւ թէ շատ աւելի մի բան են ներկայացնում իրենցից — քան մանր-բուրժուաներ»:

«Սոցիալիստական հասարակութեան մէջ — գրում է Կառլ Կլին, — կարող են դոյութիւն ունենալ իրար կողքի... ձեռնարկութեանց ամենատարբեր ձեւեր, բիւրոկրատական(??), տրեդիւնիոնիստական, կոոպերատիւ անհատական»...

«Գոյութիւն ունեն, օրինակի համար, ձեռնարկութիւններ, որոնք չեն կարող եօրա դնալ առանց բիւրոկրատիկ(??) կազմակերպութեան — այդպէս են երկաթուղիները: Այստեղ դեմոկրատիկ կազմակերպութիւնը կարող է հետեւեալ ձեւն ընդունել — բանւորներն ընտրում են դելեգատներ, որոնք կազմում են պարլամենտի նման եւ այդ պարլամենտը կարգաւորում է աշխատանքն ու հրահրում բիւրոկրատական ապաւարտի վրայ: Միւս ձեռնարկութիւնները կարելի է բանւորական միութիւնների վարչութեան տակ դնել ուրիշ ձեռնարկութիւններ կարելի է կազմակերպել կոոպերատիւ սկզբունքներով: (Ռուս. թարգմ. 1903 թ. Ժընեւի հրատ. եր. 148 եւ 115):

Այդ դատողութիւնը սխալ է եւ մի քայլ դէպի յետ է տանում համեմատած այն բացատրութեան հետ, որ տեւել են Մարքսն ու Էնգելսը 70-ական թւականներին Կոմմունի դասերի օրինակի վրայ հիմնելով:

Երկաթուղիները ոչ մի բանով չեն տարբերւում, իբր թէ անհրաժեշտ «բիւրոկրատիկ» կազմակերպութեան տեսակէտից, համեմատած միւս առհասարակ խոշոր մեքե-

նայական ինդուստրիի ձեռնարկութիւնների հետ, համեմատած ամեն մի ֆարրիկի, խոշոր մագաղանի, խոշոր կապիտալիստական գիւղատնտեսական ձեռնարկութեան հետ: Բոլոր այդպիսի ձեռնարկութիւնների մէջ տեխնիկան հրամայական է դարձնում ամենախիստ դիսցիպլին, ամենամեծ ճշտապահութիւն ամեն մէկի կողմից աշխատանքի իրեն յանձնած աշխատանքի այս կամ այն բաժինը կատարելիս, հակառակ դէպքում սպառնալով ողջ գործը կանգնեցնել կամ մեխանիզմն ու մթերքները փճացնել: Ի հարկէ, որ բոլոր այդպիսի ձեռնարկութիւններում բանւորները պիտի «ընտրեն դելեգատներ, որոնք կը կազմեն պարլամենտի նման մի բան»:

Բայց բանն էլ հէնց այն է, որ այդ պարլամենտի նման բանը» պարլամենտ չի լինի բուրժուական-պարլամենտական հաստատութիւնների իմաստով: Բանն էլ հէնց այն է, որ այդ «պարլամենտի նման բանը» միմիայն կարգեր հաստատելով եւ «բիւրոկրատիկ ապաւարտի վարչութեան վրայ հսկելով չի դրադելու», ինչպէս որ երեւակայում է Կառլ Կլին, որի միտքը բուրժուական պարլամենտարիզմի շրջանակներից դուրս չի թեւադիտում: Սոցիալիստական հասարակութեան մէջ «պարլամենտի նման բանը», որ կազմւած է լինելու բանւորական ներկայացուցիչներից, ի հարկէ կարգեր կը հաստատի եւ կը հսկի «ապաւարտի» վարչութեան վրայ, բայց այդ ապաւարտը «բիւրոկրատիկ» չի լինի: Բանւորները իշխանութիւն նաճելով կը վիշրեն բիւրոկրատիկ ապաւարտը, հիմնովին կը խորտակեն այն, նրանից քար քարի վրայ չեն թողնի կը փոխարինեն նրան նորով, որը կազմւած կը լինի նոյն բանւորներից ու ծառայողներից, որոնց բիւրոկրատ դառնալու դէմ իսկոյն ձեռք կառնեն այն միջոցները, որոնք մանրամասն ընել են Մարքսն ու Էնգելսը՝ 1) ամեն մի պաշտօնեայ կը լինի ոչ միայն ընտրովի,

այլ եւ ամեն ժամանակ փոխարինելի, (2) վարձը կը լինի ոչ աւելի բարձր, քան բանւորի վարձը, (3) անմիջապէս կը դիմեն այն բանին, որ ամենքը կոնտրոլի եւ հսկողութեան ֆունկցիաներ կատարեն, որ ամենքը ժամանակաւոր կերպով «բիւրոկրատ» լինեն եւ որպէս զի այդպիսով ոչ ոք չըկարողանայ «բիւրոկրատ» դառնալ:

Կառուցկիին ամենեւին մինչեւ վերջը չի մտածել Մարքսի հետեւեալ խօսքերի վրայ. «Կոմունան ոչ թէ պարլամենտական, այլ աշխատող կողմորոշիւ էր, միաժամանակ եւ օրէնսդիր, եւ օրէնքներն ի կատար ածող»:

Կառուցկիին բոլորովին չի ըմբռնել դեմոկրատիան (ոչ ժողովրդի համար) բիւրոկրատիզմի հետ (ժողովրդի դէմ) միացնող բուրժուական պարլամենտարիզմի եւ պրոլետարական դեմոկրատիզմի տարբերութիւնը, այն դեմոկրատիզմի, մինչեւ այնտեղ, որն անմիջապէս միջոցներ ձեռք կառնի որ արմատաւոր անի բիւրոկրատիզմը եւ որը կարող կը լինի այդ միջոցները մինչեւ վերջը հասցնելը, մինչեւ բիւրոկրատիզմի կատարեալ ոչնչացումը, մինչեւ կատարեալ ժողովրդին ծառայող դեմոկրատիաներմուծումը: Այստեղ Կառուցկիին ցուցադրում է նոյն սնապաշտ ակնածութիւնը՝ դէպի պետութիւնը, «սնապաշտ հաւատը» դէպի բիւրոկրատիզմը:

Անցնենք այժմ Կառուցկու օպպորտունիստների դէմ դրած վերջին եւ լաւագոյն հեղինակութեանը, նրա «Իշխանութեան ուղին» բրոշիւրին: Այդ բրոշիւրը խոշոր առաջադիմութիւն է, որ չափով որ նրանում խօսւում է ոչ թէ առհասարակ յեղափոխութեան ծրագրին մասին, ինչպէս 1899 թւին Բերնշտայնի դէմ գրւած բրոշիւրում, ոչ թէ սոցիալական յեղափոխութեան մասին, անկախ նրա գալստեան ժամից, ինչպէս 1902 թւի «Սոցիալիստական յեղափոխութիւն» բրոշիւրի մէջ է, այլ այն կոնկրետ սրայ-

մասների մասին, որոնք հարկադրում են մեզ ընդունել, որ «յեղափոխութեան շրջանը» հասնում է:

Հեղինակը պարզորոշ մատնացոյց է անում դասակարգային հակասութիւնների առհասարակ սուր կերպաւորանք ընդունելը եւ իմպերիալիզմը, որն այդ կողմից մեծ դեր է կատարում: Արեւմտեան Եւրոպայի 1789—1871 թւականների «յեղափոխական» շրջանից յետոյ 1905 թւից սկսւում է նոյնպէսի մի շրջան Արեւելքի համար: Համաշխարհային պատերազմը վրայ է հասնում սպառնալից արագութեամբ: «Պրոլետարիատը այլեւս չի կարող խօսել վաղաժամ յեղափոխութեան մասին»: «Մենք մտել ենք արդէն յեղափոխական շրջանը»: «Յեղափոխական շրջանն սկսւում է»:

Այս յայտարարութիւնները միանգամայն պարզ են: Կառուցկու այս բրոշիւրը պիտի չափանիշ ծառայէ այն բանի, թէ ինչ էր խոստանում լինել գերմանական սոցիալ դեմոկրատիան իմպերիալիստական պատերազմից առաջ եւ որքան ցած է գլորւել նա (նոյն թւում եւ Կառուցկին) պատերազմի ծագման րոպէին: «Այժմեան սիտուացիան, գրում էր Կառուցկին յիշեալ բրոշիւրի մէջ, իր հետ բերում է այն վտանգը, որ մեզ (այսինքն գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիային) հեշտ է աւելի չափաւոր համարել, քան թէ իրօք մենք ենք»: Իսկ բանից դուրս եկաւ, որ իրօք գերմանական սոցիալ-դեմոկրատ կուսակցութիւնը շատ աւելի չափաւոր ու օպպորտունիստ է, քան թւում էր:

Առաւել եւս բնորոշ է, որ Կառուցկին յեղափոխութեան արդէն սկսւած շրջանի մասին այդքան բացորոշ յայտարարութիւններ անելուց յետոյ նոյնիսկ այն բրոշիւրում, որն իր իսկ ասելով «քաղաքական յեղափոխութեան» խնդրի քննութեան է նւիրւած, դարձեալ միան-

գամայն անցնում է պետութեան խնդրի կողքով առանց այն քննելու:

Այդ զանցաւումների, լուծեան, խուսափումների գումարից ստացւեց անխուսափելի կերպով այն կատարեալ փոխանցումը դէպի օպպորտունիզմը, որի մասին մենք այժմ պիտի խօսենք:

Գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիան յանձինս Կաուցկու, կարծես յայտարարում էր. ես մնում եմ յեղափոխական տեսակէտների վրայ կանգնած (1899 թ.): Ես մանաւանդ ընդունում եմ պրոլետարիատի սոցիալական յեղափոխութեան անխուսափելիութիւնը (1902 թ.): Ես ընդունում եմ յեղափոխութիւնների նոր շրջանի գալուստը (1909): Բայց այնուամենայնիւ ես յետ եմ գնում հակառակ այն բանի, ինչ ասել է Մարքսը դեռ 1852 թւին, քանի որ հարցը վերաբերում է պրոլետարական յեղափոխութեան պետութեան նկատմամբ (1912 թ.):

Ճիշտ այդպէս շիտակ դուած էր հարցը Պաննեկուկի դէմ մղւած պոլեմիկայի ժամանակ:

3. Կաուցկու եւ Պաննեկուկի բանակիւր:

Կաուցկու դէմ բնակուի սկսեց Պաննեկուկը իբրեւ ձախ արմատական հոսանքի ներկայացուցիչներից մէկը, այն հոսանքի, որի շարքերում էին գտնուում Ռոզա Լիւքսեմբուրգը, Կարլ Ռադեկը եւ ուրիշները եւ որի յեղափոխական տակտիկան պաշտպանելով համոզւած էր, որ Կաուցկին օպպորտունիզմի եւ մարքսիզմի մէջտեղում անսկզբունք կերպով երբեւոք «կենտրոնի» դիրքն է անցրնում: Այդ տեսակէտի ճշտութիւնը լիակատար կերպով ապացուցեց պատերազմը, երբ «կենտրոնի» հոսանքը (որ սխալ կերպով մարքսիզմ է կոչուում) կամ «կաուցկիականութիւնը» լիովին ցոյց տւեց իրեն, իր ողջ զգւելի խեղճութեամբ:

«Մասսայական գործողութիւններն ու յեղափոխութիւնը» յօդւածում (Neue Zeit 1912, XXX, 2) չօչափելով պետութեան խնդիրը Պաննեկուկը բնորոշեց Կաուցկու դիրքը իբրեւ «պասիւ ռադիկալիզմի» դիրք, «անգործունեայ սպասման թէորիայ»: Կաուցկին չի ուզում նկատել յեղափոխութեան պրոցեսսը (Եր. 616): Խնդիրն այդ կերպ դնելով, պաննեկուկը մերձեցաւ այն խնդրին որ մեզ հետաքրքրում է, այսինքն՝ թէ ինչպէս պիտի վարւի պրոլետարական յեղափոխութիւնը պետութեան խնդրում:

«Պրոլետարիատի պայքարը, դրում էր նա, սոսկ պետական իշխանութեան համար մղուող մի պայքար է, այլ մի պայքար ընդդէմ պետական իշխանութեան... պրոլետարական յեղափոխութեան բովանդակութիւնը կազմում է պետութեան ոյժը կազմող գործիքների ոչնչացումը եւ նրանց դուրս վանումը (բառացի-արձակումը Auflosung) պրոլետարիատի ոյժի գործիքների միջոցով... պայքարը դադարում է միայն այն ժամանակ, երբ իբր այդ պայքարի վերջնական հետեւանք առաջանում է պետական կազմակերպութեան կատարեալ ոչնչացումը: Մեծամասնութեան կազմակերպութիւնը իր առաւելութիւնը ցոյց է տալիս նրանով, որ ոչնչացնում է տիրող փոքրամասնութեան կազմակերպութիւնը (Եր. 548:)

Այն ձեւակերպումը, որ տւել է իր միտքն արտայայտելիս Պաննեկուկը, շատ խոշոր թերութիւններ ունի, սակայն միտքը այնուամենայնիւ պարզ է եւ հետաքրքիր է թէ ինչպէս է հերքում այդ միտքը Կաուցկին:

Մինչեւ այժմ, դրում էր նա, անարխիստների եւ սոցիալ-դեմոկրատների ներհակութիւնը կայանում է ներանում, որ սոցիալ-դեմոկրատներն ուզում էին պետա-

կան իշխանութիւնը դաւթել, իսկ անարխիստները՝ պետական իշխանութիւնը — խորտակել: Պաննեկուկը ուզում է ե'ւ այն, ե'ւ միւսը «(եր. 724)»: Եթէ Պաննեկուկի շարադրութիւնը այնքան էլ պարզ եւ կոնկրետ չէ (չենք խօսում այստեղ նրա յօդածի միւս թերութիւնների մասին, որոնք կապ չունեն չօչափւած թեմայի հետ), ապա Կաուցկին վերցնում է Պաննեկուկի դժած բանի ըսկզբունքային էութիւնն ու հիմնական սկզբունքային հարցում միանգամայն թողնում է մարքսիզմի տեսակէտն ու կատարելապէս օպպորտունիզմի կողմն է անցնում: Անարխիստների եւ սոցիալ-դեմոկրատների տարբերութիւնը նա միանգամայն սխալ է բնորոշում եւ այդտեղ մարքսիզմը վերջնականապէս աղաւաղւած ու դռնհկացւած է:

Մարքսիզմի եւ անարխիստների տարբերութիւնը կայանում է նրանում, որ (1) մարքսիստներն իրենց նպատակ դնելով պետութեան կատարեալ ոչնչացումը, այդ նպատակն իրագործելի են համարում միայն այն ժամանակ, երբ սոցիալիստական յեղափոխութիւնը կը ոչնչացրնէ դասակարգերը եւ երբ պետութեան ոչնչացումը հետեւանք կրլինի սոցիալիզմի հաստատման, որ տանում է դէպի պետութեան մահացում: Իսկ անարխիստներն ուզում են անմիջապէս ոչնչացնել պետութիւնը, առանց հասկանալու այդ ոչնչացումն իրականացնելու պայմանները: (2) Մարքսիստներն անհրաժեշտ են համարում, որ պրոլետարիատը, նւաճելով քաղաքական իշխանութիւնը, լիովին խորտակի հին պետական մեքենան եւ փոխարինի նրան նորով, որը բազկացած պիտի լինի գինւած բանտրների կազմակերպութիւնից ըստ Կոմմունի տիպի, իսկ անարխիստները պաշտպանելով պետական մեքենայի խորտակումը, պարզ կերպով չեն պատ-

կերացնում, թէ ինչով պիտի փոխարինի այն պրոլետարիատը եւ ինչպէս պիտի օգտուի նա յեղափոխական իշխանութեամբ. անարխիստները ժխտում են մինչեւ իսկ այն, որ յեղափոխական պրոլետարիատը պիտի օգտագործի պետական իշխանութիւնը, ժխտում են պրոլետարի յեղափոխական դիկտատուրան: (3) Մարքսիստները պահանջում են, որ պրոլետարիատը պատրաստի յեղափոխութեան համար օգտագործելով այդ նպատակի համար ժամանակակից պետութիւնը, իսկ անարխիստներն այդ ժխտում են:

Ընդդէմ Կաուցկու այս վէճում հէնց Պաննեկուկն է, որ հանդիսանում է մարքսիզմի ներկայիչ, որովհետեւ Մարքսն էր, որ ուսուցանում էր, թէ պրոլետարիատը չի կարող պարզապէս իր ձեռքն առնել պետական իշխանութիւն այն իմաստով, որ հին պետական ապարատը նոր ձեռք անցնի, այլ նա պիտի փշրի, խորտակի այդ ապարատը, նորով փոխարինի այն:

Կաուցկին մարքսիզմից դէպի օպպորտունիզմ է դընում, ըովհետեւ նրանում անհետանում է հէնց այդ պետական մեքենայի խորտակումը, որ միանգամայն անընդունելի է օպպորտունիստների համար եւ մնում է մի ելք, որի իմաստն այն է, որ պէտք է պարզապէս «մեծամասնութիւն» ձեռք բերել:

Իր կատարած մարքսիզմի աղճատումը քօղարկելու համար Կաուցկին վարւում է որպէս մի փոխասաց-դպիր. նա ցիտատ է առաջ բերում Մարքսից: 1850 թւին Մարքսը գրում էր «ոյժը վճռական կերպով պետական իշխանութեան ձեռքում կենտրոնացնելու» անհրաժեշտութեան մասին: Եւ Կաուցկին յաղթական եղանակով հարց է տալիս թէ արդեօք չի՞ կամենում Պաննեկուկը խորտակել «կենտրոնացումը»:

Այս արդէն պարզապէս մի ֆոկլու է նման այն բանին, որ Բերնշտայնը նոյնացնում էր մարքիզմի եւ պրորոգնիզմի տեսակէտները Ֆեդերացիայի դիմի նկատմամբ կենտրոնացման փոխարէն:

Կառուցկու առաջ բերած «ցիտատը» ո՛չ մի առնչութիւն չունի դէպի ներկայ խնդիրը: Կենտրոնացում կարող է տեղի ունենալ թէ՛ հին, թէ՛ նոր պետական մեքենայի մէջ: Եթէ բանւորները կամովի միացնեն իրենց զինած ոյժերը — դա կըլինի կենտրոնացում, սակայն նա հիմնւած կըլինի պետական կենտրոնացած ապստամբութիւնի «կատարեալ խորտակման» վրայ՝ մշտական զօրքի, ոստիկանութեան, բիւրոկրատիայի խորտակման վրայ: Կառուցկին միանգամայն խորհալս է վարւում, զանցառութեան տալով Մարքսի եւ Էնգելսի դատողութիւնները Կոմմունի մասին եւ դուրս քաշելով մի ցիտատ, որը հարցին չի վերաբերում:

... «Գուցէ Պաննեկուկը կամենում է ոչնչացնել չինովնիկներին պետական ֆունկցիաները» — շարունակում է Կառուցկին: Բայց առանց չինովնիկներին մենք չենք կարողանում եօլա դնալ նոյն խակ կուսակցական ու պրոֆեսսորնալ կադմակերպութիւնների մէջ — ուր մնաց թէ պետական վարչութեան մէջ: Մեր ծրագիրը պահանջում է ոչ թէ պետական չինովնիկներին ոչնչացում, չինովնիկներին ընտրութիւն ժողովրդից...

Սուքը այժմ այն բանի մասին չէ, թէ ինչ ձեւ կըստանայ վարչութեան ապստամբութեան «ապագայ պետութեան մէջ», այլ այն մասին թէ արդեօք ոչնչացնո՞ւմ է (բառացի արձակում է auflost) մեր քաղաքական պայքարը պետական իշխանութիւնը, նախքան մենք այն նախաձեռնել լինենք (նորագիրը Կառուցկուն է): Ո՞ր մենխտրութիւնն է, որ իր չինովնիկներին հետ միասին կարելի կըլինէր

ոչնչացնել: Մէկ մէկ թուում է այստեղ Կառուցկին, լուսաւորութեան, արդարադատութեան, Ֆինանսների, զինւորական մինխտրութիւնները: Ոչ, այժմեան մինխտրութիւններից եւ ոչ մինը չի կարող վերացել մեր կառավարութեան դէմ մղած քաղաքական պայքարով... Թիւրիմացութիւնից խուսափելու համար կրկնում եմ, որ խօսքն այստեղ այն մասին չէ, թէ ինչ ձեւ պիտի տայ «ապագայ պետութեան» յաղթական սոցիալ-դեմոկրատիան, այլ այն մասին է թէ ինչպէս է փոփոխում այժմեան պետութիւնը մեր օպպոզիցիան (Էր. 725):

Սա բացարձակ աղճատում է: Պաննեկուկը հէնց յեղափոխութեան խնդիրն է դնում: Դա պարզ կերպով ասւած է թէ նրա յօդւածի վերնագրում, թէ մէջ բերած կտորներում: Դրա վրայով Կառուցկին թոչում անցնում է օպպոզիցիայի խնդիրն եւ խակ որ յեղափոխական տեսակէտը փոխարինում է օպպոզիցիայի տեսակէտով: Նրանում այսպէս է դուրս դալիս — այժմ օպպոզիցիա, խակ իշխանութիւնը նախելուց յետոյ կըխօսենք առանձին: Յեղափոխութիւնը չեմքում է: Օպպոզիցիայի տեսակէտն էլ հէնց այդ է:

Սուքը ոչ թէ օպպոզիցիայի կամ առհասարակ քաղաքական պայքարի մասին է, այլ յատկապէս յեղափոխութեան մասին: Յեղափոխութիւնը այն է, որ պրոլետարիատը «վարչական ապստամբութեան» եւ ողջ պետական ապստամբութեան խորտակում է փոխարինելով այն նորով, որը չինւած բանւորներից պիտի լինի բողկացած: Կառուցկին «սնապալտ ակնածանք» է ցոյց տալիս դէպի «մինխտրութիւնները», սակայն հարց է ծագում — թէ արդեօք ինչո՞ւ այդ մինխտրութիւնները չեն կարող փոխաբինւել, ասենք, մասնագէտների կոմխսիաներով լիա-

կատար եւ ամենադօր իշխանութիւն վայելող Բանւորական եւ Զինւորական Խորհուրդներին կից :

Բանի էութիւնը բոլորովին այն չէ, թէ կըմնա՞ն արդեօք «միւստատութիւնները» թէ կըլինեն «մասնագէտների կոմիսիաներ» կամ այլ հաստատութիւններ, այդ ամենեւին կարելոր չէ: Բանի էութիւնն այն է թէ արդեօք պահպանու՞մ է հին պետական մեքենան (որը հազարաւոր թելերով կապւած է բուրժուազիայի հետ եւ ողջովին ուտտինի ու քարացման ոգով է տոգորւած) թէ՞ այդ մեքենան խորտակու՞մ է եւ փոխարինու՞մ նորով: Յեղափոխութիւնը ոչ թէ այն բանում է կայանալու որ մի նոր դասակարգ պիտի հրամաններ արձակի, կառավարի հին պետական մեքենայի օգնութեամբ, այլ այն բանում, որ նա խորտակի այդ մեքենան եւ հրամաններ արձակի, կառավարի նոր մեքենայի օգնութեամբ — մարքսիզմի հիմնական միտքը կառուցելին աղաւաղում է կամ թէ չէ բոլորովին չի ըմբռնել այն:

Նրա հարցը չինովնիկների մասին ակներեւ կերպով ցոյց է տալիս, որ նա Կոմմունի դասերը ու Մարքսի ուսմունքը չի ըմբռնել: Մենք մեր «կուսակցութեան եւ պրոֆեսսորինալ կազմակերպութիւնների մէջ էլ առանց չինովնիկների եօլա չենք գնում»...

Մենք առանց չինովնիկների եօլա չենք գնում կապիտալիզմի շրջանում, բուրժուազիայի տիրապետութեան շրջանում: Պրոլետարիատը ճնշւած է, աշխատաւոր մասսաները ստրկացւած են կապիտալիզմին: Կապիտալիզմի շրջանում դեմոկրատիզմը նեղ շրջանակի մէջ է դրւած, սեղմւած է, խուզւած, ալանդակւած է վարձու ստրկութեան ողջ կարիքի, մասսայական չքաւորութեան սարք ու կարքով: Դրա համար է եւ միմիայն դրա համար է, որ մեր քաղաքական ու պրոֆեսսորինալ կազմա-

կերպութիւնների մէջ պաշտօնատար անձինք անբարոյականանում են (կամ աւելի ճիշտ ասած անբարոյականանալու հակում ունեն) շնորհիւ կապիտալիզմի սարք ու կարգի եւ հակում են ցոյց տալիս բիւրոկրատներ դառնալու աշխնքն՝ մասսաներից կտրւած, մասսաներից վեր կանգնած, մենաշնորհւած անձեր դառնալու:

Բիւրոկրատիզմի էութիւնն այդ է եւ քանի դեռ էքսպրոպրիացիայի չեն ենթարկւել կապիտալիստները, քանի դեռ բուրժուազիան չի խորտակւած, անխուսափելի է նոյն իսկ «պրոլետարական պաշտօնեաների որոշ բիւրոկրատացումը»:

Կառուցելու մօտ այսպէս է դուրս դալիս. — մնում են ընտրւած պաշտօնեաները, ուրեմն սոցիալիզմի ժամանակ մնում են չինովնիկները, մնում է բիւրոկրատիան: Ահա հէնց այդ է որ սխալ է: Հէնց Կոմմունի օրինակի վրայ Մարքսը ցոյց է տւել, որ սոցիալիզմի ժամանակ պաշտօնեաները դադարում են «բիւրոկրատներ» ու «չինովնիկներ» լինելուց, դադարում են, երբ պաշտօնեաների ընտրականութեան հետ միասին մտցւում է նաեւ նրանց փոխարինումը — երբ եւ ուղենաւ եւ ապա՝ երբ նրանց վարձի չափը բանւորի վարձին հաւասարեցնելը եւ երբ պարլամենտական հաստատութիւնները կը փոխարինւեն «աշխատող», աշխնքն օրէնքներ հրատարակող եւ այդ օրէնքները ի կատար ածող հաստատութիւններով:

Իրօք Կառուցելու ընդդէմ Պաննեկուկի առաջ բերած ողջ արգումենտացիան եւ մանաւանդ նրա այն հոյակապ արգումենտոր, թէ մենք մեր կուսակցական ու պրոֆեսսորինալ կազմակերպութիւններում էլ եօլա չենք գնում առանց չինովնիկների, ցոյց է տալիս, որ Կառուցելին կըրկնում է այն արգումենտները՝ որ առհասարակ մարքսիզմի դէմ առաջ էր բերում Բերնշտայնը: «Սոցիալիզմի

նախապայմանները» ռենեգատական գրքում Բերնշտայնը պայքար է մղում պրիմիտիւ դեմոկրատիայի դադարի դէմ, ընդդէմ այն բանի, որը նա «դեմոկրատիայի օրակն դեմոկրատիզմ է անւանում՝ իմպերատիւ մանդատներ, վարձ չըստացող պաշտօնեաները, անգոր կենտրոնական ներկայացուցչութիւնը եւ այլն: Իրրեւ պրիմիտիւ «դեմոկրատիզմի» անդորութեան ասպացոյց Բերնշտայնը մատնացոյց է անում անգլիական տրեդ-իւնիոնների փորձը ըստ Վէրր ամուսինների մեկնաբանութեան: Իբր թէ իրենց 70 ամեայ զարգացման ընթացքում տրեդ-իւնիոնները, որ զարգանում էին «կատարելագէտ ազատ» (գերմ. հրատ. եր. 137), եկան այն համոզման, որ պրիմիտիւ դեմոկրատիզմը պիտանի չէ եւ փոխարինեցին այն բիւրոկրատիզմի հետ միացած սովորական պարլամենտարիզմով:

Իսկ իրօք տրեդ-իւնիոնները զարգացել են ոչ թէ կատարելագէտ ազատ այլ կապիտալիստական կատարեալ ստրկութեան մէջ, որի միջոցին, հասկանալի է, չէր կարելի «եօլա գնալ» առանց մի շարք զիջումներ անելու տիրող չարութեան, անարդարութեան, չքաւորներին բարձրագոյն վարչական գործերից հեռացնել ու սկզբունքին:

Սոցիալիզմի չըջանում պրիմիտիւ «դեմոկրատիզմից» շատ բան կրկենդանանայ, որովհետեւ առաջին անգամ քաղաքակիրթ հասարակութիւնների կեանքում ազգաբնակչութեան մասսան կը բարձրանայ այն աստիճան, որ կը կարողանայ ի ն գ ն ու ը յ ն կերպով մասնակցել ոչ միայն ձայնատուութեան եւ ընտրութիւններին, այլ եւ առօրեայ կառավարութեան գործում, սոցիալիզմի ժամանակ բոլորը կը կառավարեն հերթով եւ արագ կերպով կը նստեցնեն այն բանին, որ

ոչ ոք չը կառավարի: Մարքսն իր հանձարեղ քննադատական-անալիտիկ մտքով տեսել է Կոմմունի գործնական քայլերում այն յեղաշրջումը, որի առաջ երկիւղ են կրում եւ որը չեն ուզում ընդունել օպպորտիւնիստները վախկոտութիւնից դրդւած, բուրժուազիայի հետ անգառնալի կերպով կապերը խզել չը կամենալու պատճառով եւ որը չեն ուզում նկատել անարխիստները կամ իրենց շտապութեան պատճառով կամ ընդհանրագէտ մասսայական սոցիալական վերափոխումները գնահատելու անընդունակ լինելու պատճառով: «Հին պետական մեքենան խորտակելու մասին մտածել անգամ հարկաւոր չէ, ուր մնաց թէ եօլա գնալ առանց միջոցառութիւնների եւ չինովիկների»՝ այսպէս է դատում օպպորտիւնիստը, որ ամբողջովին Փիլիստերութեամբ է տոգորւած եւ ըստ էութեան եւ ոչ միայն հաւատ չունի դէպի յեղափոխութիւնը, յեղափոխութեան ստեղծագործութիւնը, այլ մահացու կերպով վախենում է նրանից (ինչպէս որ մեր մենչեւիկներն ու էսերներն են վախենում նրանից):

Միմիայն հին պետական մեքենայի խորտակման մասին պէտք է մտածել, հարկ չը կայ նախկին պրոլետարական յեղափոխութիւնների տւած կոնկրետ դասերի խորքը թափանցելու եւ անալիզ անել թէ ինչով եւ ինչպէս փոխարինել այն, ինչ խորտակում եւ, այսպէս է դատում անարխիստը (իհարկէ անարխիստներից լաւագոյնը, եւ ոչ թէ այնպիսին, որը պ. Կրապոտկինների եւ ընկ. հետ բուրժուազիայի յետեւից է քաշ գալիս): Դրա համար էլ անարխիստի տակտիկը յուսահատութեան տակտիկ է, եւ ոչ թէ անխնայ-համարձակ եւ միեւնոյն ժամանակ մասսաների շարժման պրակտիկ պայմանները հաշի առ-

նող եւ կոնկրետ խնդիրներ չլրացնող յեղափոխական աշխատանք թափող տակտիկ :

Մարքսն ուսուցանում է մեզ, որ երկու սխալից էլ խուսափենք : Նա ուսուցանում է, որ անձնուրաց կերպով համարձակ լինենք հին պետական մեքենան խորտակելիս եւ միեւնոյն ժամանակ հարցը կոնկրետ դնենք : Կոմմունը մի քանի շարժւայ ընթացքում կարողացաւ սկիզբ դրնել նոր պրոլետարական պետական մեքենայի կառուցման եւ այդպիսով անցկացնելով յիշեալ միջոցները՝ աւելացնելով դեմոկրատիզմն ու արմատահան անելով բիւրոկրատիզմը : Արիութիւն սովորենք կոմմունարներէից, նկատենք նրանց ձեռնարկած գործնական քայլերում ուրաւագծումն այն միջոցների, որոնք գործնականօրէն անհրաժեշտ եւ անմիջապէս իրագործելի եւ այն ժամանակ այդ ուղիով գնալով մենք բիւրոկրատիզմի կատարեալ ոչնչացմանը կըհասնենք :

Այդ խորտակման հնարաւորութիւնն ապահովւած է նրանով, որ սոցիալիզմը կըկրճատի բանտարական օրը, մասսաներին վեր կըբարձրացնի նոր կեանքի համար, բնակչութեան միջնաւաւանդութիւնն այնպիսի պայմաններէ մէջ կըդնի, որպէսզի ամենքը առանց խորութեան հնարաւորութիւն ունենան «պետական ֆունկցիաներ» կատարելու : Իսկ դա կըտանի դէպի առհասարակ պետութեան կատարեալ մահացումը : Ամեն մի գործադուլի խնդիրը, շարունակում է Կառուցիկն, երբէք չի կարող լինել այն, որ պետական իշխանութիւնը խորտակելի, այլ միայն, այն որ ստիպի կառավարութեան զիջում անել որեւէ յատուկ խնդրում կամ այն կառավարութիւնը որը թշնամարար է վերաբերում դէպի պրոլետարիատը, փոխարինի պրոլետարիատի պահանջներին ընդառաջ դընացող (entgegenkommende) կառավարութեամբ, չի

կարող տանել դէպի պետական իշխանութեան խորտակումը, այլ միայն դէպի ոյժերի յարաբերութեան որոշ տեղափոխում (verschiebung) պետական իշխանութեան ներսում : Եւ մեր քաղաքական պայքարի նպատակը մընում է դարձեալ ինչպէս եւ մինչ այժմ՝ պետական իշխանութեան նւաճումը պարլամենտում մեծամասնութիւն ձեռք բերելու միջոցով եւ պարլամենտը կառավարութեան տէրը դարձնելով :» (Եր. 726, 727, 732) :

Այս արդէն կատարեալ ու մաքուր օպպոզիտիւնիզմ է, խօսքով յեղափոխութիւնն ընդունելն ու գործով նրան ուրանալն է : Կառուցիկ միտքը «պրոլետարիատին ընդառաջ դնացող կառավարութիւնից» այն կողմ չի անցնում — սա մի քայլ է դէպի յետ, դէպի ֆիլիստերոցնում — սա մի քայլ է դէպի յետ, դէպի ֆիլիստերութիւնը համեմատած 1847 թւականի հետ, երբ «Կոմմուն» նիստական Մանիֆեստը» կոչ արեց դէպի «պրոլետարիատի կազմակերպումն իբրեւ տիրող դասակարգի» :

Կառուցիկն ստիպւած կըլինի իր սիրած «միութիւնը» իրականացնել Շալլեմանների, Պլեխանովների, Վանդերվելների հետ, որոնք բոլորը համաձայն են կոխմղելու յանուն այն «կառավարութեան, որն ընդառաջ կըդնայ պրոլետարիատին» :

Իսկ մենք կանխատենք սոցիալիզմի այդ դաւաճաններէից, եւ պայքար կըմղենք ողջ հին պետական մեքենան ոչնչացնելու համար այնպէս — որ զինւած պրոլետարիատը ինքը կառավարութիւն լինի : Այս երկուսի մէջ խոշոր տարբերութիւն կայ :

Կառուցիկն հարկադրւած կըլինի Լեգենների, Դաւիդների, Պլեխանովների, Պոտրեսովների, Ծերեթելիների եւ Չերնովների ընկերութեան մէջ լինել : Նրանք բոլորը համաձայն են պայքար մղելն յանուն «ոյժի յարաբերութեան տեղափոխման պետական իշխանութեան

ներսում», յանուն «սարլամենտում մեծամասնութիւն ձեռք բերելու եւ սարլամենտը կառավարութեան կատարեալ տէր դարձնելու», — ազնւագո՞յն մի նպատակ, ուր ամեն ինչ ընդունելի է օսպորտիւնիստների համար, ամեն ինչ մնում է բուրժուական սարլամենտական հանրապետութեան շրջանակներում:

Իսկ մենք կանչաւանք օսպորտիւնիստներից եւ ողջ գիտակից պրոլետարիատը մեզ հետ կըզնայ, երբ մենք կըպայքարենք ոչ թէ ոյժի յարաբերութեանց տեղափոխման համար, այլ բուրժուազիայի խորտակման համար, յանուն կոմմունի տիպի ղեմոկրատիկ հանրապետութեան կամ յանուն Բանտրական ու Զինւորական Դեպուտատների խորհուրդների հանրապետութեան, յանուն պրոլետարիատի յեղափոխական ղեկատարութեան:

* * *

Կառուցելուց աջ միջազգային սոցիալիզմի շարքերում կանգնած են հոսանքները, որոնց արտայայտիչն է «Սոցիալիստական Սմսագիրը» Դերմանիայում (Լեզին, Դաւիդ, Կոլ'ը եւ շատ ուրիշները — սրանց մէջ հաշւած սկանդինուցի Ստաունինգին ու Բրանտինգին), Ժորեսիստներն ու Վանդերվելդը Ֆրանսիայում ու Բէլգիայում, Իտալական կուսակցութեան աջ թեւի ներկայիչներ՝ Տուրատի, Տրիվէսը եւուրիշները, Փարիսկաններն ու «անկախները» («անկախ բանտրական կուսակցութիւն» որը իրօք միշտ կախումի մէջ է եղել բուրժուազիայից ու իրերալններից) Անգլիայում եւ այլն: Բոլոր այդ պարոնները, խոշոր, յաճախ գերիշխող դեր կառարելով պարլամենտական աշխատանքում ու կուսակցական հրապարակախօսութեան մէջ, ուղղակի ժխտում են պրոլե-

տարիատի ղեկատարութեան, առաջ են մղում օսպորտիւնիզմը առանց այն քողարկելու: Այդ սարոնների տեսակէտով պրոլետարիատի ղեկատարութեան «հակասում է» ղեմոկրատիային: Նրանք ըստ էութեան ոչ մի բանով չեն տարբերում մանր-բուրժուական ղեմոկրատներից:

Ի նկատ առնելով այդ հանգամանքը, մենք իրաւունք ունենք եզրակացնել, որ երկրորդ ինտերնացիոնալը յանձինս իր պաշտօնական ներկայիչների, ճշող մեծամասնութեամբ կատարելապէս օսպորտիւնիզմի գերին է գրութեամբ կատարելապէս օսպորտիւնիզմի գերին է գրութեամբ: Կոմմունի փորձը ոչ միայն մոռցւել է, այլ աղլորւել: Բանտրական մասսաներին ոչ միայն չի ներձատւել: Բանտրական մասսաներին ոչ միայն չի ներձացւել, որ մօտենում է այն ժամանակը, երբ նրանք պիտի հանդէս գան եւ խորտակեն հին պետական մեքենան տի հանդէս գան եւ խորտակեն հին պետական մեքենան փոխարինելով այն նորով եւ այդպիսով իրենց տիրապետութիւնը հասարակութեան սոցիալիստական վերապետութեան բաղիս դարձնելու, այլ ընդհակառակը, մասսաներին ներշնչում էր հակառակը եւ «իշխանութեան նւաճումը» այնպէս էին պատկերացնում, որ օսպորտիւնիզմի համար հազար ու մի ելք էր մնում:

Պրոլետարական յեղափոխութեան եւ իշխանութեան յարաբերութեանց խնդրի այդօրինակ աղաւաղումն ու լուռութեան մատնելը չէր կարող ահագին դեր չկատարել այն ժամանակ, երբ պետութիւններն իրենց իմպերիալիստական մրցման պատճառով ուժեղացած ապսպարատով դարձել են ռազմական հրէշներ, որոնք միլիոնաւոր մարդիկ են ոչնչացնում որպէսզի վճռեն այն վէճը, թէ արդեօք Անգլիան թէ Գերմանիան, այս թէ այն Փիւնսական կապիտալը պիտի տիրէ աշխարհին:

Վերջ առաջին պրակի.

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Այս բրոշյուրը զրւած է 1917 թ. օգոստոս սեպտեմբեր ամիսներին: Ես արդէն ծրագիր էի կազմել հետեւեալ, Եօթներորդ գլխի համար — «1905 եւ 1917 թւականների ուսական յեղափոխութիւնների փորձը»: Բայց վերնագրից բացի ես այդ գլխից եւ ոչ մի տող չկարողացայ գրել: Ինձ «խանդարեց» քաղաքական կրիդիսը — 1917 թ. հոկտեմբերեան յեղափոխութեան նախօրեակը: Այդպիսի «խանդարման» համար կարելի է միայն ուրախանալ: Բայց բրոշյուրի երկրորդ պրակը նւիրւած՝ «1905—1907 թւականների յեղափոխութեան փորձին», երեւի հարկ կըլինի երկար յետաձգել. — շատ հաճելի եւ օգտաւէտ է «յեղափոխութեան փորձը» կատարել, քան թէ նրա մասին գրել:

Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ

Պետրոգրադ.

1917 թ. 30 նոյեմբերի.

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

Ա.

Աբաղրակտ — Վերացական, տեսական, անշուափելի.
Աբսուլուտ — Բացարձակ, միահեծան.
Աբսուլուտիզմ — Բացարձակականութիւն, բռնապետութիւն, միահեծանութիւն.
Ագիտացիա — Քարոզչութիւն, շարժում, պայքար.
Ագրոնոմ — Գիւղատնտես.
Ակտ — Գործ, գործողութիւն.
Ակցիա — Գործ, բաժին.
Ակցիոներ — Բաժնետէր, մասնատէր, մասնակից.
Անալիզ — Վերլուծութիւն.
Անարխիա — Անիշխանութիւն.
Անարխիստ — Անիշխանական.
Անտագոնիզմ — Հակառակութիւն, հակադրութիւն, շահերի բաղադրում, հակամարտութիւն.
Անտիպոդ — Հակառակ.
Ապպարատ — Գործիք, կազմուածք.
Աստղացիա — Ընկերակցութիւն, միութիւն, կաղձակերպութիւն.
Ատրիբուտ — Ստորոգելի, յատկանիշ.
Արգումենտ — Փաստ, առարկութիւն, պատճառարանութիւն.
Աւանգարտ — Յառաջապահ.
Աւտոմոպիլ — Ինքնաշարժ կառք, օտոմոպիլ.

Բ.

Բազիս — Հիմք, յենարան, պատուանդան.
Բանկ — Դրամատուն, գանձարան.
Բիւրոկրատիա — Տիրող պաշտօնէութիւն.
Բլանկիստ — Լուի Բլանկի հետեւորդ. Բլանկը փարիզի կոմսունի կարեւոր դէմքերից մէկն է.
Բռնապարտականութիւն, (Բռնա-Պարտի ան. անոյ), կայսերականութիւն.
Բրոնզ — Արոյր, պղնձի եւ կապարի խառնուրդ.

Գ.

Գեներալ — Յեղային, տոհմային.

Դ.

Դեկեմբրիս — Պատգամաւորութիւն.

Դեկտմացիա — Արտասանութիւն.

Դեմագոգ — Ամբիւստար, խառնարար.

Դեմոկրատիկ — Ռամկավարական, ժողովրդավարական.

Դեպարտամենտ — Բաժանմունք, պաշտօնատուն, տնտեսութիւն, դաւառ.

Դեպուտատ — Ներկայացուցիչ.

Դիպեկտիկա — Տրամախօսութիւն. հակաճառութեան արեւստ, դիտելակերպ որ աշխարհին նայում է որպէս ընթացող երևոյթի եւ ոչ որպէս մի տրամ, հաստատուն իրողութիւն: Հեղելի եւ Մարքսի մօտ այդպէս կոչում է ան մտածելակերպը. կամ մեթոտը, որ դրութիւնից եւ հակադրութիւնից համադրութիւն կազմելով լուսարանութեան աւելի բոլոր ձեւերի է դիմում.

Դիկտատուրա — Խստիշանութիւն, բռնապետութիւն.

Դիսցիպլին — Կարգապահութիւն.

Դիփերենցիացիա — Զանազանաւորում, բաժանում, շերտաւորում.

Դոկտրիններ — Վարդապետող, տառացիօրէն ուսմունքին, վարդապետութեան հետեւող.

Է.

Էկլեկտիցիզմ — Ընտրողականութիւն, (այդպէս կկոչին փիլիսոփայական կամ ընկերարանական այն ուսմունքները, որոնք երևոյթների միական բացատրութիւն չեն տալ).

Էկոնոմիա — Տնտեսութիւն.

Էտապ — Կայան, չրջան, ժամանակաշրջան, դրութիւն աստիճան.

Էւոլյուցիա — Բարելընթիւն, աստիճանական զարգացում.

Էֆօքս — Ծայրայեղութիւն, չափից դուրս ելած.

Էֆապրոպրիատոր — Բռնադրաւոր.

Էֆապրոպրիացիա — Բռնադրաւոր.

Թ.

Թէորիա — Տեսութիւն, վարդապետութիւն.

Թէորիտիկ — Տեսարան.

Թըքստ — Խոշոր կապիտալիստական ընկերութիւն.

Ի.

Իլլիւստրացիա — Լուսազարդում, պայծառացում, փայլեցում, լուսարանութիւն օրինակով, պատկերազարդում.

Ինդուստրի — Արդիւնաբերութիւն.

Ինտելիգենտ — Մտաւորական.

Ինտելիգենցիա — Մտաւորականութիւն.

Ինտերմացիօնալ — Միջազգային.

Իմպերիա — Կայսրութիւն.

Իտելոլոգ — Գաղափարական, գաղափարախօս

Լ.

Լապսուս — Սխալմունք, վրիպակ, անկում.

Լասսալիզմ — Դերման սօցիալիստ Ֆերտինանտ Լասսալի ուսմունքը.

Լաֆէյ — Սպասաւոր, փոխարեւական մտքով գործ կածելի, քսու, սողուն նկարագիր ունեցողներու համար.

Լեգալ — Օրինական.

Լեգիտիմ — Հարազատ (զաւակ), վաւերական, իրաւունքով.

Լիբրի — Քնարական, քնարերգակ.

Լոգումգ — Նշանաբան, խորհրդանիշ.

Լալիփակն — Տրամաբանական.

Կ.

Կադրիլ — Եւրոպական մի պարի անուն է.

Կատեդ — Սահմ. Դամկավար (Ռուսական).

Կապիտալ — Դրամաւորութիւն.

Կատաստրոֆ — Աղետ, տակնուվրայութիւն, փլուզում.

Կարիեր — Պաշտօն, դիրք, գործունէութեան ասպարէզ.

Կարիերիզմ — Դիրքի, պաշտօնի ցանկացող մտայնութիւն.

Կլամ — Տոհմ, ցեղ.

Կլասիկ — Դասական.

Կրիգիս — Տաղնապ, նեղութիւն, ճգնաժամ.
 Կոլոմիստ — Գաղթալայրում ասորոյ, դաղթական.
 Կոալիցիոն — Տարրեր ուժերի միացում, համադր-
 ծակցում.
 Կոնկրետ — Շօշափելի, դործնական.
 Կոնստոլ — Հսկողութիւն, վերահսկողութիւն.
 Կոմբինացիա — Դասաւորում, բաղադրութիւն, դուզադիպութիւն,
 կազմութիւն. փոխադարձ համաձայնութիւն.
 Կոմիստատոր — Լուսարանող, ներկայացնող, մեկնաբանող.
 Կոմպոզիտ — Զիջում, տեղի տալ, իրաւախոհութիւն.
 Կոմիսսիա — Առանձին մարմին, յանձնախումբ.
 Կոմիսար — Գործաւար.
 Կոմիսարիատ — Պետական դործաւարներու խորհուրդ, մարմին,
 հիմնարկութիւն.
 Կոմունա — Համայնք.
 Կոմունիզմ — Համայնատիրութիւն.
 Կորպորացիա — Մարմին, կազմ, կազմութիւն.
 Կուլիս — Բեմի յետեւ, զադտնի, հաւարակութիւնից ծածուկ.

Ս.

Սագագին — Վաճառատուն, խանութ.
 Սագնատ — Մեծատուն, ազդեցիկ կապիտալիստ, զօրաւոր դրամա-
 տէր.
 Սանիֆեստ — Ազդ, յայտարարութիւն.
 Սաստար — Զափ, աստիճանաշափ.
 Սասսա — Զանգուած, ամբոխ.
 Սարդեր — Յափշտակիչ, կողոպտիչ, չարաչաճ մէկը.
 Սարքսիզմ — Մարքսի ուսմունքը, դիտական սոցիալիզմ.
 Սեքսուիկ — Զեւաւոր, կանոնաւոր, կանոնի ենթակայ.
 Սեխանիզմ — Կազմ, մարմին, կառուցւածք, յօրինւածք.
 Սեչան — Քաղքենի.
 Սիլիտարիզմ — Զինուորապաշտութիւն.
 Սոդա — Նորոյթ, նորաձեւութիւն.
 Սոմենտ — Վայրկեան, յարմար բոսէ.
 Սոնոպոլիտական — Մենատիրական, մենաշնորհական.

Ն.

Նացիոնալիզմ — Ազգայնականութիւն.
 Նորմա — Զափ, քանակ.

Շ.

Շտուրմ — Գրոհ, յարձակում, փոթորիկ.
 Շովինիստ — Թթու հայրենասէր, ազգամոլ.

Ո.

Ունիվերսալ — Ընդհանրական, տիեզերական, համապարփակ.
 Ուտոպիա — Յնորք, զառանցանք, մտացածին մի դրութիւն.

Զ.

Զինովնիկ — Աստիճանաւոր, ուսական պետական պաշտօնեայ՝ Յա-
 րական օրերում.

Պ.

Պանգեքիկ — Ներքող, դրուատական.
 Պատրիստ — Հայրենասէր.
 Պարագրաֆ — Մաս, հատւած, յօդւած.
 Պարագիտ — Զրիակեր, ուրիշի հաշին ասորոյ, մակարոյծ.
 Պարլամենտ — Խորհրդարան.
 Պասսիւ — Կրաւորական.
 Պեդանտ — Տառակեր, մանր, անարժէք խնդիրների ուշ դարձնող
 մէկը, բժախնդիր.
 Պերմանենտ — Յարատեւ, մշտատեւ, տեւական, չարունակական.
 Պերսոնալ — Մի հիմնարկութեան պաշտօնէութեան հաւաքական
 կազմը.
 Պլոկ — Լուծ, լծակցութիւն, միութիւն.
 Պլանո — Դաշնակ, դաշնամուր.
 Պրիցիպ — Սկզբունք.
 Պրիմիտիւ — Նախնական.
 Պրոդուկտ — Արդիւնք, մթերք.
 Պրոլետարիատ — Ընչազուրկ դործաւորութիւն.

Պրոպագանդա — Գարդղէութիւն.
Պրոցեսս — Գործողութիւն, ընթացում.
Պրոֆեսսոր — Ուսուցչապետ.
Պրուդոնիստ — Պրուդոնի հետեւող.
Պոլիմիկա — Վէճ, բանակութիւն, բանավէճ.
Պոլիցիա — Ոստիկանութիւն.
Պուրլիցիստ — Հրապարակախօս.

Ռ.

Ռայխստագ — Գերմ. պարլամենտ.
Ռատիկալիզմ — Արմատականութիւն.
Ռեակցիա — Յետադիմական շարժում, յետաշրջում.
Ռեմեզատ — Դաւանան, Դաւալի. ուխտագրում.
Ռեսպոնսիւ — Բռնի ճնշիչ.
Ռեֆորմիստ — Բարենորոգչ սկան.

Ս.

Սաքստած — Դիտաւորեալ վնասում կամ յինչոցում մեքենաների
դիտաւորեալ խանդարում դործի, եւ կամ ծուլացում.
Սեմիկալիզմ — Այն ընկերային վարդապետութիւնը, որ քաղաքա-
կան դործունէութեան չի հաւատում. այլ ուղղում է
բանտորական միութիւնների ուղղակի պայքարով ըն-
կերային նոր կարգ հրատարակել.
Սեմտիմենտալ — Զգայական.
Սիստեմատիկ — Կանոնաւոր եղանակով.
Սիտուացիա — Դրութիւն, վիճակ.
Սպեցիֆիկ — Առանձնայատուկ, իւրայատուկ.
Սոցիալական — Հասարակական.
Սոցիալիզմ — Ընկերավարութիւն.
Սովեթական — Խորհրդային.
Սոփիզմ — Սոփիստութիւն.

Վ.

Վուլգար — Գոռհիկ.

Տ.

Տեմդեմ — Միտում, նպատակաւոր.
Տեխնիկա — Մեքենականութիւն, արտադրութեան ձեւ, դործավա-
րութեան կամ արւեստի եղանակ.

Տերիտորիա — Երկրամաս, հողամաս, գետին.
Տրագիցիա — Աւանդութիւն.
Տրիւֆել — Գետնի տակ բուսնող, գետնախնձորի նման սոկոնի
մի տեսակն է. ժողովրդի մօտ դործ կած էի հաղուա-
գիւտ երեւոյթներին մասին, որովհետեւ այդ սոկոնը
երբեմն մի քանի տարին մի անգամ կը բուսնի.

Բ.

Բեվոլիցիա — Յեղափոխութիւն.

Յ.

Յիստա — Գաղուածք, մէջբերում.
Յեմգ — Իրաւունք, իրաւասութիւն, հիմնած նիւթական որոշ եկա-
մքի, կարողութեան վրայ.

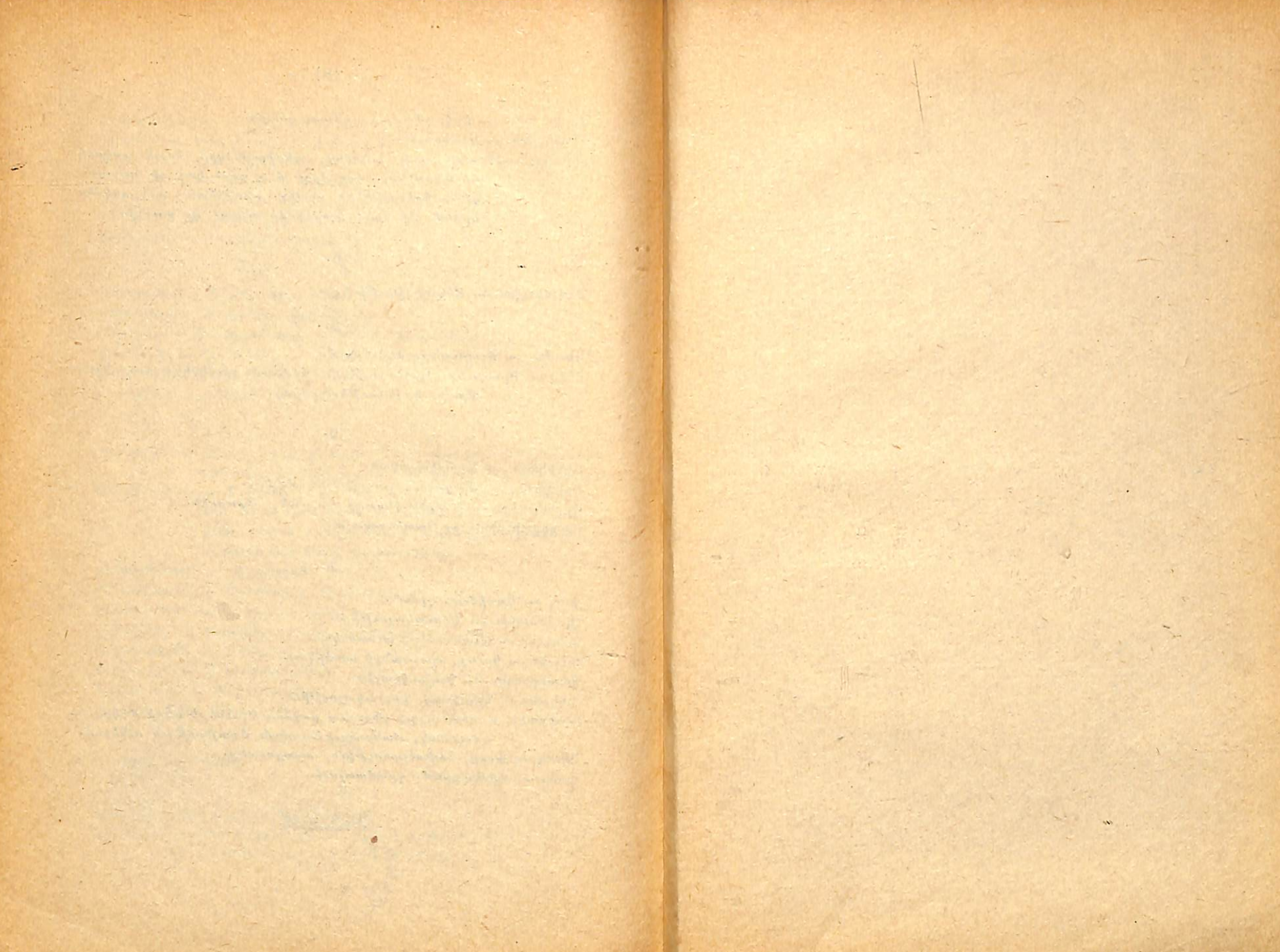
Օ.

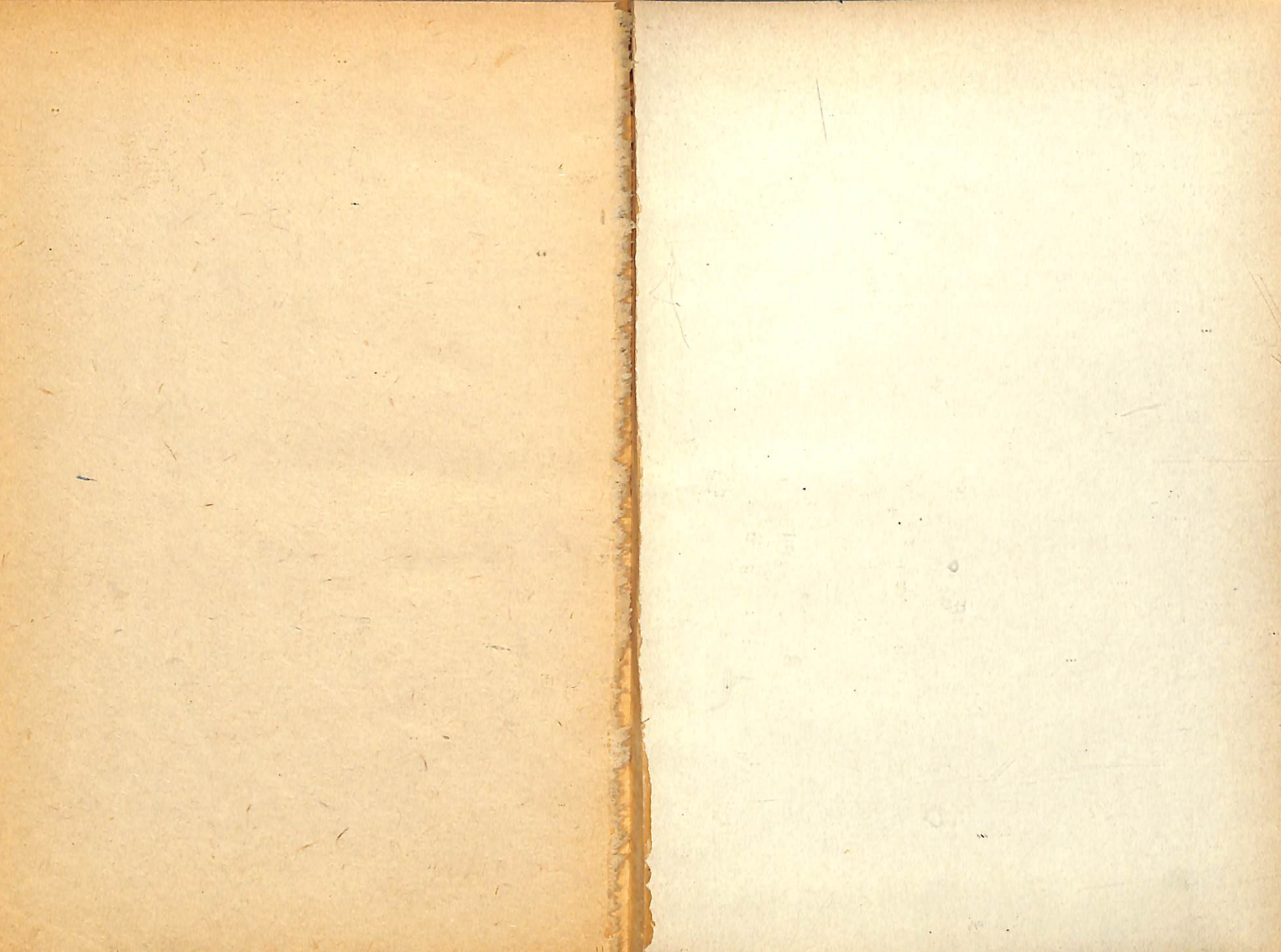
Օրիէկտիւ — Առարկայական.
Օրիվատիւ — Քաղքենի, քաղաքային բնակիչ.
Օրգանապէս — Ներքին կերպով կապած, սերտօրէն.
Օպպորտունիստ — Պատահապաշտ.

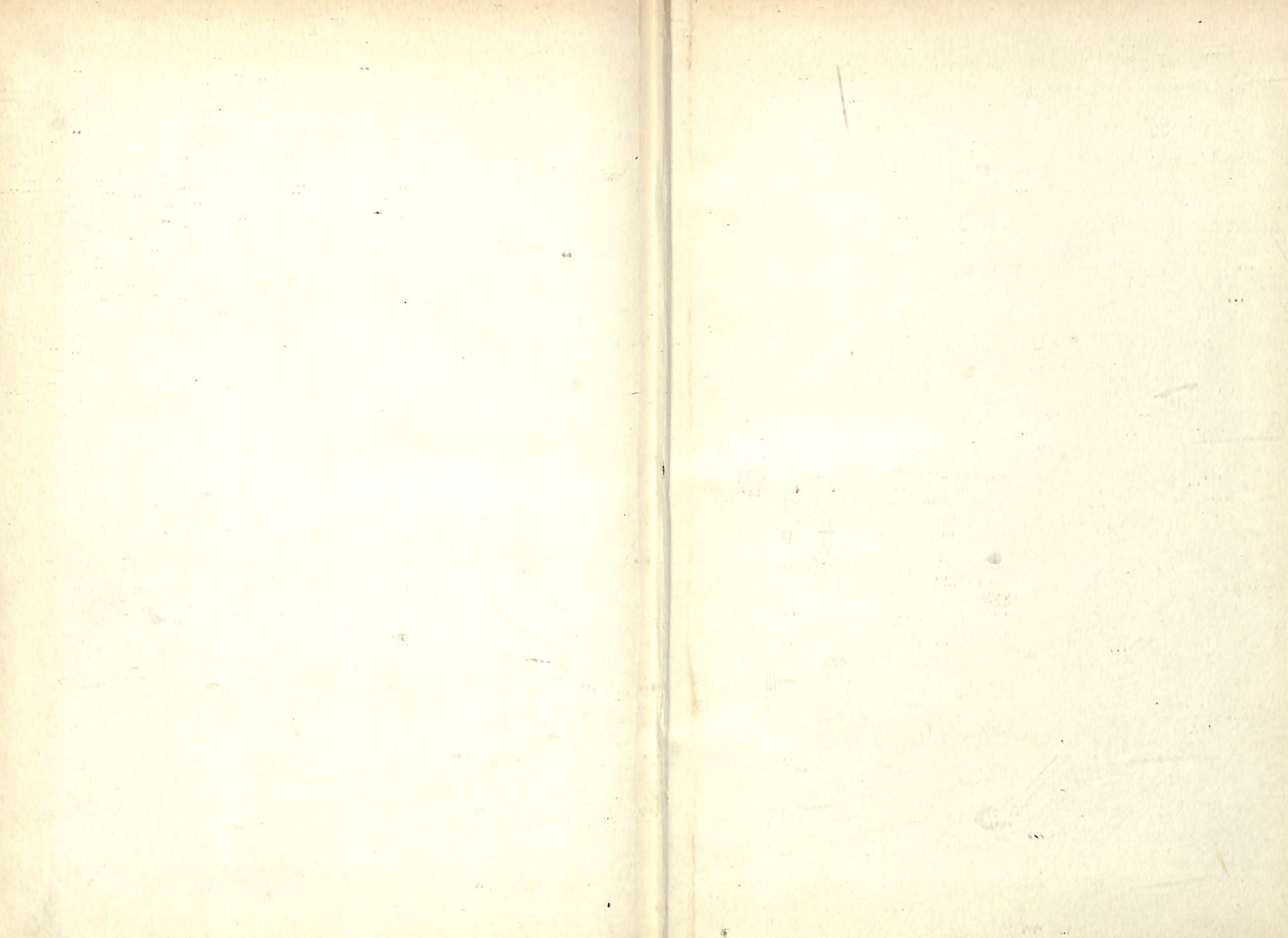
Ֆ.

Ֆազ — Աստիճան, շրջան.
Ֆանտազիա — Երեւակայութիւն.
Ֆէոտալ — Աւատատէր, աւատական.
Ֆէտիւ — Կուռք, պաշտանքի առարկայ.
Ֆետերատիւ — Դաշնակցային.
Ֆիկցիա — Խաբկանք, երեւակայութիւն.
Ֆիլիստեր — Կեղծաւոր, անօգուտ սովորութիւնների դերի մէկը, ի-
մաստակ, մանր-բութական մտայնութիւն ունեցող.
Ֆրագ — Խօսք, նախադասութիւն, ասացուածք.
Ֆրոնդ — Հիմնադրամ, դրամատուրիա.

7895

3 K23

7-50